Hayat

TARİH

MECMUASI

Sayı: 2
Mart 1968-250 kuruş

Memleketimizin

3 büyük mevduat bankasından

biri olan

YAPI ve KREDİ BANKASI

2 MİLYAR LİRA'yı

aşan mevduat,

1,5 MİLYAR LİRA'yı

aşan plasmanlar,
tamamı ödenmiş

80 MİLYON LİRA SERMAYE

49 MİLYON LİRA İHTİYAT VE KARŞILIKLAR

ve

158 ŞUBE

ile yeni yıla girmiştir

*

Bankacılık ve kültür alanlarında

DAİMA EN İYİ HİZMET

yeni yılda da

YAPI ve KREDİ BANKASI'nın

temel prensibi olacaktır.

YAPI ve KREDİ BANKASI

bu güçlü durumunu,
elde ettiği bütün üstün başarılarını

sayın halkımızın

ilgi ve güvenine borçludur.

YAPI ve KREDİ BANKASI

Daima en iyi hizmet

MORAN - 97 — H. T. M. - 8

Bakû'daki Fuzûlî Heykeli
Fotoğraf: Şevket Rado

Hayat TARİH MECMUASI

Bu sayıda neler var

Ömer Seyfeddin'in Bir Edebiyat Meraklısına Mektupları . . 4
Sadrâzam Lutfî Paşa'nın Hâtıraları: Âsafnâme 12
Fuzûlî 18
Buğ Gemisi 23
Çengiler ve Köçekler 25
Bâbur Şah'ın Türbesi 30
Tarihe Akan Bir Ay 35
Türkiye'de Dinî Bayramlar 36
Rus İhtilâli 42
Ali Fuad Cebesoy'u Kaybettik 49
Liman Von Sanders'in Hâtıraları 51
Resimlerle Eski Türkiye 58
Karikatür 62
Kitaplar Arasında 64
Tarih Postası 65

Vilâyetlerimizin Tarihi

Maraş 257
Bolu 262
Erzincan 266
Denizli 271
Mardin 279
İçel 284

Hayat TARİH MECMUASI

Aylık Kültür Mecmuası

1 Mart 1968 Yıl: 4 Cilt: 1
Sayı: 2 Sıra: 38

İMTİYAZ SAHİBİ:
Şevket RADO

NEŞRİYAT MÜDÜRÜ:
Yılmaz ÖZTUNA

MESUL YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ:
Orhan Ş. YÜKSEL

BASILDIĞI YER:
Tifdruk Matbaacılık Sanayii A. Ş. Basımevi - Divanyolu Türbedar Sok. No: 22 İstanbul
TEL: 27 95 10 (5 hat)

ABONE:
Bateş Bayilik Teşkilâtı. Cağaloğlu-İstanbul **TEL:** 27 12 07

Edebiyat Tarihine Vesikalar: 2

ÖMER SEYFEDDİN'İN BİR EDEBİYAT MERAKLISINA MEKTUPLARI

Yayınlayan: ŞEVKET RADO

Üçüncü Mektup

3 Nisan 322, (16 Nisan 1906)
Kuşadası

GEÇMİŞ olsun, kardeşim, hasta olduğunuz için müteessif oldum. Sıhhatinize dikkat ediniz. İnşaallah bir şeyiniz kalmaz.

Fransızca biraz bildiğinizi yazıyorsunuz, mademki bir tahassüs-i edebîye (1) maliksiniz, mükemmel öğrenebileceğinizi temin ederim. Fakat vefakârane çalışmak lâzım. Sa'y-i müstakbelinizin (2) teferruâtını — aczime rağmen — tertib etmeme müsaade ediniz, mutmain olunuz ki pek samimîyim! Evvelâ gramere son derece bîgâne kalmak icabeder. Bunun aksini iddia eden muallimler şâkirdlerine (3) on, on beş senelik bir sıklet-i tedris (4) yüklettikten sonra onları bunalmış, ihtiyarlamış, her şeyden bîhaber bularak me'yus olmuşlardır. Buna en celî delil mekâtib-i âliyemizdir. Mülkî ve askerî idadiyeler, Mülkiye ve Harbiye-i Şâhâne, ilâh ve ilâh... Mekteb-i Sultanî'den (5) başka bunların hangisinden neş'et etmiş (6) bir efendi Fransızca bilir? Bilenler ya hususî muallim görenler, yahut şedîd bir arzûy-ı ibtilâkârâne ile (7) çalışanlardır.

Bir lisan, kavaidi öğrenildikten sonra öğrenilmez, o lisan öğrenildikten sonra kavaidi (8) öğrenilir... Evvelâ ef'âl-i kıyasîyeyi, sonra ef'âl-i gayri kıyasîyenin müstamel ve me'nuslarını (9) ezberlersiniz, ondan sonra gayet açık ibareli bir kitap alırsınız, lûgat muavenetiyle onu tercemeye başlar ve bilmediğiniz kelimeleri bir deftere yazarsınız. Her sabah, yataktan kalkınca, hattâ yüzünüzü yıkamadan, yani fikrî bir şeyle meşgul olmadan bu yazdığınız kelimeleri muntazaman ezberlersiniz. Mürûr-ı zamanla bu yazılan kelimeler o kadar azalırlar ki artık bilmediğiniz lûgat bulunmadığına kaail olursunuz.

Bir de diğer usul var: Meselâ Mavi Düşes'in tercemesini alırsınız. Bir de aslını. Tercemeden bir sahife okursunuz, dikkat ederek aynı sahifeyi aslından okursunuz. Fakat bilmem niçin bu tarz beni pek çok sıkardı... Her gün hiç olmazsa beş sahife yüksek sesle, bağırarak ibare okumalı.

Bunun fâide-i fizyolojiyesi gayri kabil-i tariftir.

İnsanı Fransızca çalışırken en müteezzî eden şey Lafonten'in (10) masallarını, yahut lektür kitaplarında altı yedi yaşındaki çocuklar için tertib olunmuş tıflâne (11), gayet basit ve âdi parçaları okumak mecburiyetidir. Düşününüz siz, vâsi bir zevk-ı edebî ile mütehassis (12) olan siz «Bir çifçinin üç oğlu vardı, onları ölürken yanına çağırdı, büyüğüne dedi ki...» gibi basit bir fıkranın mütaleasından nasıl ve ne kadar üşüyeceksiniz...

Âsâr-ı hakikîye-i edebîye içinde (13) en basit ve şeffafı G. dö Mopasan'ınkilerdir (14). Kitap şeklinde — Bir Yazın Tarihi gibi — onu mütecaviz küçük hikâyeleri vardır ki heman adetleri yüze bâliğ olur. Meselâ Kler dö lün, Madmuazel Fifi, Lö Hurla, La Mezon Telliye... (15) ibareleri o kadar basittir ki onun kadar basit bir satır, alfabe kitaplarında bile bulunmaz diyebilirim.

Zaman Kütüphanesinden isterseniz, size gönderir.

Lûgat kitaplarına gelince; Türkçe lûgat kitabı heman yok gibidir. Onun için yine Larus'un, yahut Gazye'nin (16) diksiyonerlerinden birer tane edinmelisiniz.

Mehmed Hâlid Bey'in «Elfâz-ı Müteşâbihe Lûgatleri» serlevhalı küçük eseri. Keza Karnik Efendi'nin «Fransızca Amelî Tefrîk-ı Cins Usûlü» tahsîl-i lisân için en kıymettar kitaplardır.

La Plüm Endepandant'tan (17) terceme ettiğiniz soneyi bilâkis göndermeli idiniz. Aslıyle beraber gönderir iseniz mingayri had (18) bazı tavsiyelerle sizi müstefid etmeye çalışırım ve rica ederim göndeririz.

Sa'yinizi teşyi ve teşvik etmek vazifemdir, arzu ettiğiniz tekâmülü bu büyük lisanın hazâin-i edebîyesinde (19) bulacaksınız. Bir sene sonra Avrupa'da neşrolunan (La Vie e le livr) lerden (20) getirtiriz, onları okur, ilim ve edebiyat için o kadar vâsi' bir vukufa (21) malik olursunuz ki, hani herkesin perestiş ettiği (22) Mavi ve Siyah'ın, Aşk-ı Memnu'un noksanlarını, onlarda ihmal olunan sanatları, mukallitlikte müstereddit bir elin kâffe-i ihtizâzâtını (23) görürsünüz... Evet o vakit görürsünüz ki o parlak Edebiyat-ı Cedîde ne kadar ma'sum, ne kadar çocuk, ne kadar miniminidir.

Erbâb-ı vukuf'un taht-ı tasdikindedir ki bir şahsın ecnebi bir lisandan istifadesi yalnız fikir cihetine munhasır kalır, nükât-ı lâfziyesinden (24) mümkin değil hissedâr-ı teessür olamaz. Tabiî Fransızca şiirler size lâfzen, ahenkçe tesir edemez, yalnız ondaki tefekkür ve tasvir sizi teshir eder.

Mademki hastasınız, lâfımı uzatıp sizi tâciz etmeyeyim. Üç, dört sene evvel yazılmış, rahatsızlık yâdigârı bir soneyi lefediyorum (25). Fakat buna şiir denmez.

■

Şifâyâb olduğunuzdan, hayatınızdan, hususiyetinizden, muhitinizden bâhis (26) mektuplarınızı bütün ruhumla tehâlükle beklerim. Aziz ve kıymettar kardeşim.

Ömer Seyfeddin

H — Taklit bahsini sonra hasbıhâl edeceğiz.

TEMENNÎ-İ HÂB

— Enfluenzadan muztaripken —

Bir ağrı var başımda... Vücûdümde yok tüvân
Bitâb-ı neş'e, hem üşüyüp hem yanar gibi
Terler donar donar, yatarım kalkarım, zaman
Geçmez... Bu bîkarârî-i bâridde ben şebi

Bir intizâr-ı mübrem ve sihr-i ânla beklerim!
Zanneylerim ki uykunun âsûde elleri
Okşar şu hasta varlığımı; hep kederlerim
Söndü! Unuttum onları.. Hattâ emelleri,

Hattâ senin hayâlini, ey sevdiğim, bu dem...
Hissimde yok, inan, ne sevinme, ne bir elem:
Bir boş odayla, kasvet - âlûde bir sükûn,

Boş bir muhit renc-ü azâbın içinde ben...
Artık benim düşündüğüm - âvâre, dilfiken -
Bir uykudur, o hâb-ı girîzân-ü pür-füsûn!

- Pirlepe 319 -

ÖMER SEYFEDDİN

---

(1) Edebî duyguya, (2) gelecekteki çalışmanızın, (3) öğrencilerine, (4) öğretim ağırlığı, (5) Galatasaray Lisesi, (6) çıkmış, mezun olmuş, (7) düşküncesine şiddetli bir arzu ile, (8) kaideleri, (9) kullanılmakta olanları ve alışılmışları, (10) La Fontaine, (11) çocukça, (12) geniş bir edebî zevkle duygulanmış, (13) gerçek edebiyat eserleri içinde, (14) Guy de Maupassant, en büyük Fransız hikâye üstâdı, (15) Maupassant'ın birkaç hikâyesinin adı, (16) Fransızca meşhur lugat sahipleri, (17) La Plume Indépendante, bir Fransızca dergi, (18) haddim olmayarak, (19) edebî hazinelerinde, (20) La Vie et Les Livres, bir Fransızca edebî külliyat, (21) geniş bir bilgiye, (22) taptığı, (23) bütün titreyişlerini, (24) söz nüktelerinden, (25) bağlı olarak gönderiyorum, (26) bahseden.

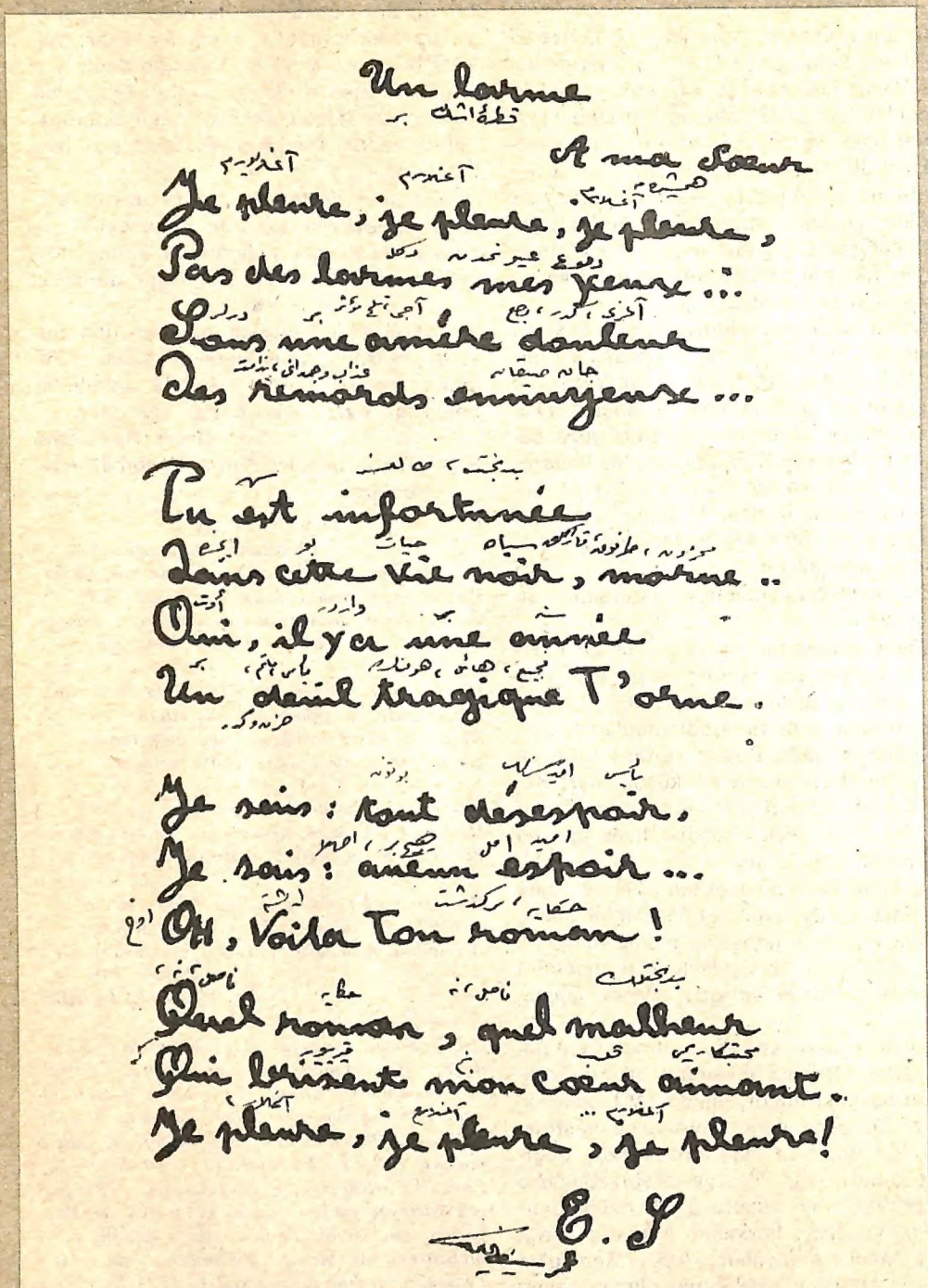
Une larme

A ma Soeur

Je pleure, je pleure, je pleure,
Pas des larmes mes yeux ...
Sans une amère douleur
Des remords ennuyeux ...

Tu est infortunée
Dans cette vie noir, morne ..
Oui, il y'a une année
Un deuil tragique T'orne.

Je sais : tout désespoir.
Je sais : aucun espoir ...
Oh, Voila Ton roman !
Quel roman, quel malheur
Qui brisent mon coeur aimant.
Je pleure, je pleure, je pleure!

E. L

Yazarın 5. ve 6. mektuplarında bahsettiği Fransızca şiirinin fotokopisi.

Dördüncü Mektup

1 Haziran 322, (14 Haziran 1906)
Kuşadası

Sİzİ unutmak... Bunu mümkün mü zannedersiniz kardeşim? İzmir'den ancak dün gelebiliyorum ve hemen, biraz dargınca yazılmış kartınıza cevap vermeye şitâbân oluyorum (1). Eğer buradan gaybûbetimi (2) bir özür addetmez, mektup yazamadığımı bir kusur telâkki ederseniz, beni affediniz, bunu istirhâm ediyorum.

Sizi temin edeyim ki edebiyatın müstakbel-i serâb-âlûdunda (3) bir gün şüphesiz şa'şaât-ı feyziyle bedîdâr olacak (4) sizin gibi genç arkadaşlarımla muhabere ederek peydây-ı hâtırât (5) etmek, hayatımın en müftehir (6) ümit ve teselliside ir. Sakın zannetmeyin ki bu mükâtebeden (7) sıkılıyorum... Müsamaha ediyorum.

Demek ki Fransızca'ya çalışıyorsunuz. Memnun oldum ve tebrik ederim. Cidden müstait (8) ve çalışkan olduğunuzu anlıyorum. Mademki çalışacaksınız, muvaffakıyet muhakkaktır. Teessüfle gördüğümüz birçok müntesib-i edeb (9) arkadaşlarımızın vahi hatt-ı hareketlerinden inhirâf ettiğiniz (10) için mes'utsunuz. Şimdi hissedeceksiniz; edebiyat nedir, saadet ve refâh-ı rûh (11) nedir ve ne kadar nûşîndir (12)...

Mânâsız beyitlerin, soğuk kafiyelerin sâha-i tenk-i ıztırârında (13) malûmatsız, mütaleasız, fensiz, ilimsiz, serseri dolaşanlara, o boşlukta müebbeden mahkûm-ı fenâ ve zevâl kalanlara (14) ferdây-ı muvaffakıyetinizde (15) o kadar acıyacaksınız ki... Belki müphem bir mâtem-i merhametle (16) ağlayacaksınız, ağlayacaksınız...

Mensur ve manzum Fransız müellefât-ı makbulesinin esâmîsini (17) istiyorsunuz... Buna hâcet yok kardeşim. Mademki şimdi müptedîsiniz (18) nazmı sonraya bırakmak icab eder. Âsâr-ı mensûreye (19) gelince Guy de Maupassant'ın (20) âsâr-ı nefîsesi kadar açık, sade yazılmış bir eser hiç bir lisanda yoktur diyebilirim. Bütün âsârının fihristini leffediyorum (21). Şâyân-ı intihâb olanlarını da işaret ettim (22) Maahazâ (23) hepsi şâyân-ı intihab ve mükemmeldir.

Bunlar insana hakikati öğretir. İnsanı hakikî görmeğe ve düşündürmeğe alıştırır. Bugün Victor Hugo'nun âsâr-ı müştehiresi (24) ise sırf bir koşmar (25), bir kâbûs-ı edeb (26), kuklalardan müteşekkil bir hây-hûy-ı hayâlât ve muhâlâttır.

İnşaallah bunları sonraları daha iyi hasbıhâl eder (27) ve yekdiğerimizden istifade ederiz.

Bâki ruhumdaki uhuvvetiniz ve uhuvvetimize ihtiramım (28)...

Ömer Seyfeddin

---

(1) Acele ediyorum, (2) mevcut olmayışımı, (3) serap bulaşmış geleceğinde, (4) verimliliğinin şaşaalarıyle kendini gösterecek, (5) hâtıraları ortaya çıkarmak, (6) öğünmeye değer, (7) yazışmadan, (8) istidatlı, (9) edebiyat müntesibi, (10) saptığınız, (11) ruhun refahı, (12) lezzetlidir, (13) zarurî olan dar alanında, (14) ebedî olarak alçalmaya ve geçiciliğe mahkûm kalanlara, (15) başarınızın yarınında, (16) merhamet yasıyle, (17) Fransızlar'ın makbul teliflerinin isimlerini, (18) yeni başlıyorsunuz, (19) nesirle yazılmış eserlere, (20) büyük Fransız hikâyecisi, (21) ekli olarak gönderiyorum, (22) seçilmeye değer olanlarını da işaret ettim, (23) bununla beraber, (24) ün kazanmış eserleri, (25) kâbûs (Fransızca: cauchemar), (26) edebî kâbûs, (27) karşılıklı konuşur, (28) kardeşliğiniz ve kardeşliğimize saygılarım.

Beşinci Mektup

20 Eylül 322, (3 Ekim 1906)
Kuşadası

Sİzİ unuttum mu, zannediyorsunuz kardeşim, yemin edeyim ki pek yanılıyorsunuz. Gönderdiğiniz gazeteyi ve kısa mektubunuzu almıştım. Müteakiben İzmir'e gittiğim için, nasıl oldu bilmiyorum tahassüsât-ı azîmet (1) içinde cevap yazamadım. Dün işte buraya geldim, kartınızı buldum. Şimdi muazzeb ve müteezzî, afvınızı istirhâm ediyorum, tesâmühümün afvını...

Ada'ya teşrif etmeliydiniz. Memnun ve

müftehir kalacaktım. O vakitler geleydiniz bu harikulâde manzarayı, bu vasi' ve tesliyesâz (2) denizi, bu kederengîz adacığı bütün şi'riyet-i hülya-hîziyle temâşâ (3) edecektiniz. Fakat... fakat şimdi bu huysuz ve geçimsiz kış o kadar çabuk geldi ki bütün bu sükûn-ı bedâyi' (4) üzerinde asabî fırtınalar, soğuk ve sevimsiz naralariyle bahar-ı fâninin matemlerini ağlatıyor, yazın yeşil ve mebhut hâtırâtını (5), o vakit uyuyan bu köpürmüş denizi tahkir ediyor.

Manzumeniz, ciddî söyleyeyim, gazetedeki komşularının hepsinden güzel, lâkin sakın böyle mahdut ve müdâhin (6) mevzular üzerine müsabaka ve rekabete girişmeyin. Rekabet ve müsabaka için size iki şiir gönderiyorum. Onlar da sizin gibi pek genç ve zeki bir şair beyindir. Okuduktan sonra iade edersiniz tabiî... Çünkü rüfekamın hiç birisinin bana gönderdiği şeyi gaybetmek istemem (*).

Fransızca'ya çalışıyor musunuz? Ne kadar terakki ettiniz? Cevabınızda en çok bundan bahsetmelisiniz ki, kardeşim, müstefid olasınız.

Size «tâziyâne-i şevk-u gayret» olmak üzere (7) Fransızca sonelerimden bir tanesini yazacağım. Bilseniz Fransız şiirleri ne kadar cazib ve meşbû-ı teessürdür (bundan sonra bir kelime okunamadı). Pol Verlen'in, Süli Prüdom'un (8) bir kitabı insana o kadar nazik ve o kadar serâir-âlûd ihtisâsât ilkaa eder ki (9) muhitimizdeki bedâyî-i hafâyâyı (10) başka bir vuzûh ile görmeğe başlar ve taaccüb edersiniz.

Cevabınızı, hakkım olmayarak, çabuk beklerim, beni mahzun etmeyeceksiniz.

Biraderiniz bey orada ise ihtirâmâtımı tebliğ etmenizi hassaten temenni ederim.

Ömer Seyfeddin

(*) Bu şiirler, mektuplar arasında yoktur.

(1) Gidiş duygulanmaları, (2) teselli edici ve geniş, (3) hülya veren şiirliliği ile seyir, (4) bedii sessizlik, (5) sessiz hâtıralarını, (6) sınırlı ve içiçe girmiş, (7) şevk ve gayret mızrâbı olmak üzere, (8) Sully Prudhomme, Paul Verlaine, XIX. asrın büyük Fransız şairleri, (9) gizli şeyler bulaşmış duygulanmalar aşılar ki, (10) kaybolmuş güzellikler.

Altıncı Mektup

6 Teşrînievvel 322 (19 Ekim 1906)
Kuşadası

Kardeşim,

Mektubunuzu bugün aldım, bu gece cevap veriyorum. Eğer eserinizi de leffetmiş (1) olaydınız pek güzel olacaktı. Mâhazâ haftaya göndereceksiniz değil mi? «Une larme» ı nafile beğenmişsiniz. Çünkü o pek fena ve hatâ-âlûddur (2). İnşaallah iyilerini takdim ederim. Sorduğunuz apostrof maddesini muhtasaran izah edeyim: Hani bizde romanlarda yok mudur, eşhâs-ı vak'adan birinin söylediği yanlış lâfı şekl-i imlâîsiyle değil, şekl-i telâffuziyle yazarlar, işte bunun gibi. Meselâ Hüseyin Rahmi'nin romanlarındaki bir Ermeni «Kuyruk» a «Kuryuk» demesi gibi. Maydanoz, çamaşır ve bunun gibi birçok kelimatın ayrıca birer şekl-i harfî ve imlâîleri yok mudur? Fransızca'da, köylüler daima lisanı tahrif ederler. Gi dö Mopasan'ın (3) hikâyelerinde bir kadın, bir köylüye «Votre mère = Valdeniz» diye cek yerde «Vot' mé» der ki bu bir şekl-i harfî değil, şekl-i talâffuzdur. «r» lere gelince, bir şekl-i talâffuz münasebetiyle irad olunmamış ise tekerrür mânasını ifade eder; «Lire = okumak» sonra bir «r» ilâve edilince «relire» olur ki «tekrar okumak» demektir, voir, revoir, görmek, tekrar görmek, venir, revenir ilâh... gibi ki bu suretle tekerrür manasını kabûl eden fiiller diksiyonerlere ayrıca kaydolunmuştur.

İlk mektuplarımda size tavsiye ettiğim «Fiziyolojia» kitabını getirtip okudunuz mu? Hayât-ı tahrîriye üzerinde bu gibi malûmatın büyük bir tesiri olduğundan, eğer ihmal etmiş iseniz, mutlaka getirtip oku-

Ömer Seyfeddin

manızı rica ederim. Fransızca'ya behemehal çalışmalısınız; ve emin olmalısınız ki, her boş geçirdiğiniz dakika, sonra size gayrı kaabil-i telâfî bir nedâmet bırakacaktır. Şiirlerini o kadar beğendiğiniz Avni'yi müstakbelde göremeyeceksiniz zannederim. Görseniz de pek sönük ve şimdiki halinde... Zira o da çalışmıyor ve hayât-ı maddîyeye bütün mevcudiyetiyle temayül ediyor, yani mahvoluyor... Ağabeyinize hassaten arz-ı ihtirâmât eylerim. Cevabınızı uzatmayınız ki, kardeşim, muhaberemiz yekdiğerimizi fâidemend (4) edecek bir intizam kesbetsin. Bâki muhabbet ve ihtirâmım... Bir de sone (5) yazıyorum, sırf Türkçe.

Ömer Seyfeddin

GURBET ELİNDE

Güneş batmakta... Ovada gecenin
Gölgeleri büyür büyür, sararır..

Ağaçlıklar, akan sular bir serin
Rüzgâr ile dalgalanır, kararır.

Kuşlar ötmez, yuvalar boş, görünmez
Bir ışıltı uzaklarda; yazık ben
Öksüzüm şimdi bu yolda giderken...
Gök bile yıldızlarına bürünmez!

Eski izler; çirkin, korkunç lekeler
Kılavuzluk eder. Zavallı atım
Şüphelenir bu gidişten ve kişner...

Gece gelir; ıssızlık sanki solur,
Ve rûhum uyur, uyanır her adım
Atımın nal sadâsı ninni olur!...

Haşiye — Bakınız kardeşim, azıcık daha unutacaktım; size bir şey rica edeceğim; bana teklifsiz davranınız ki samimîyetinize kail olayım. Ben size nasıl basit ve sade hitab ediyorsam, sizin de bana öyle mukabelede bulunmanızı isterim. Hassaten zarfların üzeri mümkün olduğu

kadar basit olsun; Kuşadası'nda Mülâzım Ömer... Bu kadar kâfi... Öyle yalan ve müdahaneye benzer sıfatların namıma terdîfen (6) sizin gibi arkadaşlarımın ağzında telâffuz edildiğini görmek beni cidden cerîhadâr (7) eder, kuzum beni incitmeyiniz... «Pervîz» nâm-ı müstearîyle mektuplaştığım bir Ermeni edibinin yazdığı Fransızca manzume ile mektubu ve mektubun zarfını — size bir nümûne-i sâdegî (8) olsun diye — gönderiyorum. Darılmayın ve cevabınızla iade ediniz.

(1) Ekli olarak göndermiş, (2) yanlışlar bulaşmıştır, (3) Guy de Maupassant, (4) birbirimizi faydalandıracak, (5) sonnet (Fransızlar'ın bir nazım şekli), bu manzumede ancak, rüzgâr, şüphe, ruh, nal, sadâ gibi birkaç Türkçe asıllı olmayan kelime kullanılmış, (6) katarak, (7) yaralı, (8) sadelik örneği.

Yedinci Mektup

8 Kânun-ı Sânî 322 (21 Ocak 1906) Kuşadası

Kardeşim,

Mektubunuzu aldım. Heman cevap veremediğim için kusurumu affediniz. Zira muztaribim. Yazmak değil, hattâ düşünmeye bile iktidarım yok. Ve zannetmeyiniz ki hastayım... Kış olunca, havalar soğuyunca bende en feci buhrân-ı asabî başlar. Bu benim tabiatimdir. Bunu ancak yaz, güneş, tenhâî (1) ve sükûn tedavi eder. Halbuki şimdi... Yağmur, yağmur, yağmur... Haftalar geçiyor, güneş görünmüyor. Ben odamda mahbus ve bî-emel (2) kıvranıyorum. Gayrı kaabil-i tesellî bir bedbinlik siyah kâbuslariyle beni ihâta (3) ediyor. Ölümü düşünüyorum, bütün ölenleri, ölenlerin bütün hevesât-ı fâniyesini (4) düşünüyorum. Her şey mahkûm-ı ademken bu hâb-ı muğfil-i hayat içinde (5) nasıl aldanıyoruz, kardeşim nasıl?... Nasıl her şeyi, hakikat-ı hîçîyi (6) unutuyoruz?...

Okumaktan, yaşamaktan, konuşmaktan nefret ediyorum. Mademki bütün muhîtât-ı mer'iyye ve gayrı mer'iyye (7) yalancı bir rüyanın serâb-ı inkılâbatıdır (8), niçin üzülüyoruz, öyle ise... Karanlık bir bîkararî (9) bütün ânât-ı tahassüsâtıma hâkim. Hâsılı kardeşim farz ediniz ki hastayım ve size istediğiniz gibi yazamadığım için darılmayınız. Şimdi zavallı Pol Verlen'in (10):

Un grand sommeil noir
Tombe sur ma vie,
Dormez, tant espoir
Dormez, tant envie.

Neşidesi benim heyûlâ-yı şükûhum (11)... Benim nakarât-ı ıztırâbım!...

■

Mektubunuza Ahmed Cemil Bey diye bir şey yazmışsınız. Vallahi bir şey anlayamadım. Anlayamamakla beraber pek muhtasar (12) yazdığım birkaç satırı izah edeyim: İzmir'de bulunuyordum, uzaktan belki on metre uzaktan Cemil Bey'i gördüm. Rakı içiyor ve pek âdî hareket ediyordu. İşte size geçende yazıp da gönderemediğim mektupta bu gibi ahvâl-i sefîhânenin hakikatperest gençlere yakışamayacağından uzun uzadıya bahsetmiştim, sonra kendimi haksız gördüm kardeşim. Ve o satırları yırttım. Şimdi bu basit vak'ayı anladınız ya... Artık bahsetmeyelim, zira tanımadığımız bir zattan — velev (13) gayrı şahsî olsun — birden ziyade bahsetmek pek büyük bir abestir. Şu satırları da mahzâ (14) merakınızı tatmin için yazıyor ve müteezzî (15) oluyorum...

İhtirâmât ve muhabbetlerimi kabûl ediniz.

Kardeşiniz:
Ömer Seyfeddin

(1) Tenhalık, ıssızlık, (2) emelsiz, isteksiz, (3) çeviriyor, (4) geçici heveslerini, (5) aldatıcı hayat uykusu içinde her şey yokluğa mahkûmken, (6) hiçliğin gerçeğini, (7) geçerli olan ve olmayan bütün çevreler, (8) değişmelerin serâbıdır, (9) kararsızlık, (10) Paul Verlaine, (11) ululuk tasavvurum, (12) kısa, (13) hattâ, (14) yalnız, sırf, ancak, (15) eziyet çekiyorum.

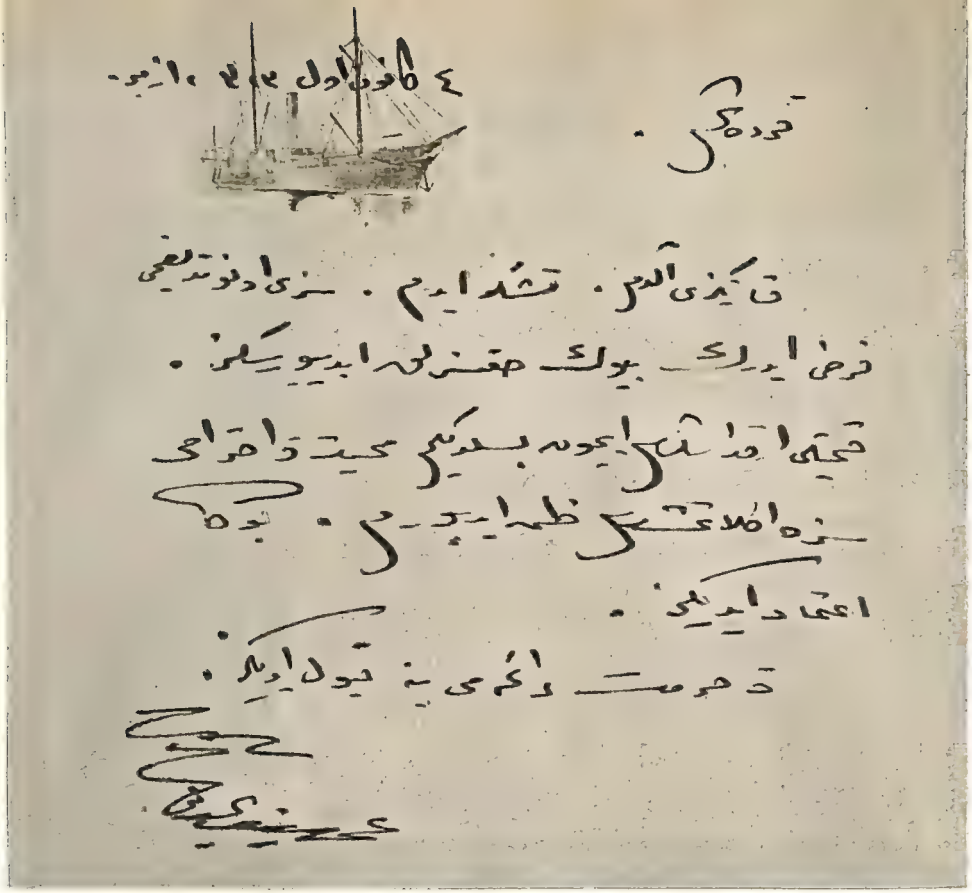

Bu sayfada yayınladığımız 9. mektubun fotokopisi.

Sekizinci Mektup

25 Ağustos 323 (8 Eylül 1907)
İzmir

Kardeşim,

İzmir'e ne vakit geleceksiniz? Ben burada müthiş bir tembel oldum. Elime kalem aldığım yok. Kitap okuyamıyorum. Gaib olan sıhhatimin rü'yây-ı kisbiyle dakıyka-güzâr-ı ıztırâb oluyorum (1). Ne vakit sevdiğim sükûnete, sevdiğim tenhâîye (2), sevdiğim inzivâya avdet edeceğim... Burada asabiyetim tezâyüd (3) ediyor. Hiç sevmediğim ve bilmediğim yeis beni istilâ ediyor.

Hâsılı kardeşim bana acı ve seni sık sık tâciz edemediğim için mâzur gör. O kadar acınacak bir haldeyim, o kadar biçare bir illet-i fikriyye ile muztaribim ki târif edemem. Beni teselli için uzun, pek uzun mektuplar yazmalısınız, bir gün ben de sizi teselli eder, sizi memnun ederim.

Bâkî hürmetler, hürmetler, hürmetler kardeşim.

Ömer Seyfeddin

Dokuzuncu Mektup

4 Kânun-ı evvel 323 (17 Aralık 1907)
İzmir

Kardeşim

Kartınızı aldım. Teşekkür ederim. Sizi unuttuğumu farz ederek büyük haksızlık ediyorsunuz. Kıymetli arkadaşlarım için beslediğim muhabbet ve ihtirâmı size anlatmıştım zannediyorum. Buna itimad ediniz.

Ve hürmet-i dâimemi yine kabul ediniz.

Ömer Seyfeddin

---

(1) Kaybolan sıhhatimi kazanmanın rü'yası içinde ıztıraplı dakikalar geçiriyorum, (2) ıssızlık, (3) artıyor.

Geçen sayımızda I. mektubun 28. notunda «tesâdüfü hâkî = tesadüfü hikâye eden» kelimeleri, yanlışlıkla «tesâdüf-i hâkî = toprağa ait tesadüf» şeklinde çıkmıştır.

«TÜRK ASRI» denen XVI. asırdaki Türk haşmetinin yapıcılarından birinin bizzat kaleme aldığı yazıları kim okumak istemez? Aşağıda sunacağımız hâtıralar, böyle bir Türk büyüğünün kaleminden çıkmıştır. Sahibi hakkında bazı açıklamalarda bulunalım:

Lutfî Paşa, 1483-88 yılları arasında doğdu. Tahtta Fâtih'in oğlu II. Sultan Bâyezid vardı. Saraya alındı. Saray mekteplerinde okuyarak derece derece tahsilini ilerletti. Arapça, Farsça, edebiyat, fıkh (İslâm hukuku), tarih, dinî ilimler öğrendi. Saray hizmetlerinde de ilerledi. 1508'de, sarayın mühimce görevlerinden olan çûhedarlığa getirildi. Yavuz tahta geçince 1512'de müteferrika (padişahın emir subayı) oldu. Yavuz'a kendisini sevdirdi ve beğendirdi. İran ve Mısır seferlerine katıldı. 1516'da sancak beyi (tümgeneral rütbesiyle mülkî-askerî vali) oldu. 1520'de Kanunî tahta çıktığı zaman Kastamonu sancak beyi idi. 1522 Rodos seferine Aydın sancak beyi olarak katıldı. Sonra Yanya sancağına gönderildi. Bu sıfatla 1529 Viyana muhasarasına katıldı.

1533'te Karaman (Konya) beylerbeyiliğine getirildi (bugünkü orgeneral rütbesi). Kanunî'nin Irâkayn seferine katıldı. Bağdad'ın ve Tebriz'in fethinde bulundu. Anadolu beylerbeyisi (merkezi Kütahya), 1536'da Rumeli beylerbeyisi (merkezi Sofya) oldu. Birkaç ay sonra birden 3. vezirlik pâyesine yükselmesi, Kanunî'nin teveccühünü gösterir. Ertesi yıl Korfu sefer-i hümâyûnuna katıldı. Barbaros'la beraber Güney-doğu İtalya'da Otranto'yu fethetti. 1538 mayısında, Mustafa Paşa'nın ölümü ile 2. vezirliğe yükseldi (vezirlik, bugünkü mareşal rütbesine eşit pâyedir).

Bu sıfatla Kanunî'nin Boğdan sefer-i hümâyûnunda bulundu. Bu seferde, evvelce tanıdığı ve dehâsını ilk defa teşhîs ettiği, o zaman bir istihkâm subayı olan Mimar Sinan'ı, Kanunî'ye takdim etti. 13 temmuz 1539'da Ayas Paşa'nın ölümü üzerine vezîr-i âzam (başbakan) olunca, ilk işlerinden biri de Sinan'ı mimarbaşı (bayındırlık bakanı) yapmak oldu.

Dünyanın en kudretli imparatorluğunun başında hükümet başkanı olarak 1 yıl, 9 ay, 15 gün kaldı. Bu 1539-41 yıllarında Türkiye, haşmetinin zirvesine çıkmıştı. Türk deniz kuvvetlerinin başında Barbaros Hayreddin Paşa, evlâtlığı Hasan Paşa, oğlu diğer Hasan Paşa, Pîrî Reis, Seydî-Ali Reis, Sâlih Paşa, Turgut Paşa gibi amiraller bulunuyordu. Türk ordularında Kanunî'ler, Gazi Husrev Paşa'lar, Balı Paşa'lar, Hadım Süleyman Paşa'lar, Moskova Fâtihi Sâhib Giray Han'lar, Habeşistan Fâtihi Özdemir Paşa'lar vardı. Taşköprülü-zâde, Karahisârî, Fuzûlî, Sarhoş İbrahim, Celâl-zade, Karahisâ-Sinan, Abdülali gibi bilgin ve sanatkârlar, bu devre şeref veriyordu.

GÖRÜLMEMİŞ BİR CEZA

Halefi Ayas Paşa, ölümüyle sadâretten ayrılmıştı. Bu hava içinde Lutfî Paşa için de aynı şey bekleniyordu. Hiç ümit edilmedik bir hadise, büyük devlet adamını, ikinci yılını tamamlıyamadan iktidar makamından ayrılmaya mecbur bıraktı:

Lutfî Paşa, zinâ yapan bir Türk kadınını, tenasül uzvunu oydurmak gibi görülmemiş ve korkunç bir işkenceyle öldürttü. Böyle bir ceza ne «fıkh» denen Hanefî İslâm hukukunda, ne de «örfî-sultânî hukuk» denen Türk millî hukukunda vardı. Hattâ o zamana kadar işitilmemişti. Lutfî Paşa gibi fıkh üzerinde eser yazmış bilgin bir devlet adamına yakışmıyordu. Nitekim, İstanbul'da tepkiyle karşılandı. Paşa, Yavuz'un kızı ve Kanunî'nin kızkardeşi Şâh Sultan'la evliydi; bu yüzden «Dâmâd» pâyesini taşıyordu. Akşam, zevcesi sultanın sarayına gelince:

— Hangi vezir zamanında zinâ yüzünden keşf-i avrat kılınmışdır ki, senin asrında vâkı' ola? hitabıyle karşılaştı.

Paşa, zevcesini yatıştıracağına, bundan sonra da zinâ halinde yakalayacağı her Müslüman kadınına aynı cezayı tatbik edeceğini söyledi. Şâh Sultan:

— Sen, inatçı ve edepsiz bir zalimsin! diye karşılık verdi.

Çok mağrur bir adam olan Paşa, zevcesine el kaldırmaya cesaret etti. Bunun üzerine harem ağalarını çağırtan Şâh Sultan, Paşa'yı döğdürdükten sonra, sarayından dışarı attırdı. Ertesi sabah erkenden de Topkapı Sarayı'na gitti; olayı ağabeyi Kanunî Sultan Süleyman'a anlattı.

Olay, büyük vehâmet taşıyordu. Kim olursa olsun, bir şahıs, Yavuz'un kızına el kaldırmaya cür'et etmiş, kutsal sayılan hanedana hakarette bulunmuştu. Olay bununla kapanmamış, dünyanın en büyük devletinin hükümet başkanı, harem ağalarından dayak yeyip, gece vakti karısının sarayından kovulmak gibi görülmüş değil, işitilmemiş bir muameleye mâruz kalmıştı.

Kanunî'nin canı sıkıldı. Enîştesini azletti. Lutfî Paşa'nın aşağıda okuyacağınız hâtıralarında söylediğine göre ise, Paşa kendiliğinden istifa etti. Kanunî'nin enîştesine istifa etmesi teklifinde bulunduğunu tahmin edebilirsek, her iki iddia da haklı çıkar.

Kanunî, enîştesini azletmekle yetindi. Emeklilik hakkını almadı. Yılda 200 000 akça (bugünkü satınalma değeri 2 milyon TL.'ndan fazladır) tahsisatla emekliye ayrıldı. Paşa, Dimetoka'daki malikânesine çekildi. Ertesi yıl İstanbul'a geldi. 1547'de Hicaz'a gidip hacı oldu. Arada bir İstanbul'a gelmekle beraber, bundan böyle 22 yılını Dimetoka'da okuyup yazarak geçirdi. 1563'te 75-80 yaşlarında öldüğü zaman, sabık kayınbiraderi Kanunî hâlâ tahtta bulunuyordu.

OSMANLI PRENSESLERİ KOCALARINI BOŞAYABİLİRDİ

Yukarıda anlattığımız müessif olayda Paşa, yalnız iktidar makamını değil, zevcesini de kaybetti. Zira Şâh Sultan, Paşa'yı boşadı. İslâm hukukunda, nikâh akdine bu hususta şerh konursa, zevce de zevci tatlik edebilir (boşayabilir). Osmanlı prensesleri olan sultanların hepsinin nikâh akidlerine

bu kaydın konması âdetti. Şâh Sultan, bu hakkını kullandı. Boşanmak için «kadı»ya başvurmaya ihtiyaç yoktu; «boş ol!» demek kâfi idi.

Lutfî Paşa'nın yerine, Hindistan seferi ve Mısır beylerbeyiliğindeki büyük başarısı ile meşhur olan 2. vezir Süleyman Paşa sadrâzam, 3. vezir Deli Husrev Paşa 2. vezir ve 4. vezir Dâmâd Rüstem Paşa da 3. vezir oldular.

Lutfî Paşa, birçok eserin müellifidir. Türkçe ve Arapça yazdığı bu eserlerin çoğu dinî ilimlere, «fıkh» denen İslâm hukukuna ve «kelâm» denen İslâm felsefesine aittir. Aynı zamanda şairdi. Bilgin, şair ve sanatkârlarla görüşmekten hoşlanır, onları himaye ederdi. Yalnız Sinan gibi emsalsiz bir dâhiyi bulup çıkarması, ölçülemeyecek derecede büyük bir hizmet teşkil eder.

Lutfî Paşa'ya büyük şöhret kazandıran eserleri, **Tevârîh-ı Âl-i Osmân** adlı, başlangıcından, kendi zamanına kadar Osmanlı tarihi ile **Âsaf - Nâme** adlı risalesidir («Âsaf - Nâme», «vezirin el kitabı» mânâsındadır). Bir çeşit hâtırat da sayılabilecek olan, aşağıda okumaya başlayacağınız Âsaf - Nâme'de, Osmanlı devlet teşkilâtı hakkında tenkidî fikirler ileri sürer. Bu eser iki defa Türkiye'de, bir defa Almanya'da Berlin'de basıldığı gibi 1910'da Almanca'ya da tercüme edilmiştir. **Tevârîh-ı Âli Osmân,** 1922'de İstanbul'da basılmıştır. Diğer eserleri, basılı değildir.

Dimetoka'da ölen Lutfî Paşa, malikânesi civarına gömüldü. Gömüldüğü yerde kurulan köy, şimdi Yunanistan'da kalmıştır ve son zamanlara kadar «Lutfipaşa» adını taşıyordu. Paşa, Edirne'de cami, İstanbul'da çeşme, Dimetoka'da cami ve mektep yaptırmıştır. Hayır eserleri için Edirne'deki 20 dükkânını ve 100 000 akça nakit parasını (bir milyon TL. kadar) vakfetmiştir. Zevcesi Şâh Sultan'ın da hayır eserleri vardır.

Yılmaz Öztuna

BU satırların müellifi olan ben, Abdülmuîn oğlu Vezir Lutfî Paşa, Cennet-Mekân Sultan Bâyezid Hân-ı Velî zamanında saray-ı sultânîde yetiştim. Maarif tahsil ettim. Sultan Selim Han Hazretleri cülûs ettiklerinde, çûhadâr idim. Elli akça ile müteferrika oldum. Sonra çâşnigîr, bâdehu kapıcıbaşı, bâdehu Kastamonu sancak beyi, andan sonra Karaman beylerbeyisi ve Anadolu beylerbeyisi oldum. Sair mansıplarda da bulundum ve padişahımız Sultan Süleyman Han zamanında vezâret ve daha sonra sadâret inâyet olundu. Devlet-i Âl-i Osmân'a vezîr-i âzam oldum. Saraydan ayrıldıktan sonra da ilm-ü maarifi bırakmadım. Nice ulemâ, sulehâ, şuarâ ve zurefâ ile musâhabet ettim. İlimler tahsiline ve ahlâkça yükselmeye çalıştım.

Sultanların en büyüğü ve hâkanların en keremlisi, insanların kurtarıcısı, ülkelerin koruyucusu, Tanrı yolunda gazilerin başı, Mekke ve Medîne'nin hâdimi, denizlerin ve karaların mâliki Sultan Süleyman Han, bana vezîr-i âzamlık mansıbı fermân ettikte, çok büyük mesuliyetlere muhâtab olduğumu biliyordum. Benden sonra bu makama gelecek karındaşlarıma yâdigâr olmak için, bu risâleyi yazıyorum. Tâ ki vezâret-i uzmâ âdâbı ve levâzımı ve mühimmâtı iyice bilinsin. Bu risalenin adını «Âsaf - Nâme» koydum. Bu makama yükselenler, risalemizi okuyup duâ edeler!

Vezir olduktan, vezîr-i âzamlıktan ayrılıncaya kadar Dîvân-ı Hümâyûn'da (1) yedi yıl çalıştım. Sonra bazı münafıklar saâdetlü padişahımıza beni kötülediler. Ben, kadınlara mağlûb olacak bir adam olmadığımdan (2), kendi rızâm ile sadâretten ayrılmayı evlâ gördüm. Edirne yakınlarındaki çiftliğime çekildim. Gönül rahatlığı ile Cenâb-ı Hakk'a duâ ettim. Okuyup yazmaya başladım. Dünya fânîdir. Ikballer çabuk zeval bulur. Âkıl olan, inzivâ köşesine çekilmeyi bilmelidir. Hemân Hak Sübhâne ve Taâlâ, Osmanlı devletini her türlü tehlikeden korusun! Âmîn!

BİR VEZÎR-İ ÂZAM'IN AHLÂK VE ÂDÂBI NİCE OLMAK GEREKTİR?

Vezîr-i âzam olan zat, pâdişâh-ı âlempenâh ile nasıl muamelede bulunmak gerektir, anı iyice bilmelidir. Sonra kat'iyyen dünyevî hırs ve garazdan uzak kalmalıdır. Zira sadâret üstünde bir makam yoktur ki, o makama vâsıl olmak için hırs besleye. Padişaha hak söz söylemekten çekinmemelidir. Utanılacak işleri bile hicâb etmeden padişaha bildirmek gerektir. Vezîr-i âzam'ın padişah ile olan muamele ve esrârını hariçten değil, diğer vezirlerden bile duyan olmamalıdır.

Yavuz Sultan Selim Han, sultanların en şecisi, en izzetlisi, en âdili, en gazisi, en marifetlisi, en cömerti, en büyüğü idi. Pîrî Paşa'nın akıl ve idrâkini beğenmiş, sadârete yükseltmişti. Paşa, gizli bir hususu görüşmek için bir ikindi vakti padişa-

(1) İmparatorluk bakanlar kurulu, hükümeti.
(2) Zevcesi Şâh Sultan ile geçen olaya târizde bulunuyor.

Şâh Sultan'ın babası Yavuz Sultan Selim.

Divân-ı Hümâyûn toplantılarının yapıldığı Kubbealtı'nın dışarıdan görünüşü.

hın huzuruna çıkmış, uzun boylu görüşmüştü. Ertesi gün Dîvân-ı Hümâyûn'da vezirlerden Mesîh Paşa:

— Dünkü gün padişah ile ne söyleştiniz? deyü sorduğunda, Pîrî Paşa hiç cevap vermeyip huzûr-ı hümâyûna çıktı. Cennet-Mekân Selim Han'dan, Mesîh Paşa'nın azlini istedi. Mesîh Paşa, nice kimselerin şefaat ve ricasıyle azilden zor kurtuldu. Pîrî Mehmed Paşa (3) isteğinden vazgeçti.

Vezîr-i âzam, padişahın nedimleri ile çokluk görüşmemeli, yüz göz olmamalıdır. Her padişahın nedimleri vardır. Ancak hükümdar nedimleri ve musâhibleri iyi ahlâk sahibi olmak, devlet işlerine karışmamak gerektir.

Vezîr-i âzamın, tarafsız müşavirleri olmalı, onlarla, gündüz işleri bittikten sonra, gece görüşüp danışmalıdır.

Vezîr-i âzam, müstahak adamları araştırıp onlara mansıb vermeli, devlet hizmetinde olup fakir düşmüşleri himaye etmelidir.

Vezîr-i âzamın, pâdişah-ı âlempenâh hazretlerine arz ettiği umûr, dönmemek gerektir (4).

Mâaz'Allah rüşvet ile kimseye mansıb vermemek gerektir.

Osmanlı devletinde, herkesi kayıracak, gözetecek imkân ve vüs'at vardır. Bu imkânı kullanmalı, herkesin derdine çare bulmalıdır.

Bilhassa emeklileri, devlete hizmeti geç-

(3) Yavuz'un son ve Kanunî'nin ilk sadrâzamı (başbakanı) olan büyük devlet adamı. II. Bâyezid'in son, Yavuz'un tek, Kanunî'nin ilk şeyhulislâmı olan Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'nin yeğenidir. 13 kasım 1532'de 77 yaşlarında ölmüştür.

(4) Paşa'nın bu sözü, kuru lâftan ibaret değildir. Bu devir Osmanlı idaresinde, devlet ve hükümet başkanlarının salâhiyetleri ayrılmıştı. Padişah, bir defa sadâret mührünü verdikten sonra, vezîr-i âzamın hükümete müteallik işlerine karışmazdı. Bunu Lutfi Paşa'nın seleflerinden Makbûl İbrahim Paşa, açıkça Almanya büyükelçisine söylemiş: «Benim reddettiğim hususu padişah hazretleri kabul edemez» demiştir. Lutfi Paşa'nın haleflerinden Dâmâd Rüstem Paşa da, kayınpederi olan Kanunî'ye pek bağlı olduğu halde, bir su yolu inşaatı meselesinde, padişahın mimara emir vermesini, kendi işine müdahale olarak kabul edip itirazda bulunmuştur.

miş olanları unutmamalıdır. Bu arada vezir ve sair ricâl oğullarını istidatlarına göre yetiştirip, hallerine göre kayırmak lâzım ve âdettir (5). Bunlar, babalarından gördükleri devlete sadakat ve hizmet fikrine, sairlerden daha çok sahiptirler. Üstelik, babaları ve aileleri tanındığı için, halktan daha çok itibar ve riayet görürler.

Açık olan zeâmetleri, kudret, şecâat ve cesaret sahibi, harpde ve sulhte iş görmüş veya iş görmeye liyakati olan zabitlere vermelidir.

Vezîr-i âzam, kendi maiyet halkına zeâmet vermemek gerektir. Onlar, tımar ile kanaat eylese mâkuldür. Vezîr-i âzam mensuplarından bir zabit liyakat gösterip zeâmet alsa bile, küçük toprakların zeâmeti olmalıdır. Herhalde vezîr-i âzam, fazla adamına zeâmet vermekten kaçınmalıdır.

«Ulak» denen devletin muhabere memurlarının zulümlerine asla fırsat vermemek lâzımdır. Ulaklar, devlete ait mühim emirleri şuradan buraya götürürlerken, çabuk yetişmek için, halktan şunun bunun atını karşılıksız almamak icab eder. Devlet, belirli menzillere at yığmıştır. Ulakların atlarını buradan almayıp halktan gasbetmesi, kanuna aykırı ve zulümdür.

HALKIN MALINI DEVLETE MÂL ETMEK, O DEVLETİN YIKILACAĞINA ALÂMETTİR

Ölen vezirlerin ve sair devlet adamlarının veya zenginlerin mallarını Hazîne'ye almak da zulümdür. Bir padişah, ölüm cezasına çarptırılan bir kimsenin malını Hazîne'ye almak istese, vezîr-i âzam mâni olmalıdır. Çünkü ceza ölene aittir. Onun vârislerine ceza vermek adalet değildir. Nitekim Sultan Süleyman Han, buna bizzat dikkat buyurmuş, hattâ vârisi olmadan ölenlerin mallarının yedi yıl, bir vâris çıkar ihtimaliyle bekletilip, bu müddetin hitâmında çıkmazsa Hazîne'ye alınmasını fermân etmiştir.

Halkın malını haksız yere devlete mâl etmek, o devletin yıkılacağına alâmettir.

Vezîr-i âzam olan zat, Kapıkulu Ocakları ile mukayyed olmak gerekir. Ağaları ve büyük zabitleri, bizzat, akıl ve idrâk sahipleri arasından seçmelidir. Kapıkulu Ocakları'nın akça işleriyle uğraşan kâtipleri, hırstan uzak, namuslu adamlar olmalıdır. Kapıkulları mazbût olmayınca, vezirlerin huzuru kaçar.

Vezîr-i âzam, devlet işlerine ait mühim haberleri, vakit geçirmeden padişaha bildirmelidir. Doğru olarak bildirmeli, hileye kaçmamalıdır. Devleti dile düşürecek, halkın beğenmediği, dedikodulu işlerden hazer etmek lâzımdır.

Vezir pâyesi taşıyan büyük beylerbeyiler (6) hakkında bir şikâyet geldi mi, bunu dikkat ve itina ile incelemeli, cürmüne göre ceza vermelidir.

VEZÎR-İ ÂZAMLAR YALNIZ PADİŞAHA VE ALLAH'A KARŞI MESULDÜR

Vezâret, devletin en yüksek pâyesi olduğu için, vezirleri haksız yere incitecek ve itibardan düşürecek hareketlerden kaçınmak, onların başı olan vezîr-i âzama düşer. Bir veziri, küçük bir suç için azletmek olmaz. Vezir böyle bir suç işlemişse, padişah hatt-ı hümâyûnu ile gizlice tekdîr olunmak, ancak uslanmazsa, azil ve mâaz'Allah idam olunmak icab eder. Küçük bir şikâyet üzerine vezirler ceza görürlerse, büyük eyaletlerin zaptı müşkül olur. Herkes, en küçük şikâyet için devlet kapısını aşındırır.

Vezîr-i âzamlar, padişaha ve Allah'a karşı mesuldür. Bunun dışında azledilmek korkusuyle doğru bildiği yoldan şaşmamalıdır.

Vezîr-i âzam, yersiz iş etmektense, azli göze almak evlâdır. Millet arasında:

— Bir yolsuz iş etmedi, azlini ihtiyâr etti! denilmek, bir vezire şeref verir.

Dünyada mükâfat görmeyen iyi işlerin mükâfatı, âhırette mutlaka tecelli eder.

Vezîr-i âzam ve sair vezirler, beş vakit namazı cemaat ile evlerinde kılmalıdır. Vezirlerin kapısı, isteyene açık olmalı, her zaman halkın arasında bulunmalı, onlarla görüşüp konuşmalıdır. Şikâyetlere kulak vermeli ve mutlaka cevaplandırmalıdır. Zalimleri himaye etmekten kaçınmalıdır.

Devlet memurlarının rüşvet alması, marazların en büyüğüdür; bu uğursuz illetin ilâcı da yoktur. Sonunda devlette ihtilâl ve inkırâza müncer olur. Ancak bir dostu ve yakını, devlet adamına hediye verir. Gayriden nesne almak haramdır.

Vezîr-i âzam olanların on iki kere yüz bin akça hassı vardır (7).

(Devamı var)

---

(5) Birinci Cihan Harbi'ne kadar Almanya'da harp akademilerine ve İngiltere'de deniz harp okuluna ancak asılzadeler veya birkaç kuşak subay ailesinin çocukları kabul edilirdi.

(6) Bu devirde, en mühim iki eyalet olan Mısır ve Budin (Macaristan) beylerbeyilerine vezir pâyesi verilirdi. Sonradan, diğer mühim beylerbeyiler (Rumeli, Anadolu, Yemen, Bağdad, Şam...) de vezir pâyesi almaya başladılar.

(7) On iki kere yüz bin = 1 200 000 akça.

Yazan: Doç Dr. Muharrem Ergin

TÜRKLÜĞÜN manevî dünyasının en büyük hükümdarlarından biri olan Fuzûlî, hayatı boyunca hüzünler kulübesinde yaktığı ışığı, bugün Bakû'daki muazzam heykelinde, Türklük âleminin tam ortasında yükselen tahtından sönmez bir meşale olarak dört bir yana, Türk ülkelerinin geniş ve ebedî ufuklarına doğru tutmaktadır.

Fuzûlî'nin XVI. asrın ilk yarısını dolduran maddî hayatı gerçekten bir hüzünler kulübesinde geçmiş gibidir. Fakat bitmez tükenmez ıztıraplarla dolu bu sıkıntılı hayat, neticesi bakımından belki de hayırlı ve isabetli olmuş, şairin en yüksek noktalara çıkan manevî ve felsefî ıztıraplarının her halde maddî bir desteğini teşkil etmiştir.

Hayatı hakkında bilinen en kesin şey de geçirdiği bu sıkıntılı ömürdür. Hayatının ilk yarısında memleketin hâkimi Safevîler'den, ikinci yarısında Osmanlılar'dan himaye aramış, fakat hiç bir zaman lâyık olduğu takdir ve alâkayı görmemiştir.

Fuzûlî, Irak Türk muhitinden ve meşhur, tarihî bir Oğuz aşireti olan Bayat

geçirdiği yer, Bağdad, Necef, Kerbelâ gibi zamanın mühim kültür merkezlerinden biri olan Hille'dir. Asıl adı Mehemmed, babasının adı Süleymandır.

Başlangıçta hali vakti yerinde bir ailenin çocuğu olduğu anlaşılan Fuzûlî, çok küçük yaştan başlayarak gayet kuvvetli bir tahsil görmüş, kısa zamanda Arapça ve Farsça'yı öğrenmiştir. Henüz çocuk yaşında iken şiir ve edebiyatla uğraşmaya başlayan bu müstesna kabiliyet, o zamandan itibaren ömrünün sonuna kadar artık bir daha bu vadiden ayrılmamış, bütün büyük şairlere has olan bir şekilde, şiir ve edebiyat için yaşamış, şiir ve edebiyat için ölmüştür.

Bağdad'ın Osmanlılar tarafından fethine kadar bazı Safevî ricalinin himayesinden biraz istifade eden şair, bu arada İbrahim Han'ın maiyetinde bir müddet Bağdad'a gitmiş, fakat onun ölümünden sonra, başka bir hâmi bulamayarak yine Hille'ye dönmüştür. Bu tarihten, yani 1527'den, Kanunî Sultan Süleyman'ın Bağdad'ı fethettiği tarih olan 1534 yılına kadar Hille'deki zaruret dolu hayatına devam ettiği tahmin edilen Fuzûlî için, Osmanlılar'ın

ması, bir bey himayesinden faydalanması değişmez bir zaruretti. Bu hep asırlarca böyle olagelmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman, Bağdad'ı fethedince ona:

Geldi burc-î evliyâyâ pâdşâh-î nâmdâr

mısraı ile tarih düşürdüğü meşhur kasîdesini sunmuştur. Son Safevî ve ilk Osmanlı Bağdad valisi Muhammed Big'e, Sadrâzam İbrahim Paşa'ya, Kazasker Kadri Efendi'ye, Vezir Rüstem Paşa'ya, Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebî'ye, daha sonraki Bağdad valilerine, Ayas Paşa'ya, Veys Paşa'ya, Bağdad Kazaskeri Seyid Mehmed Efendi'ye ve daha diğer bazı Osmanlı ricaline de Fuzûlî kasîdeler yazarak aradığı himayeyi hep gerçekleştirmeye çalışmış, fakat yine hayal kırıklığına uğrayarak Osmanlılar'dan da umduğu alâkayı görmemiştir. **Şikâyetnâme** adlı,

Selâm verdim rüşvet değüldür diyü almadılar

şeklinde âdeta atasözü haline gelmiş bir şikâyet sözü ile yâd edilen meşhur eseri bu hayal kırıklığının bir mahsulüdür.

Büyük şair bu talihsiz hayatını Osmanlılar'dan sonra 22 sene kadar daha sürdürmüş ve 1556 yılında, Irak'da hüküm süren büyük bir tâ'ûn salgınında vefat etmiştir. Öldüğü yer gibi, mezarı da meçhuldür. Mezarının Kerbelâ'da Hazret-i Hüseyin türbesinin civarında olduğu rivayet edilir.

Tahsiline, evliliğine, hayatının bazı safhalarına ve ölümüyle, mezarına dair ufak tefek başka rivayetler daha vardır. Fakat eski kaynaklarla kendi eserlerindeki mukaddimelerden ve eserlerinden çıkan malûmat aşağı yukarı burada hülâsa edildiği gibidir. Bunlara iki hususu daha ilâve etmek gerekir. Biri Bağdad'ın fethi sırasında Osmanlı ordusunda bulunan devrin meşhur şairlerinden Hayâlî ve Taşlıcalı Yahyâ ile görüşüp, şiir mübadelesinde bulunduğu, diğeri Fazlî adında bir oğlu olduğudur.

Fazlî de şairdi. Türkçe'den başka Arapça ve Farsça şiirler de yazmıştır. Bilhasda tarih düşürmekte ve muamma söylemekte hünerli idi. Babasının ölümünden sonra 30 sene kadar daha yaşamıştır.

Fazlî, tabiî babası ile mukayese edilecek bir şair değildir. Hatta bunu belirtmek üzere «dünyada her şey ters olduğu için babasının ismi Fuzûlî, oğlunun ismi Fazlî olmuştur» şeklinde söylenmiş bir nükte de vardır.

Fuzûlî'nin manzum ve mensur, yirmiye yakın eseri vardır. Bunlar, **Türkçe Divan, Farsça Divan, Arapça Divan, Leylâ ve Mecnûn, Hadîkatü's - süedâ, Şikâyetnâme, Bengü Bâde, Risâle-i muammâ, Enîsü'l - kalb, Hüsn ü Aşk (Sıhhat ü Maraz), Heft Câm (Sâkînâme), Rind ü Zâhid, Matlaü'l - itikad, Tercüme-i Hadîs'i erbaîn, Şâh-ü Gedâ** ve Türkçe mektuplardır.

Bunların en mühimleri ve o nisbette meşhurları **Türkçe Divan, Leylâ ve Mecnûn, Hadîkatü's - süedâ** ve **Şikâyetnâme**'dir.

Türkçe divan: Şair Fuzûlî'nin en büyük âbidesidir. Bazıları **Leylâ ve Mecnûn**'u Fuzûlî'nin en büyük eseri sayarlar. Fakat Fuzûlî'nin bir numaralı şâheseri muhakkak ki büyük divanıdır. Gerçi Leylâ ve Mecnûn da emsalsiz bir şâheserdir. Fakat gerek şekil, gerek muhteva bakımından Fuzûlî divanı, şairin, hattâ şiirin ulaşabileceği en yüksek merhaleyi temsil eder. Öyle ki, o merhaleden sonra ancak Tanrı vardır.

Leylâ ve Mecnûn: Fuzûlî bu eseri Osmanlı fethinden sonra, yani olgun yaşında yazmıştır. 1535'te tamamlanan bu meşhur mesnevînin konusu, Fuzûlî'nin muhitinde daima canlı bir şekilde yaşadığı gibi, şairin asla tatmin istemeyen, zaten asla tatmin edilemez olan, tatmin edilmedikçe ulvîleşen engin ruhunun bitmez tükenmez ilâhî susuzluğuna da çok uygun düşüyordu. Onun için ortaya gerçekten benzeri bulunmaz bir şaheser çıkmıştır. Dili, ifadesi ve tekniği sade, basit ve pek ustaca olmadığı halde esere şairin nefesinin üflediği ruh, lirizm ve içlilik, onu rahatlıkla ilâhî güzelliğe ulaştırmıştır. Nizâmî ve Hâtifî'nin Farsça Leylâ ve Mecnunları'na benzeyen tarafları bulunmakla beraber Fuzûlî ona, onu İran edebiyatındaki örneklerinden çok farklı ve orijinal kılacak şekilde dehâsının damgasını kolaylıkla vurmuştur.

Hadîkatü's - süedâ: Fuzûlî'nin Kerbelâ vakasını anlatan eseridir. İçinde, yer yer manzum parçalar vardır. Fakat esas itibariyle şairin secili, olgun nesrinin büyük bir örneğidir. Çok akıcı, sürükleyici ve tesirli bir eser olup emsali **Maktel-i Hüseyn**'lerin en büyüğü ve en meşhurudur.

Şikâyetnâme: Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebî'ye yazılmış bir mektuptur. Fuzûlî'nin nesrinin belki en güzel ve en ışıltılı örneğidir.

Farsça Divan, hacim bakımından büyük, **Arapça Divan** 465 beyitlik küçük bir divandır. Her iki divan da şüphesiz şiir bakımından Fuzûlî'nin ana dilinin ve ana duygularının divanının yanında sönük kalmaktadır. Farsça şiirleri orta, Arapça şiirleri zayıf olarak kabul edilir.

Fuzûlî'nin bir minyatürü.

Diğer eserleri, Fuzûlî'nin sanat eserlerindeki edebî şahsiyetinin yanında da görülen, devrine göre yüksek ilmî şahsiyetinin bariz örnekleridir.

Bunlardan **Beng-ü Bâde,** Şâh İsmail'e ithaf edilen ve esrar ile şarap arasında bir münazaradan ibaret olan takriben 500 beyitlik Farsça bir manzumedir. **Risâle-i Muammâ** Türkçe muammâları ihtiva eder. **Enîsü'l-Kalb,** Kanunî'ye gönderilmiş 134 beyitlik Farsça bir kasîdedir. **Sıhhat-ü Maraz** veya **Hüsn-ü Aşk** Fuzûlî'nin tıb ilmine vukufunu gösteren tasavvufî bir eserdir, mensur ve Farsça'dır. **Heft Câm** veya **Sâkînâme,** musikiye dair 327 beyitlik Farsça bir eserdir. **Rind-ü Zâhid,** yine Farsça mensur bir münazara kitabıdır. **Matlaü'l-itikad,** kelâma ait mensur bir eserdir. **Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn,** Câmî'den Türkçe'ye tercüme edilmiş bir kırk hadîstir. **Şâh-ü Gedâ**'nın ise yalnız ismi bilinmektedir. Şairin Türkçe mektupları ise külliyatta veya mecmualarda dağınık çeşitli mektuplardan ibarettir.

Fuzûlî'nin bu eserleri külliyatı halinde veya perakende olarak Türklük âleminin dört bir yanına ve bu âlemle ilgili dünya kütüphanelerine dağılmış durumdadır. Birçok eserlerinin sayılamayacak kadar çok yazmaları, yine sayısız baskıları vardır. Bazı şiirlerinden başka Leylâ ve Mecnûn'u birçok dillere tercüme de edilmiştir.

Fuzûlî kendisinden önceki ve kendi zamanındaki Arap, Fars ve Türk şiirini biliyor ve takip ediyordu. Fakat en çok Fars şiirinin tesiri altında kalmıştır. Türk şairlerinden Ahmedî, Nesîmî, Habîbî ve Nevâî'yi ve başkalarını okuyor ve tanıyordu. Ama Fuzûlî'nin bilgisi ve ilhamı hangi ufuklara açılırsa açılsın, ortaya çıkan şiir Fuzûlî'nin idi ve bir şaheserdi.

Şîî mezhebindendir. Fakat şiirinde ve eserlerinde hiç bir zaman mezhepçilik gütmemiş, mezhep propagandası yapmamıştır. Daima mezhebin üstüne çıkarak saf şiirin peşine düşmüş, devrine ve çok koyu ve mutaassıp bir Şîî muhitine rağmen bunu başarmıştır. Öyle ki, Şîîliğini kesin olarak isbat eden **Matlaü'l - İtikaad** adlı eseri son zamanlarda ortaya çıkıncaya kadar eserlerindeki ufak tefek Şîîlik belirtileri (ki bunlar daha çok şekle aittir) Fuzûlî'nin Şîîliği için çok uzun zaman kâfi gö-

rülmemiş ve Şiî mi, Sünnî mi münakaşası ancak son zamanda hükme bağlanmıştır. Hakikatte de Fuzûlî çapında bir dâhî şairin mezheplerin üstüne çıkması mesele değildir. Nitekim Fuzûlî yalnız mezhepler değil, dinler üstü âlemşümul bir şair mertebesindedir. Onun için asırlarca her mezhepten, her tarikatten, her meslekten ve hatta her dinden zümreler ve insanlar onu bağırlarına basmış, baş tacı etmişlerdir.

Gerçekten Fuzûlî, tesiri de büyüklüğü nisbetinde çok geniş olan bir şairdir. XVII. asırdan başlayarak zamanımıza kadar doğu, kuzey ve batı Türklük sahalarında Mısır'dan Kazan'a, Balkanlar'dan Çin'e kadar bütün Türk ülkelerine şiirleri yayılmış, şairler, nazireler ve adına müstakil şiirler yazmışlar, onu taklid etmişler, şeklini ve tarzını kullanmışlar; bestekârlar eserlerini bestelemişler, Farsça eserleri Türkçe'ye çevrilmiş, hakkında sayısız incelemeler yapılmış, birçok mısraları ve beyitleri Türk halkının arasında atasözleri haline gelmiştir. Fuzûlî, şiirleri Türk milleti tarafından en çok ezbere bilinen Türk şairidir demek her halde yanlış olmaz. Her halde ondan bir beyit veya bir mısra olsun, ezbere bilmeyen bir Türk münevveri tasavvur etmek çok güçtür.

Asırlarca engin ve derin Türk ülkelerinin üzerinde esen bu Fuzûlî rüzgârının merkezi doğu Oğuz, yani Âzerbaycan sahasıdır. Fuzûlî'nin hayat veren bombasının ilk ve en şiddetli tesir sahası bu sahadır. Bu sahadaki tesiri o kadar büyük olmuştur ki, kendisinden sonra Âzerî sahası demek âdeta Fuzûlî'nin bir devamı demektir. Bu yalnız edebiyat sahasında değil, bütün bir millî varlık cephesinde böyle olmuş, Irak Türklüğü, İran Türklüğü, Âzerbaycan ve Kafkas Türklüğü, hülâsa bütün Âzerî sahası millî varlığını korumakta Türklüğe can veren ve yaşatan büyük Fuzûlî rüzgârından en tesirli bir kılıç ve kalkan gibi istifade etmiştir. İşte bugün Bakû'da yükselen heykel (*), Türklüğün bu topsuz tüfeksiz koruyucusuna karşı duyulan minnet borcunun sessiz bir ifadesidir.

Fuzûlî'nin ikinci tesir sahası batı Oğuz, yani Osmanlı sahasıdır. Esasen doğu ve batı Oğuz sahaları birbirinden kıl kadar farklarla ayrılan, daha doğrusu ayrılmayan Batı Türklüğü'nün iki dairesidir. Bugün bile pek az olan ağız farkları, Fuzûlî devrinde hemen hemen yok denecek kadar azdır. Onun içindir ki her Âzerî şairi aynı zamanda bir Osmanlı şairi demektir ve tabiî bu en çok Fuzûlî için böyledir. Nitekim Fuzûlî, Osmanlı edebiyatına da asıl Osmanlı şairlerinden çok girmiş, çok tesir etmiştir. Divan edebiyatında olsun, Tanzimat'tan sonraki edebiyatta olsun bu Fuzûlî rüzgârı bir an bile kesilmemiş, halk şairleri bile onun gibi olmaya çalışmışlardır.

Kuzey ve Doğu, yani diğer Türklük sahalarında da Fuzûlî, ruhunun ebedî ışığını Türk gönüllerine bol bol serpmiştir ve serpmektedir.

Fuzûlî böylece yalnız büyük bir dairenin Türklüğünü ayakta tutan büyük kudret değil, aynı zamanda geniş ve yaygın muhtelif Türk ülkelerini de birbirine bağlayan, onun gibilerin yüzü suyu hürmetine var olan bu milletin büyük sahiplerindendir. Bu bakımdan Başbakan Süleyman Demirel'in bir müddet önce yaptığı ziyarette Bakû'da Âzerbaycan Türkleri'ne hitap ederken, müşterek kültürümüzün en büyük mümessili olarak Fuzûlî'yi zikretmesinin büyük bir mânası vardır.

Fuzûlî yalnız Türk edebiyatında değil, hiç şüphe yok bütün dünya edebiyatında da lirizmin ve platonik aşkın en büyük şairlerinden biridir. İlâhî aşkı yer yüzüne Fuzûlî'den daha kolay, güzel ve kuvvetle indiren bir insan sesi tasavvur edilemez.

Fuzûlî'yi diğer divan şairlerinden ve umumiyetle diğer bütün şairlerden ayıran en büyük hususiyet güzelliğin ve güzelin ondaki kesafetidir. Fuzûlî divanında hangi şiiri açarsanız güzeldir. Onun külbe-i ahzânının arkasında yatan şiir sarayında hangi köşeyi dönerseniz güzelle karşılaşırsınız. Şu veya bu sayfadan, baştan, ortadan veya sondan, nereden başlarsanız başlayınız, daha karşınıza çıkan ilk beytin sizi yakalayıp götürdüğünü görürsünüz. Bunu başka bir şairde görmek hemen hemen mümkün değildir. Yalnız Nedîm ve Nevâî'de de böyle bir durum var gibidir. Fakat Fuzûlî bambaşkadır. Mesela açın divânı:

Yârab, hemîşe lutfunu et rehnümâ bana,
Gösterme ol tarîkı ki yetmez sanâ, bana.

dediğini görürsünüz. Atlayın gelişigüzel:

Çıkma yârım gîceler ağyâr ta'nından sakın,
Sen meh-î evc-î melâhatsın bu noksandır sana.

gibi beyitlerle akar gidersiniz. Kendinizi güzel beyitten kurtaramazsınız. Başka başka yerlerden alınmış şu mısralara bakın:

Dimen kim adli yok, yâ zulmü çok her hal ile olsa
Gönül tahtîna andan özge sultan olmasın Yârâb.

Can ver gönül ol gamzeye kim bunca zamandır,
Can içre senî sakladığım ânın içindir.

■

Bende Mecnun'dan füzûn âşıklık istîdâdı var,
Âşık-ı sâdık benim, Mecnûn'un ancak âdı var.

■

Âşiyân-ı murg-ı dil zülf-i perişânındadır
Kanda olsam ey perî gönlüm senin yanındadır.

■

Âşk derdiyle hoşum, el çek ilâcımdan tabîb,
Kılma derman kim helâkim zehri dermânındadır.

■

Sâyeveş çoktan Fuzûlî hâk-i pâyin yaslanır.
Ol ümîd ile ki bir gün ôla pâmâlin senin.

■

Kangı büttür bilmezem îmânımı gâret kılan,
Sende iman yok ki sen aldın diyem îmânımı.

Acaba içten kopan bir ayrılık feryadını şu mısralardan daha güzel haykırmak mümkün müdür?

Vây, yüz bin vây kim dildârdan ayrılmışam,
Kimse bilmez kim ne nisbet yârdan ayrılmışam.

Fuzûlî bütün halis ve has şairlerde olduğu gibi büyük bir dil virtüozudur. Büyük şair her şeyden önce dili en iyi kullanan sanatkârdır. Fuzûlî bu bakımdan da emsalsiz bir Türk şairidir. Şiirlerinde büyük bir sentaks mimarı olarak karşımıza çıkar. Harikulâde bir kelime istifi vardır. Şu mısralara bakınız:

Ey melek-sîmâ ki senden özge hayrandır sana,
Hak bilir insan demez her kim ki insandır sana.

■

Dôst bîpervâ felek bîrâhm devran bîsükûn
Dêrd çok hemdêrd yok düşmen kavî tâli' zebun.

■

Gözüm, cânım, efendim, sevdiğim devletli sultanım.

■

Sûya versin bâğban gülzârı zahmet çekmesin
Bir gül âçılmaz yüzün tek verse bin gülzâra su.

Büyük şairliğin bir vasfı da aruzun içinde kaybolmamaktır. Başka bir tabirle dilin mâna sistemini, yani cümlelerin vurgu ve perde sistemini vezne oturtmak, vezinle bağdaştırmaktır. Fuzûlî vurgu ve perde sistemi ile mânâyı ve ruh halini ifade etmekte de emsalsiz bir kabiliyet göstermiştir.

Şu mısradaki **«hîç»** kelimesinin kullanışına dikkat ediniz:

Benim tek hîç kim zâr ü perişan olmasın Yârab!

Ve şu beyitteki **«sunun»** kelimesine bakınız:

Dêstbûsî ârzûsıylê ölürsem dôstlar
Kûze eylen toprağım sûnun anınla yâra su!

Şu mısradaki **«adı»** kelimesine de bakalım:

Âşık-ı sâdık benem, Mecnûn'un ancak âdı var!

Türk edebiyatının en güzel birkaç şiirinden biri olan meşhur murabba, Fuzûlî'nin bu bakımdan belki en parlak örneğidir. Meselâ şu kıtadaki **«çerh, kime, çok, sana, hîç»** kelimelerinin ve son mısraın harikûlâde kullanışına bakın:

Değer her dem vefâsız çêrh yâyından bana bir ok,
Kimê şerh eyleyem kim mihnet û endûh u derdim çok..

Sanâ kaldî mürüvvet senden özgê hîç kimsem yok,

Gözüm, cânım, efendim, sevdiğim, devletli sultanım.

Hülâsa hangi taraftan bakarsanız bakınız, Fuzûlî'nin şiirinde daima insanı hemen alt üst eden bir sürpriz, insanı hayran bırakan bir nefes kesicilik, birbirinden ayrılmaz bir şekilde kaynaşmış olan bir dünyevî ve ilâhî terennüm, mahlâsındaki tevazuun arkasında yatan bir ihtişam, külbe-i ahzânından açılan harikulâde renkli ve ışıklı bir kâinat ile karşılaşırsınız. Mensur eserlerinde koyu bir tasannu, his dünyasından uzak kasidelerinde bir kuruluk görülebilir. Ama bütün dehâsının toplandığı gazelleri, murabbaları, muhammesleri, müseddesleri, mesnevîsi... işte onlar bambaşkadır.

Ölümünün 400. yıl dönümü dolayısıyle on yıl evvel başta Âzerbaycan olmak üzere Türk âleminin birçok yerlerinde büyük merasimler yapıldı. İstanbul'da Edebiyat Fakültesi'nde bir anfiye ismi verilen ilk şahsiyet de Fuzûlî olmuştur. Şimdilik sadece bir Fuzûlî anfisi var. Ne bir Fuzûlî enstitüsü, ne bir Fuzûlî heykeli! Ama biz artık neyin kıymetini biliyoruz ki? Orhun âbidelerinin bir kopyasının üniversite bahçesine dikilmesini rahmetli Profesör Rahmeti Arat hocamız otuz yıl hayal etti durdu, gözleri açık gitti. Bakalım ondan sonrakilerin gözü neler için açık gidecek?...

(*) Mecmuamızın kapağındaki heykel.

Adlî Sultan Mahmud'un

BUĞ GEMİSİ

Yazan: Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver

MEMLEKETİMİZE buharla işleyen ilk gemiler, Amerikalı R. Fulton (1765-1815) tarafından yapıldığı tarih olan 1807'den 20 sene sonra 1827'de İstanbul'a gelmiştir. Tam 141 yıl oluyor.

İlk gelen buharlı gemi Adlî Sultan Mahmud'u çok ilgilendirdi. Gemi, tersane hesabına satın alınmıştı. Padişah da, burada yapılması tasarlanan gemileri kullanabilecek kaptanlar ve personel yetiştirilmesini irade etti. Sultan Mahmud'un binmesine tahsis edilen bu ilk vapurun kaptanı, daha önce İngiliz donanmasında ikinci kaptanlık yapmış Kelly idi.

İlk gelen gemi, padişahın binmesine ayrıldı. Vapura, «vapeur» karşılığı «buğ gemisi »dendi. İsmi Swift idi. Bu, Guliver seyahatlerini yazmış meşhur yazarın ismi idi. Geminin adı değiştirilmedi.

Padişah, yalnız vapurdan değil, kaptanından da memnun kalmıştı. Öyle ki, kaptana, üzerinde geminin resmi bulunan pırlantalı bir altın madalya bile hediye etti. Bu zatın hangi tarihe kadar hizmette kaldığını bilmiyoruz. Bu İngiliz kaptan, bütün devlet vapurlarının nazırı da tayin edilmişti. Daha sonra Cenk vapurunda da süvarilik edecektir. Padişah, ondan, aynı zamanda idareye kabiliyetli kaptanlar yetiştirmesini de istemişti.

Sultan Mahmud'un kısa mesafelerde bile bu vapura binmek hoşuna gidiyordu. Daha sonra 1830'da Tekirdağ'a kadar seyahat etti.

Bu Tekirdağ seyahatinin şöyle bir hikâyesi var:

Yolda, gemide buğ yapacak kömür biter. Tekirdağ'dan odun alırlar. Kömür ocağında odun yakılarak dönülür. Lâkin, Silivri açıklarında şiddetli bir lodos fırtınası patlar. Padişahın, vapurun arkasına bağlanıp çekilen pek süslü tebdil kayığı batar. Sultan Mahdun'un kayıkta bulunan çok kıymetli elmaslı şemsiyesi de kaybolarak sulara gömülür.

İstanbul halkının alâka ile seyrettiği bu

vapur hakkında söylenenleri maalesef şifahîlik illetinden, yani asırlardan beri işittiklerimizi bir yere kaydetmeme itiyadı yüzünden bilemiyoruz.

Yandan çarklı olan bu geminin güvertesinde, hava muhalefetinde ve yağışlarında sığınacak bir yer yoktu. Padişaha mahsus pek süslü bir kamarası olduğu muhakkaktır. İlk geldiği zamanlarda rüzgârlı havalarda faydalanmak üzere ön direkte hafif bir yelkeni de vardı. Fakat elimizde bulunan, Sultan Mahmud'un şahsına mahsus pek süslü yazı altlığındaki renkli tablosunda görülmüyor.

Ayrıca, Sultan Mahmud, Müttefik Rus donanma ve askerlerinin Boğaziçi sularında bulunduğu 1833'de aynı vapurla Beykoz'da Hunkâr iskelesine gitmiştir.

Bu seyahatin gemi jurnalindeki kayıtları şöyle:

3 Şaban 1244

Sayda teşrîf olunmak musammem. Buhar sefinesiyle teşrif olunmaya ikbal buyruldu. Tersane önünde vapuru teşrif buyurdular. Fakiri dahi emir buyurmuşlar. Önce vapura varılıp atlarımızı karadan irsâl eyledik. Dört buçuk saatte Büyük Çekmece'ye teşrif olundu. Üç saat kamarada umur-ı ibâdî gördüler. Cümlemiz sefineden çıkınca Husrev Paşa ve Kaptan Paşa, beş çifteleri ne suvar olup Âsitane'ye gittiler. Akşam Silivri'ye vapurla azimet. Pîr Mehmed Paşa camiinde namaz. Türbesini ziyaret ve Sefer-Şâh evinde kalınma.

5 Şaban 1244 Tekfurdağına.

6 şaban 1244. Çok kar. Gece denizde kalındı. Gemide oturacak mahal olmadığından açıkta idik. Padişah bizi kamaraya aldılar. Rahat eyledik. Alessabah hareket. Bir saatte Silivri. Evvelki gün Âsitane'ye bir takım muzıka tenbih olunmuş. Akşam Silivri'ye vasıl olundu. Akşam, nöbet çalınıp, ahalisi istima' ettiler.

8 Şaban 1244

Kar fazla. Silivri'ye gelen serasker mızıkası ahenk etti. Giderken çok soğuk. Mızıka takımından 8 - 10 adamı kamaraya celb, 2 saat icray-ı âhenk. 12 saatlik mesafe, dokuz saatte kat' edildi. Akşam ezanında Yedikule'de. Üç sularında Tersane önünde. Karşılamalar. İhsanlar. Tersane pîşgâhından beş çifteye suvar. Defterdar İskelesi'ni teşrif.

28 Zilhicce 1244

London'dan alınan vapur, Âsitane'ye gelip andan Büyükdere'ye çıktı. Padişah, sefineyi seyretti. Geçerken, sefineden, yani vapurdan cümle frenkler şapkalarını çıkarıp «bonjorne» ettiler.

19 Rebiyyülâhır 1245

Velinimet yeni alınan vapura suvar olup, aşağı sarayı teşrif ettiler.

Türkiye'ye gelen ilk buharlı gemi bu idi.

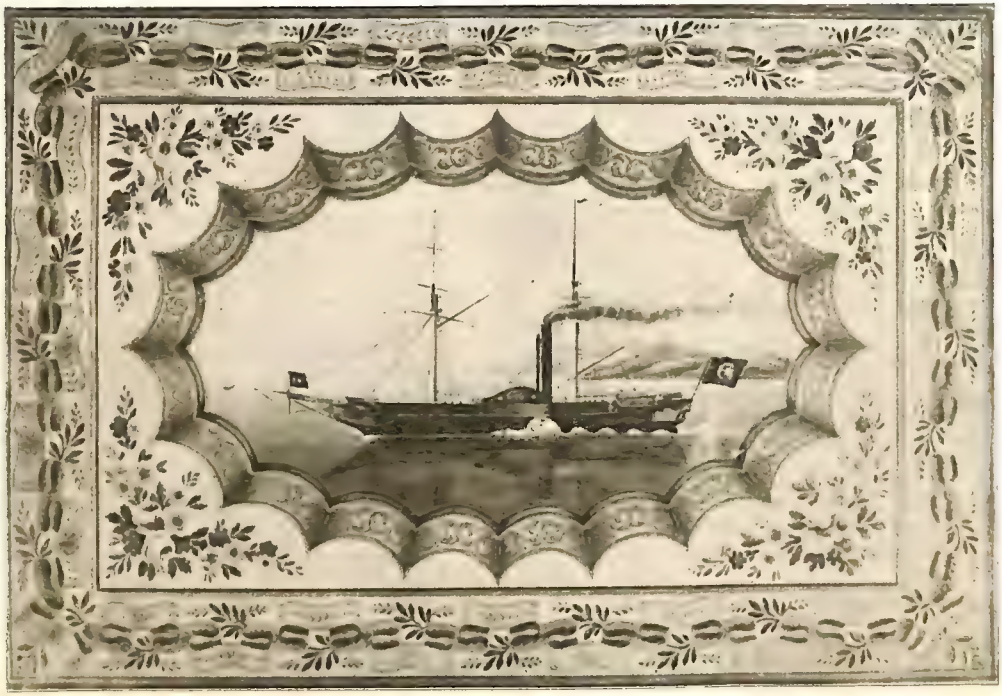

Eski Temaşa Oyuncularımızdan

Çengiler ve Köçekler

Yazan: Metin And

Bir çengi.

ESKİ temaşa oyuncularımızın içinde köçek ve çengilerin ayrı bir yeri vardır. Bunların oyunu, tıpkı bale gibi dramatik özelliği olan, sahne dansı gösterileri şeklinde olurdu. Eski yıllarda büyük bir sanat değeri taşırken, gitgide bozulmuş, ortadan kalkmıştır. Bu oyuncuların çeşitli adları vardı: Çengi, köçek, rakkas, tavşan (veya tavşan oğlanı), kâsebâz, curcunabâz, rakkas beççegân, çegânebâz, çârpârezen, beççe (daha çok Türkistan'da, Özbekistan'da). Önceleri kadın-erkek ayırmadan bütün dansedenlere, taklitli oyunlar yapanlara çengi deniyordu. Nitekim, XVII. yüzyıl Viyana basımlı Meninski sözlüğüne göre, çenginin bir çeşit harp gibi dikine çalınan «çeng» çalgıcısı anlamına geldiği gibi, oyuncu, dansçı, komedya oyuncusu anlamlarına da geldiği belirtiliyor. Bunun gibi gene XVII. yüzyılda Profesör Thomas Hyde'ın yazdığı De Ludis Orientalibus adlı kitapta, Türk oyuncularına ayrılan bölümde de çenginin çeşitli anlamları arasında komedya oyuncusu olduğu da gösterilmiştir. Fakat daha sonra yalnız kadın dansçılara verilen bir ad oldu. Buna karşılık erkek oyunculara köçek veya tavşan deniliyordu.

ÇENGİLER

Çengi, köçek ve tavşanlar bütün öteki oyuncular gibi kollar meydana getiriyorlardı. Her kolda bir kolbaşı ve kolbaşının bir yardımcısı olurdu. Oyuncuların sayısı bir düzine kadardı. Ayrıca sıracı denilen dört kişilik bir de çalgı takımı bulunurdu. Temsil verdikleri yerde çengileri hamam ustaları ve soyguncu denilen kadınlar soyup giydirirler, makyajlarına, süslerine yardım ederlerdi. Çengilerin giyimi şöyle olurdu: Çepeçevre altınlar süslü bir tepelik ve tam alnın ortasında yuvarlak, «kaşbastı» denilen bir altın. Altın sırmayla işlenmiş «câmedân» denen ve çapraz giyilen iki sıra düğmeli, kısa, kolsuz kadife bir üstlük. Bunun altında üç etek denen ve yenleri nerdeyse dizden aşağı sarkmış ipekli sırmayla süslü bir entari; göğüslerini yarı açık gösteren açık ipek hilâlî gömlek, belde lâhurî şal ve şalın üzerinde altın ve gümüşler veya sırma bir kemer; üç eteğin altında topukların az yukarısından büzülerek bağlanmış işlemeli ipek şalvar, ayaklarda alçak ökçeli işlemeli yumuşak pabuç. Elde de zil veya çârpâre bulunurdu. Bunların XIX. yüzyılda ün kazanmışları arasında Tosun Paşa Kı-

zı Ceziye, Hancı Kızı Zehra, Küçükpazarlı Naile vardı.

Köçeklere gelince, bu çeşit kadınsı tavırlı profesyonel genç dansçı erkeklere birçok İslâm ülkelerinde raslamaktayız. Köçekler kız gibi giyinirler, saçlarını uzun bırakırlardı. Giyimleri şöyledi: Sırma işlemeli, saçaklı ipek kumaştan bir fistan, altın suyuna batırılmış kemer; ipek, sıçan dişi işlenmiş gömlek, onun üzerine sırma işlemeli kadife veya al çuhadan dilme; başta da hasır fes, üzerine ipek ve kenarları sırma ile süslenmiş çevre.

1675 yılında Edirnede IV. Mehmed'in şehzâdelerinin sünnet düğünü için yapılan şenliği görmüş olan İngiliz gezgini Dr. Covel köçekleri şöyle anlatıyor: «Bunların iyicesi çok gösterişli, ya altın ya gümüş sırmalı, ipekliden giyinirlerdi. Giyimleri bedenlerine tıpatıp uyar, kolları kapalı olur, bellerinde keselerine ve zevklerine göre, zengin bir kuşak bulunurdu. Bunun altına çok geniş ve topuklarına kadar uzanan bir etek giyerledi; bu etek de çok gösterişli, alacalı ve açık renkte olurdu. Saçlarını kesmez, güzel saç lüleleri bırakırlardı, bazen başlarını örterler, bazen de aşağı sarkıtıp omuzlarına dökerler ve ya örülü olarak arkalarından omuzlarına kadar dökerlerdi. Genel olarak başlarına ipek bir başlık (küçük ve tas biçiminde) veya kalpak denilen kürklü bir başlık giyerlerdi. Gördüklerimin arasında 10 yaşlarında bir güzel oğlan çocuğu bulunuyordu, saçları bir kadınınki kadar uzundu. Onunla birlikte dinç, yakışıklı, 25 yaşlarında bir delikanlı dansetti. Ustaca, sessiz, tuhaf bir bayağılıkta, akla gelebilecek her türlü çapkınca, duruşlara başvurdular.

«Geriye kalanlar, 4, 6 ve bazen 8 kişilik takımlarda dans ettiler. Kol hareketi, dans hareketi, el hareketi gibi belirli bir hareketleri yoktu. Oyunun sonunda canlı bir müziğe ayak uydurarak uzun uzun döndüler (Dervişler gibi), durunca eğilip selâm vererek, hemen yakınlarında olan çalgıcıların yanına koştular.»

KÖÇEK VE TAVŞANLAR

Köçekler de çengiler gibi cinsî sapıktı. Nitekim Evliyâ Çelebî bunları anlatırken «yetmiş tastan feleğin çemberinden geçmiş», «veled-i zina», «âfitâb misâl rakkaslar» gibi deyimler kullanır. Zengin kimseler bunlar uğruna bütün varlıklarını döküp saçarlar. Bu yüzden kavgalar çıkar, yeniçeriler aralarında dövüşüp, kanlı bıçaklı olurlardı. Bir görüşe göre Sultan Mahmud'un koyduğu yasaklar üzeri-

XVIII. yüzyılda köçekler.

Çengiler ve tavşanlar.

ne, onlar da Mısır'a, Mehmed Ali Paşa'nın yanına kaçmışlar, bir başka görüşe göre 1274 (1857) tarihli bir kanunla bunların oyunu yasak edilmişti.

Köçeklerin çeşitli takma adları vardı. Evliyâ Çelebî çağının oyuncu oğlanları arasında şunları sayıyor: Mazlum Şah, Küpeli Ayvaz Şah, Saçlı Ramazan Şah, Küçük Şahin Şah, Memiş Şah, kardeşi Bayram Şah, Çaker Şah, Şeker Şah, Sülün Şah, Sakız Mahbubu Zalim Şah, Hurrem Şah, Fitne Şah, Yusuf Şah, Mirza Şah, Nazlı Yusuf ve başkaları. Bunlar üzerine Çenginâme ve Derter-i Aşk adlı iki şiir kitabı yazmış olan Enderunlu Fazıl Hüseyin XVIII. yüzyıl köçeklerinden bazılarının adlarını veriyor; bunlar içinde kendisinin de tutkunu olduğu Çingene İsmail'den başka, kırk beş kadar köçeğin adı var: Asıl adı Yorgaki olan Büyük Âfet, asıl adı Kaspar olan Ermeni Küçük Âfet, Altıntop, Tâzefidan, Kanarya, Yeni Dünya, Kıvırcık, Tilkin bunların başlarında geliyor.

Tavşanlara gelince, köçeklerin etek giymesine karşılık bunlar, çuhadan şalvar giyer, üstüne camadan, bellerine alacalı renklerde şallar sarar, başlarını da köçekler gibi açık bırakmazlar, süslü, işlemeli ufak, sivri bir külâh giyerlerdi. Bunlara niye tavşan dendiği kesin olarak bilinmemektedir. 1885'de yayınlanan ve Orta Asya'daki gezisini anlatan Henry Lansdell buralarda gördüğü beççe'leri anlatırken bunların bazısının yüzlerinin derilerini tavşan gibi buruşturup kırıştırdığını yazdığına göre aynı açıklama bizdeki tavşanlar için de yapılabilir. Tavşanların bazen köçeklerle bir arada çıktıklarını biliyoruz. Nitekim Sultan Abdülmecid'in oğulları Şehzade Murad ile Abdülhamid'in 1261'de sünnet düğününü anlatan Tahsin sûrnamesinden şu mısraları örnek verebiliriz:

İki tavşan ile geldî köçek
Aradâ vardı gezer bir de köpek
Çıktı raks etmeğe ol rum beçesi.

Eski kaynaklarda bazen de köçek deyiminin yanında rakkas deyimi geçmektedir. Bu ikisi arasında belirli bir ayırım yapmak zordur. Nitekim II. Mahmud'un kızı Saliha Sultan'la, Rifat Halil Paşa'nın düğününü anlatan Rifat sûrnamesinde önce Der Târif-i Rakkasân başlığı altında şu mısraları buluyoruz:

Rakkaslar isê bütün şekerhand
Biyhûş olur gören hıredmend

Bir çengi, özel kıyafetiyle dans ediyor.

Andan biri olmasın mı âhû
Hunkâr düğünû değil midir bu?
Pırlanta birî misâl-i Zühre
Bulmuştu felekde hayli şöhre
Ceylân oyunâ çıkınca, cânâ
Birbirine girdi deşt-ü sahrâ

Der Beyan-ı Köçekciyan başlığı altında da şu mısraları buluyoruz:

Çekdireci ol acîb sûret
Çekmekde idî nicê eziyyet
Yânî ki elinde çengiyânın
Bir top idi san vücûdü ânın
Yâ Bızdık atınca anda sayha
Var îse canın gelüp de kaçma
Çengî o revâcı nerde bulsun
Yüzsüzlük olursa böyle olsun.

Tavşan, rakkas ve çengilerin de ayrıldığını görüyoruz. Nitekim, Topkapı Sarayı'nda bulunan III. Selim'in sır kâtibi Ahmed Efendi'nin yazdığı rûznamede şöyle bir cümle buluyoruz: «Bir yerde Şevkiye bağçe-i cedîdi şem' kanadiliyle tezyin olunup, tavşanlar ve rakkaslar ile saat beşe değin âram buyruldu.» Bir başka yerde de: «İyd-i şerife mutad olan çengiler ve tavşanlar oynatılıp...» denmektedir.

Çengi ile rakkasın yanyana geldiğini de 1675 yılında Edirne'deki şenliği anlatan Abdî sûrnamesinde raslıyoruz. «Ve rakkasân âteşnizar... Kol kol çengiler raks eylerdi, türlü türlü sanatlar ve udhuke ferma hâletler ve nâdid ve nâşinîde lûbetler gösterdiler». Aynı sûrnamede bir de «Ve bir gerdûn üzre bir cıvan-ı tazerû ve bir duhter-i nazik hûr raks eder güzer eyledîler» denmektedir.

Sultan Mahmud'un kızı Mihrimah Sultan'ın Mehmed Said Paşa'yla düğünü ve şehzade Abdülaziz ve Abdülmecid'in sünnet düğününü anlatan Lebîb sûrnamesi bir yerde rakkaslardan şöyle söz açıyor: «... bir takım rakkaslar sanayi-i bâzîçe-i dilnişîn ile raks-ı deveran ve tavûs-ı Hindûstan misillû cevelân ve yardaklarının etvâr-ı ucûbe ve güfter-ı hande fermây-ı nâşinîdeleri bezm-i nişan-ı handan ve huzûz-ı vâfire ve meserrât-ı mütekâsire iktisabiyle...»

Bunlardan bazısının parmaklarının ucunda bazen sopaların ucunda çini tabakları fırıl fırıl döndürerek dansettiklerini biliyoruz. Bunların ayrı bir adı var-

dı, bu dansçılara kâsebaz denirdi. İşte 1582'de dillere destan olan sünnet düğünü için yazılmış sûrnamede şöyle anlatılıyor: Bâdehû rakkaslar ve çabük-dest kâsebazlar çini-i âfitabı, hilâllerinde döne döne oynattılar».

Özbekistan'da da bu türlü olmamakla birlikte, Tagara Oyunu denilen bir dansta, tagarabazlar başlarında bir geniş tabağı dengede tutarken, ellerinde cilâlı taştan pulları birbirine çarparak dansederler. Bu tartım çalgılarının çârpâre, çegâne gibi adları vardır. Çârpâre, sekiz, on santim boyunda yuvarlak abanoz sopalar olup, birbirlerine vurulduğunda kastanyet gibi ses çıkarır. Bunlarla dansedenlere ve başkası dansederken bunları çalanlara çârpârezen denirdi. Çegâne, çeşit çeşit biçimleri olan bir zilli maşaydı, bazısı tek dil üzerinde üç zil, bazısı üç dil üzerinde üç zilliydi, çalanlara veya bunlarla çalıp dansedenlere çegânebâz denilirdi.

CİN ASKERİ...

Curcunabâzlar ise, daha kaba, gülünç giyimli, gürültücü dansçılardı; bazen öteki dansçılarla birlikte oyun meydanına çıkıp onları beceriksizce taklit eder, halkı güldürürlerdi. Yüzlerinde çirkin «yüzlük» denilen maskeler taşırlardı. Bunların cin askeri denilen bir çeşidi vardı. III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet düğünüyle kızlarının evlenmesi için yapılan 1720 şenliğinde Mehmed Hazin'in sûrnamesi bunları şöyle anlatıyor: «... cin askeri tâbir olunan, on, on beş sübyan kâh pür hareket ve kâh pûyan başlarında şebkülâh ve arkalarında alaca basmadan yekpâre kisve şalvar mânendi gûya uçkur yakası boğazlarında bağlı kullar ve daima sıçrayıp ve baş salıp ve omuz depredip bir ân karar etmezler. Bu hal üzere huzur-ı âsafiye varıp türlü türlü raks ve semâ' ve gûnagûn mülâabeden sonra, içlerinden biri tekye önüne vâki bir menzil taşı farkında kendi tepsin koyup ve ayaklarını berhava kaldırıp, başı taş başında, ayakları havada, çengi kollarıyle raks eder gibi bu dahi ayaklarıyle raks edip hadden bîrûn neşat bahş etmekle...»

Gerek çengilerin, gerek köçek ve tavşanların oyunları, yalnız dans olduğu zaman bu dans göbek atmak, topuk çarpmak, bel ve gerdan kırma, kıvırma gibi hareketlere dayanır. Bunların kaytan oyunu, tura oyunu, fes oyunu gibi çeşitleri vardır. Bu dansçılar, bazen de sözsüz, konulu dramatik oyunlar da çıkarırlar. Bu bakımdan bunları bir bale temsiline benzetebiliriz. Nitekim, 1524 yılında İstanbul'da İtalyan azınlığın verdiği klasik bale tarihi için önemli bir bale temsilinde Türk çengilerinin de dans ettiklerini biliyoruz. Bugün köçeklere profesyonel dansçı olarak Anadolu'da raslanmaktadır. Öyle ki, yakın bir çağa kadar Çankırı'da esnaf geçit alaylarında geçirilen kazanların içinde köçekler dansederlermiş.

XVI. yüzyılda çengi kâsebazları (Resmin aslı Avusturya Devlet Kütüphanesi'ndedir).

Büyük Türk Hükümdarı

Bâbur Şâh'ın Türbesi

Röportaj ve Fotoğraflar: Edibe Dolu

Bâbur Şâh'ın çok sevdiği Kûh-ı Dâmen' den Kâbil'in görünüşü.

Bâbur!... Türk tarihinin efsaneleşen, masallara karışan büyük isimlerinden biri... Türkistan'da atası Timur'un tahtına üç defa oturan, üç defa kaybeden, istikbalini güneyde arayan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'ı fetheden, Hind kıtasında hanedanının 1857'ye kadar hâkimiyetini sağlayan büyük cihangir... Büyük devlet ve siyaset adamı, tarihin en büyük meydan muharebelerinden ikisini kazanan büyük asker, büyük şair, yazar, hattat, bestekâr, bahçe mimarı ve daha ne değil ki?... Türkçe'nin Çağatay lehçesinde Nevâî'den sonra gelen en büyük şair. Türk nesir edebiyatının belki birinci eseri olan «Bâbur-Nâme» denen emsalsiz güzellikteki hâtıraların müellifi... Bu kadar işi 48 yıla nasıl sığdırmış? Hayretlere sezâdır. Yavuz ve Kanunî ile çağdaş olan bu büyük Türk, çok sevdiği Kâbil şehrinde gömülmüştü. Muhabirimiz Edibe Dolu, ölümünden 438 yıl sonra, bu azîz kabri ziyaret etti. İntıbalarını aşağıda okuyacaksınız.

Bâbur'dan sonra Hindistan Türk İmparatorluğu, bir seri büyük hükümdarla XVIII. asrın başlarına kadar gelir: Bâbur'un oğlu Hümâyûn, sonra Ekber, Cihangir, Şâh-ı Cihan ve Âlemgîr Şahlar... Sonra inhitat başlar ve 1857'de Bâbur'un son torunu II. Bahâdır Şah, İngilizler tarafından tahtından indirilir ve Timuroğulları Hanedanı, Birmanya'ya sürülür.

BAZI şehirler vardır, isimlerinden söz açılınca bir büyüğü akla getirir: İstanbul'un Fâtih'i, Paris'in Napoléon'u hatırlatması gibi... Hiç şüphesiz Kâbil de büyük Türk imparatoru Bâbur Şâh'ı hatırlatmaktadır. Kâbil'de hâlâ Bâbur Şâh'ın izlerine raslamak mümkün. Bâbur, cengâver ve disiplinli bir asker olduğu kadar, sanata, spora ve eğlenceye düşkünlüğü ile de tanınır. Bol içki, bilhassa şarap içtiğini kendisi de gizlemiyor, eseri Bâburnâme'de sık sık bundan bahseder. Bugün Kâbil'in en havadar, en güzel manzaralı yerlerindeki bahçeler hep Bâbur'un eseridir.

Kâbil'in kuzeyinde, Kûh-ı Dâmen (Eteğin Dağı) hâlâ Afganistan'ın sayılı bahçelerindendir. Bir yanda Hindukuş dağlarının karlı tepeleri, diğer yanda ağaçlarla dolu yamaçlar, ortadan, yer yer şelâlecikler yaparak akan küçük çay ve Kâbil ovasının göz alabildiğine uzanan genişliği... İşte Bâbur'un yaz aylarında şarap içip dinlendiği yer...

Şehrin başka bir tarafı, eski Kâbil şehrinin duvarları dışında yükselen Bağ-ı Bâbur'dur. Burası «Moğol Bahçesi» diye bilinen kat kat teraslı bir bahçeydi. Muhakkak ki bugünkü haliyle eski ihtişamından çok kaybetmiş. Fakat hâlâ yüzyıllık çınarlar, teraslar arasından hafif şırıltıyla akan derecik ve manzara, Bâbur'un, Kâbil'in güzel yerlerini çok iyi seçtiğini açıkça gösteriyor. İşte bu bahçenin sırtını yüksek dağlara dayamış en üst katında, çok mütevazı bir türbe var. Önceden söylenme-

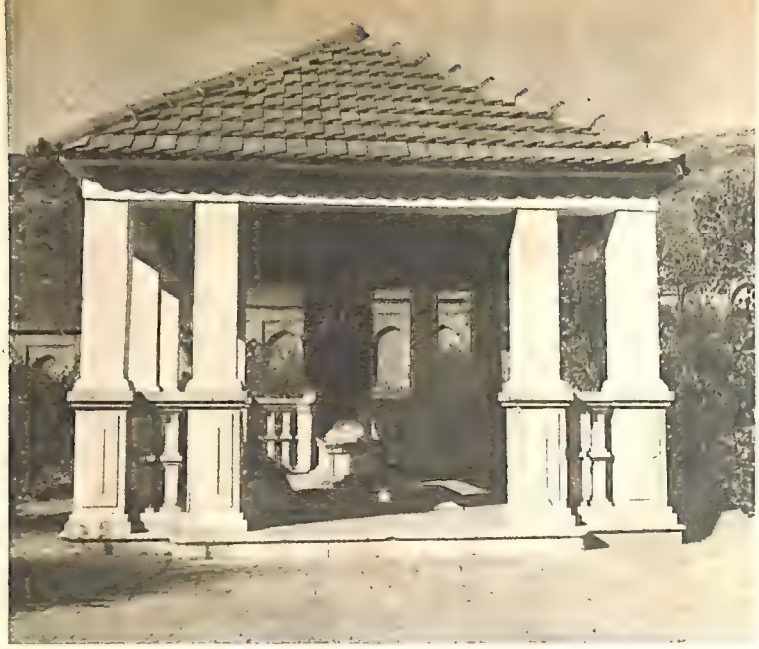

Bâbur Şâh'ın mezar taşı (solda). Büyük Türk İmparatoru Bâbur bu sade türbede yatıyor.

miş olsa, insanın dikkatini bile çekmeyecek. Burası, yüzyıllar boyunca hüküm süren bir imparatorluğun kurucusu Bâbur Şâh'ın türbesi. Bâbur'u takip eden diğer hükümdarların Hindistan'daki türbelerinin azametiyle ölçülemeyecek kadar mütevazı bir türbe.

BÂBUR KİMDİR?

Baba tarafından Timur, anne tarafından Cengiz Han'ın oğlu Çağatay Han'ın soyundan gelen Zahîreddin Muhammed Bâbur Şah, Hindistan Timurlu imparatorluğunun kurucusudur. 1497'de, Afganistan'da idareyi ele alan Bâbur Şâh'ın büyük emeli, bir gün soyundan geldiği Timur'un tahtına sahip olmaktı. Bu amaçla Semerkand'ı üç defa alan Bâbur, her defasında Özbekler tarafından geri püskürtülmüş, nihayet bu fikrinden vazgeçmiş Kâbil'de kalmıştır. Fakat o, küçük bir devletin başı olmayacak kadar büyük bir insandı. Gözü ilerilerdeydi. Hindistan'a beş sefer yapmış, sonuncusunda orayı zaptetmeyi ve büyük imparatorluğunu kurmayı başarmıştı.

Bâbur, Hindistan'ı fethedip, Ağra şehrinde yeni başkentini kurduktan sonra, 1504-1525 yılları arasında yaşadığı Kâbil şehrinin idaresini büyük oğlu Hümâyûn'a bırakmış, fakat Kâbil'i hiç bir zaman unutamamıştı. Hattâ 1525'te Hindistan'ı fethetmek için terkettiği Kâbil'in ismini, 1526'da Delhi'yi zaptedince, bu zaferinin hatırası için yaptırdığı camiye, Kâbil Şah camiine vermişti.

Şiir ve güzelliğe olan sevgisi, tabiata düşkünlüğü, ona Kâbil'in bazan renkli, bazan toz kokan vahşi görünüşünü unuttu-ramamış, 26 aralık 1530'da Ağra'da ölüm döşeğinde yatarken, yanındakilere Kâbil'e gömülmesini vasiyet etmişti. Ancak Kâbil'e gelişi hakkında farklı görüşler var.

Bazı tarihçiler, Ağra'da Cun nehri kıyılarındaki, kendi yaptırdığı Nûrefşan bahçesine gömüldüğünü, altı ay sonra Kâbil'e nakledildiğini, 1646'da Kâbil'e gelen Şâh-ı Cihân'ın ona muhteşem bir türbe yaptırdığı tezini savunuyorlar. Bâbur'un kızı Gülbeden Beğim'in hâtırâtına dayanan diğer bazı tarihçiler ise, Bâbur'un önce Ağra'da, Tâc-Mahall'in bulunduğu yerin karşısına gömüldüğünü, dokuz yıl sonra Afgan olan eşi Bibi Mübâreke tarafından Kâbil'e getirildiğini belirtiyorlar. İster altı ay, ister dokuz yıl olsun, Bâbur'un sonunda: «Kâbil'e dönmek için, içimde ifade edilemeyen bir özlem var. Onun zevkleri, kalbimden nasıl silinebilir?» diye açıkladığı sevgili şehrine kavuştuğu muhakkaktır.

BÂBUR'UN TÜRBELERİ

Afganistan'da elde ettiğim bilgiye göre, Bâbur Şah'ın bilinen en eski türbesi, 1646'da Şâh-ı Cihân'ın yaptırdığıdır. Kâbil'de ondan evvelki veya evvelkilerine ait hiç bir iz bulamadım. 1831'de Charles Masson isimli bir ressamın eserinden anladığımıza göre Şâh-ı Cihân'ın yaptırdığı tür-

Şâh-ı Cihân'ın, türbenin yanına yaptırdığı şâhâne cami.

be gerçekten muhteşemmiş. Bâğ-ı Bâbur' da, imparatorun bazı yakınları da gömülü. Belirtildiğine göre, üzeri çok zarif bir şekilde işlenmiş bir mermer duvar, bütün mezarları çevreliyormuş. Mermer duvarın ortasında, hafif dalgalı küçük bir çayın kıvrılarak birkaç terasta şelâleler yaratıp, haşmetli çınarlar arasında akışı motifi işlenmiş. Beyaz mermer türbe ve üzerindeki ince işçilik, gerçekten şâhâne bir görünüşe sahipmiş.

1912 yılında Afganistan'ı ziyaret den bir Amerikalı'nın, A. C. Jewett'in (*) mektup ve yazılarından öğrendiğimize göre, o zamanlar Bâbur'un sade bir türbesi varmış. Yazar, türbeyi: «Kâbil yakınında, Bâbur sarayının bahçesinde, karanlık ve bakımsız bir yere sıkıştırılıvermiş» diye tarif ediyor.

Nihayet bugünkü türbe. A. C. Jewett'in resminde gördüğümüz mezar taşı yine var. Ancak türbenin görünüşü tamamen değişik. Üzerinde Farsça bir mersiye yazılı olan bu taşın üst kısmında başka bir Farsça yazı var. Türbenin onarımı hakkında bize bilgi veriyor. Ön kısmında:

«Afganistan ve Hindistan'da imparatorluk kuran, Timur sülâlesine mensup Zahîreddin Muhammed Bâbur Şah'ın türbesidir. Kendisi 899 Kamerî yılında tahta çıkmış ve 937 yılında, 48 yaşında Ağra'da vefat etmiş. Nâşı, vasiyeti üzere Kâbil'e nakledilmiş, toprağa tevdi edilmiştir.» Arka kısmında ise:

«Kendisinin kurduğu imparatorluk, torununun torunu Şâh-ı Cihân zamanında, 1016 Kamerî yılında eski lâhit yıkıldığı için, bu yerin yeniden yapılması icap etmiş. 1352 Kamerî yılında Afganistan Kralı Muhammed Nâdir Şah zamanında yeniden onarılmasına başlanmış ve 1354 Kamerî yılında tamamlanmıştır» diye yazılı.

Lâhit, mermer bir zemin üzerine, iki basamakla yükseltilerek yerleştirilmiş. Zemin ve basamaklar beyaz mermer, lâhtin etekleri siyah - beyaz, üst kısmı siyah - beyaz - pembe karışımı Afrika mermeriyle yapılmış. En üst kapak kısmı ise, baş ve ayak uçları çiçek motifli oyma mermer. Bu motifli kısmın arası siyah ve beyaz mermerle süslenmiş, dekore edilmiş. Lâhti, üzeri kiremitli bir dam örtüyor.

Şurasını hemen belirtmek isterim ki, Kâbil'e ilk gittiğim gün hemen Bâbur'un türbesini aramıştım. Dar ve bakımsız merdivenlerden çıkarken sol tarafımda yükselen beyaz mermer binayı, onun türbesi sanmış, huşûyle oraya doğru yürümüştüm. Halbuki orası, sonradan Şâh-ı Cihân'ın Bâbur'un hatırası için yaptırttığı mescitmiş. Asıl türbe için bir kat daha tırmanmam gerekti.

(*) 'An American Engineer in Afganistan' Edited by Marjorie Jewett Bell.

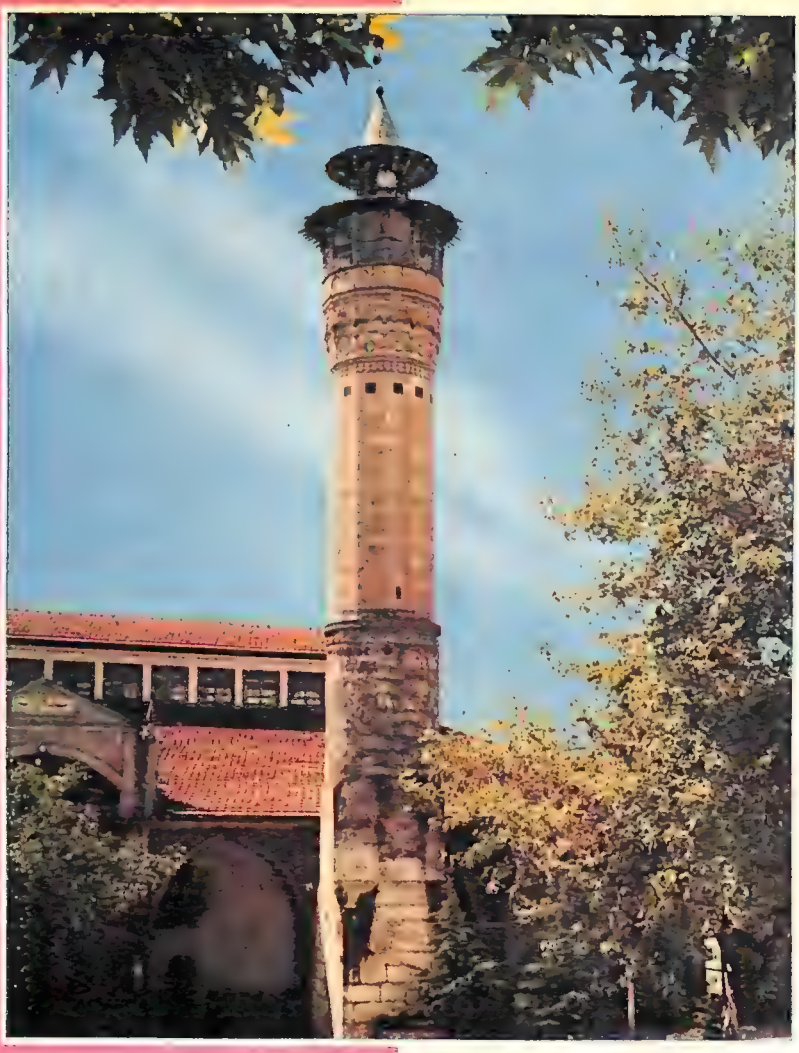

Maraş'ın tarihî âbidelerinden Ulucami ve tipik minaresi.

14 Asırlık İslâm Ülkesi

MARAŞ

MARAŞ, Anadolu Fâtihi ve Türkiye devletinin kurucusu I. Süleyman-Şah'ın başkumandanlığındaki Türk - Selçuklu orduları tarafından fethedildi. Fetih, 1071 Malazgirt zaferinden sonraki yıllara raslar. Fakat I. Haçlı Seferi, şehrin ve bölgenin Türkler'in elinden çıkmasına sebep oldu. 1097'de Godefroy de Bouillon'un kumandasındaki Haçlılar, Maraş'ı işgal ettiler. Maraş, bir piskoposluk merkezi oldu. 1100 haziranında Antakya Prensi Bohémond, Malatya'yı almak hevesiyle kuzey doğuya yürürken, Maraş ovasında Dânişmendoğlu Gümüş-Tigin tarafından durduruldu. Haçlı ordusu yok edildi ve Prens esir alındı.

Bu zaferden sonra Maraş, Türkler'in eline düştü. Bunun üzerine Bizans İmparatoru Alexios Komnenos, General Butumides'i gönderip Maraş'ı Türkler'den geri aldırdı. Haçlılar çağında Maraş, küçük bir Latin senyörlüğü idi. Zengî hanedanından Türk atabeylerine vergi vererek hayatını devam ettiriyordu. 27 kasım 1114 zelzelesi şehri harabetti ve Maraş bölgesinde 40 000 kişinin ölümüne sebep oldu. 1136'da Dânişmendoğulları tekrar Maraş önlerine geldilerse de, şehri Haçlılar'dan alamadılar. 1138'de Anadolu Selçuklu Sultanı yani Türkiye İmparatoru I. Mesud, 1147'de de oğlu II. Sultan Kılıç-Arslan, Maraş önlerine gelip Latin senyörlüğünü vergiye bağladılar. 1149'da II. Kılıç-Arslan tekrar Maraş önlerinde göründü ve bu kere şehri fethederek Türkiye devletine kattı.

MARAŞ ÇEKİŞİLİYOR

Fakat 1151'de bu önemli şehir, Halep Atabeylerine geçti. Tekrar Kılıç-Arslan tarafından alındı. 1156'da Ermeniler tarafından basılıp yağma edildi. 14 haziran 1173'te II. Sultan Kılıç-Arslan tekrar Maraş'a geldi. Daha sonra Maraş, Türkiye imparatorluğundan ayrıldı, Zengîler'e ve Eyyûbîler'e geçti. Ancak 1208'de Türkiye Sultan Gıyaseddin Keyhusrev, şehri geri aldı. Emîr Hüsameddin Hasan'ı Maraş valisi tayin etti. Bu zatın oğlu ve 2 torunu, Maraş'ı tam 50 sene idare ettiler ve çeşitli bayındırlık eserleriyle donattılar. 1258'de İlhanlılar'ın Türkiye imparatorluğuna vurduğu büyük darbeden faydalanan Ermeniler, şehri işgal etti.

Maraş, İlhanlılar'a yani İran Moğolları'na tâbi olmak şartıyle Kilikya Ermeni devletinde kaldı. Mısır - Suriye Türk - Memlûk İmparatorluğu, yani bu çağın en kudretli İslâm devleti birçok kereler Maraş'a kadar ordu gönderdi; Ermeniler, haraç vermek suretiyle bu Türk ordularından kurtuldular. 1282'de Memlûkler şehri aldılarsa da, az sonra gene Ermeniler'e geçti. Ancak 1297'de Maraş kesin olarak Memlûkler'e geçti ve Hıristiyan hâkimiyeti katî şekilde tarihe karıştı.

DULKADIR BEYLİĞİ

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Maraş, kesif Türkmen oymakları ile iskân edildi. Bu Türkler, Moğol istilâsı önünde Anadolu'ya sürülmüşlerdi. Bunlardan en kuvvetli boy olan Dulkadıroğulları, Maraş bölgesinde 2 asra yakın devam eden bir beylik kurdular. Dulkadıroğulları, Memlûk Türk imparatorluğuna tâbi idi. Fakat tâbiiyet şartlarını sık sık ihlâl ediyorlar, Memlûkler de onları cezalandırmak için bu bölgeye kuvvet sevkediyorlardı. Bu arada 1381'den 1384'e kadar Maraş, Memlûkler'in elinde kaldı. XV. asrın ikinci çeyreğinde Dulkadıroğulları, Osmanlılar'ın yüksek hâkimiyetini tanıdılar; 1449'da II. Murad'ın büyük oğlu Şehzade Sultan Mehmed yani müstakbel Fâtih, Dulkadıroğulları prenseslerinden Sitti Hatun'la evlendi. Esasen II. Murad'ın annesi de Dulkadırlı prenseslerindendi. Yavuz da bir Dulkadırlı prensesinden, Ayşe Hatun'dan doğmuştur. Dulkadıroğulları meselesinden iki büyük Türk imparatorluğunun arası açılmışken, üçüncü bir Türk imparatoru, Şah İsmail Safevî de Dulkadır işlerine karıştı ve kanlı Maraş seferini yaptı. 1515'de Yavuz Sultan Selim, Dulkadır beyliğini Türkiye'ye bağladı.

DULKADIR BEYLERBEYLİĞİ

(XVII. Asır Durumu)

Yüzölçümü: 30 300 km²

Beylerbeyisinin (umumî valisinin) yıllık tahsisatı (hassı): 628 000 akça (takriben 4 milyon 710 bin TL.)

Çıkardığı asker: 2 582 sipahi

Bu sipahilerin tımarlarının yıllı geliri: 9 420 317 akça (takriben 70 milyon TL.)

Eyaletin 5 sancağı (vilâyeti): Maraş merkez, Malatya, Ayntab (Gaziantep), Samsad ve Kars-ı Dulkadır (Kadirli).

Eyaletin kapladığı sahada bugün şu vilâyetler vardır: Maraş, Adıyaman, Kilis hariç Gaziantep, Arapkir hariç Malatya.

DULKADIROĞULLARI

1.) Karaca Bey (1337 - 1353)
2.) Halil Bey (1353 - 1386)
3.) Süli Bey (1386 - 1398)
4.) Mehmed Bey (1398 - 1443)
5.) Süleyman Bey (1443 - 1454)
6.) Arslan Bey (1454 - 1466)
7.) Şahbudak Bey (1466 - 68 + 1472 - 80)
8.) Şahsuvar Bey (1468 - 1472)
9.) Alâuddevle Bey (1480 - 1515)
10.) Ali Paşa (1515 - 1522)

Meyilli bir arazide kurulmuş olan Maraş'ın bir görünüşü.

OSMANLI DEVRİ

Bundan sonra Türkiye'ye geçen Maraş, Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanında 19 ay İbrahim Paşa tarafından işgal edildi; 1840'ta İbrahim Paşa Maraş'ı boşalttı. Tanzimat'tan sonra Maraş, bir sancak merkezi olmuş ve beylerbeylik (eyalet) merkezi durumunu kaybetmişti. Bir ara Maraş vilâyeti (eyaleti) kurulduysa da ilga edildi ve Maraş, Halep vilâyetinin 3 sancağından (vilâyetinden) birine merkez oldu; 5 kazası vardı.

XIX. asır sonlarında Maraş'ta yüzyıllardan beri mevcut dokuma ve dericilik sanayii çöktü; bu yüzyıl sonlarında 60 000 olan nüfus, I. Cihan Harbi'nden önceki yıllarda 33 000'e düştü; bunun 8 000'i Ermeni, gerisi Türk'tü. I. Cihan Harbi'nden sonra İngilizler, Maraş'ı işgal ettiler ve Fransızlar'a verdiler. Fransızlar, Ermeniler'i silâhlandırarak Türkler'e büyük zulümler yaptılar. Çocuklarına, kadınlarına varıncaya kadar silâha sarılan Maraşlılar, büyük kahramanlıklarla son derece üstün düşmanı topraklarından kovdular. 11 şubat 1922'de Maraş, düşman işgalinden kurtuldu. Fransızlar giderken, bütün Ermeniler'i de beraberlerinde Suriye'ye götürdüler.

ELBİSTAN

Elbistan, Maraş'ın kuzey doğusunda kaza merkezi olan tarihî bir kasabadır. Etrafı ulu dağlarla çevrilmiş büyük bir ovanın ortasındadır. Bu kasaba, Dulkadırlı Türk devletinin başkentliğini yapmakla meşhurdur. Elbistan eski bir yerleşme merkezidir, zamanla batısında ve Ceyhan'ın öte tarafındaki Afşın'ı (eski adıyle, Efsûs) ikinci derecede bırakmıştır. Afşın, Eshab-ı Kehf'e izafe edilen mağaralardan birinin ve galiba en meşhurunun civarında bulunması ile ünlüdür. Elbistan ve civarı, 1085'te Anadolu Fâtihi I. Sultan Süleyman-Şah'ın kumandanlarından Buldaçı Bey tarafından fethedilerek Türkiye devletine katılmıştır.

Selçuklu Türkiyesi'nde kalkınan Elbistan, birçok bayındırlık eserleriyle süslendi. Emîr Çavlı, Ulu Camii yaptırdığı gibi, büyük bir de ticaret hanı inşa ettirdi. Elbistan camileri, Kanunî ve IV. Mehmed tarafından tamir edilmiş ve Osmanlı hüviyetine bürünmüştür. Selçuklu eserlerinden dârüşşifâ yani hastane maalesef son zamanlarda yıktırılmıştır; halbuki Anadolu Türk medeniyetinin mühim eserlerinden biri idi. Maraş valisi Nusretuddin Hasan da şehirde cami, rıbat (büyük tekke), kervansaray yaptırmıştır. Selçuklu mimarîsinin şaheserlerinden olan kervansaray, bugün yıkıntı halindedir. Bu rıbatta rivayete göre Hacı Bektaş Velî, çile doldurmuştur.

Selçuklular'dan sonra Maraş ile kader ortaklığı yapan Elbistan, 15 nisan 1277

Maraş'ın genel görünüşü.

meydan muharebesi ile meşhurdur. Bu büyük vuruşmada Mısır - Suriye Türk - Memlûk İmparatoru Sultan Baybars, İlhanlı ordularını kumandanları ile beraber yok etmiş, fakat Anadolu'yu Moğol tahakkümünden kurtaramamıştır. Bundan sonra şehir, Dulkadırlı devletine başkent olmuş, bu arada 1353 ve 1381'de kısa müddet için Memlûkler'in eline geçmiştir. 1384'te Elbistan'ı geri almak isteyen Memlûkler, Dulkadıroğulları'na mağlûp olmuşlardır.

Şehir 2 ağustos 1399'da Yıldırım Sultan Bâyezid tarafından fethedilmişse de, Dulkadırlılar'a geri verilmiştir. Doğu Türk (Türkistan) hakanı Büyük Timur, 1400 eylülünde Elbistan'a gelmiştir. 1435'te Memlûkler şehri üçüncü kere işgal etmişlerdir. Yavuz'un ana tarafından büyük babası Alâüddevle Bey şehirde 2 cami, 2 medrese ve başka eserler yaptırmıştır. Şah İsmail, 1507'de Elbistan'a girerek korkunç şekilde tahrib etmiştir. Dulkadırlılar, şehirde saraylar ve her türlü bayındırlık eseri yapmışlardır. Dulkadırlı devleti Osmanlı birliğine katıldıktan sonra, Elbistan'da Kanunî'nin ilk yıllarında isyan çıkmış, Vezîr-i âzam Makbûl İbrahim Paşa bizzat buraya gelerek isyanı söndürmüştür.

Elbistan'ın yetiştirdiği tanınmış bir şahsiyet, Ortaçağ Anadolu tarihinin büyük mütehassısı Ord. Prof. Mükrimin Halil Yınanç'tır.

ESKİ ESERLER

Maraş, tarihî âbideler bakımından bugünkü haliyle fazla zengin değildir. Tarih bahsinde görüldüğü üzere, son derecede hareketli olan ve çeşitli istilâlarla geçen tarihi yüzünden, âbidelerinin mühim bir kısmı yok olmuştur.

Maraş kalesi, son yüzyıllarda askerî değerini kaybetmesi yüzünden, bütün Türkiye kaleleri gibi harap vaziyettedir. Hititler'den kaldığı sanılan bu kale, sonraki çağlarda birçok kereler yeniden yapılmış ve onarılmıştır. Duvarlarının kalındığı 160 santim olup, $128 \times 60 = 7\,680$ m² genişliğinde bir alanı kaplar. Kanunî Sultan Sü-

leyman da kaleyi tamir ettirmiş ve içinde bir cami yaptırmıştı. Maraş kalesinin önlerinde XVII. yüzyıla kadar 4 Hitit arslanı dururdu. Bunların üçü şimdi kaybolmuştur; biri İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir. Maraş ve civarında bulunan Hitit eserlerinden örnekler de Maraş Müzesi'nde görülmektedir.

XVII. yüzyıl ortalarında Maraş'ta 49 cami vardı; cami sayısı XIX. yüzyıl sonlarına doğru 46, 1917'de ise küçük mescitlerle bereber 92 idi. Bugün bunların çoğu ortadan kalkmıştır. Maraş Büyük Camii, bir Dulkadırlı Türk eseridir. Yanında harap vaziyette imareti vardır. Hatuniye Camii, Yavuz'un anne annesi Şems-Mâh Hatun tarafından yaptırılmıştır.

MARAŞ ADI

«Maraş» adı, Âsûr kitâbelerinde geçer, «Markasi» şeklindedir. Araplar «Mar'aş» şekline sokmuşlardır. Cumhuriyet devrinde «Mar'aş» bırakılmış, öteden beri halkın söylediği tarzda «Maraş» olmuştur. «Mar'aş»'ın Arapçada «titreme yeri» mânasına geldiği hakkındaki halk iştikakı varit değildir.

Bugün üzerinde Maraş vilâyetinin bulunduğu topraklar, Anadolu'da ilk siyasî birliği temin eden Hitit İmparatorluğu'na dahil olduğu gibi, Maraş şehri de «Markasi» adıyle mevcuttu ve bu çevre, Hititler'in en faal oldukları bölgelerden biri idi. Bu civarda Hititler'e ait birçok heykeller ve kitâbeler bulunmuştur. Eski Bâbil İmparatorluğu'nun da nüfuzu buraya kadar uzanıyordu. Hitit federasyonunun dağılma devresinde Maraş şehri, Gurgun Hitit Prensliği'nin merkezi oldu. Sonra Âsûrlular buraya hâkim oldular. Âsûrlular'ın yerine geçen Yeni Bâbil İmparatorluğu, buraya kadar uzanamadı. Bâbilliler'i ortadan kaldıran İranlı Medler, Maraş topraklarına girdiler. Fakat bölge ancak M. Ö. VI. asırda Medler'in yerine İran imparatorluğunun başına geçen Persler tarafından bütün Anadolu ile beraber İran'a katıldı. M. Ö. IV. asırda da Büyük İskender, İran devletini, Makedonya İmparatorluğu'na kattı ve bütün Anadolu'ya hâkim oldu. İskender'in ölümünden sonra bölge, Selevkos (Asya) imparatorluğunun payına düştü. Fakat bir müddet sonra Kapadokya Krallığı'na geçti. M.Ö. I. asırda bütün Anadolu gibi Roma'ya katıldı. Romalılar, İmparator Caligula'ya izafetle Maraş şehrine «Germanikeia» adını verdiler.

Bizans çağında Maraş mühim bir şehirdi. İmparator III. Leon, Maraşlı'dır. 637 yılında yani Hz. Ömer'in halifeliği zamanında Maraş, Hâlid İbnu'l Velîd tarafından fethedildi ve İslâm devletine katıldı. Daha çok Müslümanlar'da kalmakla beraber birkaç kere Bizans işgaline uğradı. 746'da Bizans tarafından alındı ise de, ertesi yıl Emevîler istirdat ettiler. Abbâsîler çağında, 754'te tekrar kısa bir Bizans işgal ve tahribine uğradı. 778'de Bizanslılar, tekrar Maraş kalesini muhasara ettiler. Halife Hârûnurreşîd, Maraş yakınlarında «Hârûnîye» kalesini inşa ettirdi ve bu bölgenin savunulmasına büyük ehemmiyet verildi. 877'de imparator I. Basileios, şehri muhasara etti, fakat alamadı. 916'da bir ara Bizans'ın eline geçip fecî şekilde yağma edildi. Bu devirde Bizans'la olan İslâm mücadelesini, Bağdad'daki Abbâsî halifelerine tâbi olan Hamdânî Arap emîrleri yürütüyordu. 949'da Bizanslılar, şehri Hamdânîler'den aldılar ise de 952'de tekrar geri atıldılar. 962'de İmparator Nikeforos Fokas bizzat Maraş üzerine yürüyüp şehri aldı. 992'de Türk kumandanı Bengü-Tigin, Araplar'ın hesabına bu bölgeye gelip Bizanslılar'a büyük zarar verdiyse de, şehri geri alamadı.

Yurdun güzel bir köşesindeki ilimiz

Bolu

Benden selâm olsun Bolu beyine
Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır.
At kişnemesinden, kalkan sesinden
Dağlar gümbür gümbür seslenmelidir.

BOLU, türkülere geçen dağları, efsanelere karışan kahramanlarıyle en renkli tarihe sahip vilâyetlerimizden biridir. Köroğlu, şiirlerinde Bolu'dan bol bol bahsetmiş, Bolu sancakbeylerinin isimlerini vermiştir. Bugün Bolu'nun en yüksek tepesi Köroğlu adını taşır. Bolu dağları fazla yüksek olmamakla beraber, çok hareketli oluşları ve zengin ormanları bakımından en güzel yurt köşelerimizden birini meydana getirir. Türkler, bu verimli, güzel toprakları iki defa fethetmişlerdir.

Bolu'nun ilk fethi XI. yüzyılın sonlarında Anadolu Fâtihi Kutalmışoğlu Süleyman-Şah'a nasip olmuştu. Ancak bu ilk fetih sırasında Bolu toprakları Türkler'in elinde pek fazla kalamadı. Bu bölgedeki birçok topraklar gibi Bolu da I. Haçlı Seferi sonunda kaybedildi; tekrar Bizans'ın eline geçti. Buradaki ilk Türk hâkimiyeti ancak çeyrek asır sürmüştü. Bundan sonra XIII. yüzyılda tekrar fethedilen Bolu topraklarında artık ebediyyen sürecek olan Türk hâkimiyeti başlar. Bugünkü Bolu vilâyetinin bulunduğu topraklar Selçuklular tarafından ikinci defa fethedilmiştir.

Bolu, XIV. yüzyılın başlarında ise, Osman Gazi devrinin sonuna doğru Konur-Alp tarafından mahallî beylerden alınarak, Osmanlı topraklarına katıldı. Bolu'nun askerî çekişmelere sahne olması XV. yüzyılda son bulur. XV. yüzyılın başlarında Osmanlılar'a tâbi olan İsfendiyaroğulları zaman zaman Bolu'yu ele geçirmişlerse de sonunda Osmanlılar'a geri vermeye mecbur kalmışlardır. Bolu o tarihten itibaren kesin olarak Osmanlılar'da kalmış ve her türlü askerî hareketten masun, sessiz bir hayat yaşamıştır.

XVII. yüzyılın ortalarında Bolu'da 3 000 kadar ev, 7 han ve bedesten ve 400 dükkân olduğu bilinmektedir. Cihannümâ, şehrin sûrsuz olduğunu kaydeder. Anadolu'nun en işlek yollarından biri üzerinde bulunması Bolu'nun gelişmesini sağlamış, ancak zaman-

Bolu ilinin en kalabalık şehri Düzce'den bir görünüş.

la yolların değişmesi, yeni yolların açılması, Bolu'ya eski önemini kaybettirmiş ve nüfusunun azalmasına sebep olmuştur. Aşağıda, Bolu nüfusunun 3 asır içinde geçirdiği değişiklikler görülmektedir:

1650	30 000	1850	30 000
1900	15 000	1935	8 000
1950	10 000	1955	12 000
1960	16 000	1965	22 000

Osmanlı idaresinde Bolu, Anadolu (merkezi Kütahya) Beylerbeyliğinin (eyaletinin) 14 sancağından (vilâyetinden) birinin merkezi idi. Tanzimat'tan sonra Kastamonu vilâyetinin (eyaletinin) 4 sancağından biri oldu; 9 kazası vardı. Cumhuriyet devrinde bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) «vilâyet = il» adı verilince, Bolu da bir vilâyet oldu. Düşman istilâsına mâruz kalmadıysa da, I. Cihan Harbi ve Millî Mücadele yıllarında büyük zarar gördü. Esasen demiryolundan uzak kalması yüzünden —Kastamonu şehri gibi— eski nüfusunu ve ticaretini kaybetmiş durumda idi. Zonguldak'ın hızlı inkişafı da, Bolu'yu kenarda bırakmıştır.

Bolu Adı

«Bolu» adının menşei için iki tahmin ileri sürülmektedir. Birincisi, şehrin klâsik adı olan «Claudiopolis» in son heceleri olan ve Yunancada «şehir» mânasına gelen «polis» kelimesinin Türkler tarafından Türkçe'nin selikasına uydurularak «Bolu» şekline sokulduğudur. İkinci tahmine göre de Filyos ırmağının klasik çağdaki adı olan «Billaios, Billis, Bilion, Bilem veya Byleum»'dan Türkler «Bolu» şeklini çıkartmışlardır.

Abant, minik bir göldür ama, turistik değeri pek büyüktür.

Eski Eserler

Bolu'nun klasik çağdan kalma sûrları ve kalesi, Osmanlılar devrinde şehir tamamen sınırdan uzak bir belde olduğu için, bütün ehemmiyetini kaybetmiş ve ihmal edilmişti; onun için bugün bunlardan eser kalmamıştır. Türkler, şehirde 3 cami, 12 medrese ve daha pek çok bayındırlık eseri yapmışlardır. Bunların en mühimleri Yıldırım Sultan Bâyezid'in Ulucamii, Demirtaş - Paşa - zade Mehmed Bey'in yaptırdığı Kadı Camii, Şemsi Paşa'nın yaptırdığı İmaret Camii, Şemsi Paşa gibi İsfendiyaroğulları hanedanından olan Musa Paşa'nın yaptırdığı Ilıca Camii'dir. Bizans çağından hiç bir eser kalmamıştır; esasen şehir Türkler devrinde ehemmiyet kesbetmiştir.

Türkler'den Önce

Bolu, tarihte ilk defa olarak Anadolu'yu birleştiren Hitit imparatorluğuna dahildi. Sonra Frikya ve Lidya krallıklarına, M.Ö. VI. yüzyılda Lidya ile beraber İran (Pers) imparatorluğuna geçti. M. Ö. IV. yüzyılda bu toprakları Büyük İskender, bütün Anadolu gibi Makedonya imparatorluğuna kattı ve onun ölümünden sonra Bitinya Krallığı, Sakarya ile Karadeniz arasındaki bütün kesimi ele geçirdi. M. Ö. I. yüzyılda Roma'nın Bitinya eyaletinin bir parçasını teşkil etti. M. S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, Doğu (Bizans) imparatorluğunun payına düştü.

Bolu şehrine gelince, beldeye önce «Bithynion», Romalılar çağında da «Claudiopolis» denmişti. Bu çağda küçük bir şehirden ibaretti.

«Roma devrinde imparatorun adı ile, beldeye Clodiopolis denilmiş, şehrin kalesi şimdi ortaokulun bulunduğu ve ova zemininden 50 m. kadar yüksek bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Tepenin en yüksek kısmında bir hisar ve daha aşağıda da, beldeyi kuşatan bir sûr vardı.

XVII. ve XIX. yüzyılda Bolu

«Yakın asırlarda, lüzumu kalmadığı için harap olan ve malzemesi de kârgir mebani inşasında kullanılan hisarın ve sûrların şimdi hemen hiç bir izi kalmamıştır. XVII. asır ortasında Evliyâ Çelebî'nin topraklı bir tepe üzerinde dört köşe harap bir kalecik diye târif ettiği hisarın birkaç parçasına XIX. asır ortalarında A. D. Mortdmann rastlamıştır. 1334 (1916) sâlnâmesinde, hisarın bazı izlerinin yalnız Karga tepesinde kaldığı, sûrun ise yıkılıp toprak yığını haline geldiği, 1886 senesine doğru idâdî mektebi (lise) binası inşa ettirilirken, sûr harabelerinden taş alındığı kaydedilmektedir. Her ne olursa olsun, kadîm belde, Hadrianus zamanında, bu imparatorun nedîmi, Antinous'un —ki, ölümünden sonra mâbut derecesine yükseltilmişti— doğduğu yer olarak çok itibar görmüş ve Claudiopolis adına inzimamen, Hadrianus'un adını da almıştır» (İslâm Ansiklopedisi cilt II. S. 708).

İstanbul - Ankara yolunun önemli merkezlerinden biri: Bolu şehri.

Önemli bir yol kavşağında bulunan Erzincan şehrinden bir görünüş.

Erzincan

TÜRKLER, daha Malazgirt zaferinden önceki yıllarda Erzincan topraklarına akın yapmış, zaferden sonra da fethetmişlerdir. Erzincan ve çevresi, Anadolu'nun fethine Kutalmışoğlu I. Sultan Süleyman - Şah'ın maiyetinde iştirak eden büyük Türk kumandanlarından Mengüc (Mengücek) Beye verilmiştir. Mengücoğulları, Türkiye devletinin, yani Anadolu Selçuklu sultanlarının tâbii olarak, uzun müddet çevreyi ellerinde tutmuşlar ve ülkeye büyük refah getirmişlerdir. Büyük Sultan Alâeddin Keykubâd, Mengücoğulları'nın iç bağımsızlığına da son vererek, Erzincan'ı alelâde bir vilâyet şeklinde Konya'ya bağlamıştır. Bu sıralarda Türkiye topraklarına giren Doğu Türk Hakanı Sultan Celâleddin Harzemşah, Erzincan yakınlarında Yassıçemen'de, 10 ağustos 1230 günü müttefikleri ile beraber, Sultan Keykubâd tarafından yenilmiştir.

MENGÜCOĞULLARI

1.) *Mengücek Gazi (1071? - 1100?)*
2.) *Emîr İshak (1100? - 1142?)*
3.) *I. Davud (1142? - 1162?)*
4.) *Fahreddin Behram-Şah (1162? - 1225)*
5.) *II. Davud (1225 - 1228)*
6.) *Muzaffereddin Mehmed (1228).*

Asrın sonlarında Türkiye imparatorluğu, Moğollar'ın ve İlhanlılar'ın tahakküm ve tâbiiyetine düşmüştür. 1345'te Türkleşmiş Moğol İlhanlı hakanlığı, Selçukluları

takiben tarih sahnesinden çekildiği zaman, Erzincan çevresi, Celâyirliler'e, fakat az sonra Eretnaoğulları'na geçti. Eretnaoğulları'ndan Barak Bey ile oğlu Mutahharten Bey, XIV. asrın ikinci yarısında Erzincan ve Kemah'ı idare ettiler. Bu idare, Sultan Kadı Burhaneddin'in Eretnalılar'ı ortadan kaldırmasından sonra da devam etti. İlhanlı çağında olduğu gibi bu çağda da çevrenin mamurluğu devam etti. XIII. asır sonlarında Erzincan'dan geçerek Çin'e giden Marco Polo, şehrin yün dokuma ve bakırcılık sanayilerini öğmektedir.

XIV. asır başlarında Anadolu seyahatinde buraya da gelen büyük Arap seyyahı İbni Battûta Marco Polo'nun ifadesini teyid etmektedir.

OSMANLI - AKKOYUNLU ÇEKİŞMESİ

Akkoyunlular ile Karakoyunlular da çevrede faaliyet göstermekle beraber, XIV. asrın son yıllarında Erzincan ve çevresi, Kadı Burhaneddin'in mirasını toplayan Osmanoğlu Yıldırım Sultan Bâyezid'in eline geçmiştir. Ancak Mutahharten Bey, Büyük Türk Hakanı Timur'a sığınmış ve bu olay, Ankara çatışmasının sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Timur, Anadolu'dan çekildikten sonra, Yıldırım'ın oğlu Çelebî Sultan Mehmed ülkeyi geri almışsa da, Timuroğulları'na tâbi olan Akkoyunlular, bu toprakları Osmanlılar'la çekişmişlerdir. Ancak Fâtih Sultan Mehmed devrinde, bütün Erzincan çevresi, Akkoyunlular'dan Osmanlılar'a geçmiştir. Fâtih, en büyük meydan muharebesi olan Otlukbeli zaferini, Tercan yakınlarında, Akkoyunlu imparatoru Uzun Hasan'a karşı kazanmıştır. Uzun Hasan, muharebe sahasını dört nala terketmiştir. Akkoyunluları yıkan Safevîler de Erzincan'a girmişler ve Osmanlılar'la çekişmişlerdir. Ancak 1514 Çaldıran zaferinden sonra, çevrede Safevî nüfuzu son bulmuştur.

Osmanlı idaresinde Erzincan, Erzurum beylerbeyliğinin (eyaletinin) 12 sancağından (vilâyetinden) birine merkez olmuştur. Ancak mamur bir kasaba olan Eğin (şimdiki Kemaliye) kaza şeklinde Sıvas beylerbeyliğine bağlanmıştır. Kemah ise, sancak olarak önce Diyâr-ı Bekr, sonra Erzurum beylerbeyliğine bağlanmış, fakat sonunda kaza merkezi olmuştur. Tanzimat'tan sonra Erzincan, Erzurum vilâyetinin (eyaletinin) 4 sancağından birini teşkil etmiştir. 5 kazası vardı. Cumhuriyet devrinde bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) «vilâyet = il» denince, Erzincan da bir vilâyet olmuştur.

Aynı adı taşıyan ovada kurulu Erzincan şehrinin bir mahallesi.

Yukarıda Tuzla Suyu vadisinde kurulmuş tipik bir kasaba olan Tercan, sağda, Erzincan şehri görülüyor.

EVLİYÂ ÇELEBİ

Evliyâ Çelebî, XVII. asır ortalarında Erzincan'ı 70 camili çok mamur bir şehir olarak tasvir etmiştir. 1839'da von Moltke, Eğin'i, Asya şehirlerinin en güzel ve pitoresklerinden biri olarak kabul etmiştir. Eğinliler, geniş ölçüde İstanbul'a göçerek tahsil etmişler, içlerinden meşhur devlet adamları yetişmiştir. Erzincanlılar arasında da tanınmış devlet ve ilim adamları çıkmıştır.

1878'de Kars, Ruslar'a bırakılınca, Erzurum sınıra çok yaklaşmış, bu şehirdeki IV. Ordu Kumandanlığı, Erzincan'a alınmıştır. I. Cihan Harbi'nde Ruslar, 24 temmuz 1916'dan 26 şubat 1918'e kadar 1 yıl, 7 ay, 3 gün, Erzincan'ı işgal etmişler, fakat 28. ve 36. Türk tümenleri tarafından savunulan Kemah ve çevresine girememişlerdir. Ermeni çetelerinin faaliyetleri ile de Erzincan fevkalâde sarsılmış olarak savaştan çıkmıştır. 1939 yılında çok şiddetli bir zelzele, Erzincan'ı harabe haline getirmiştir. Demiryolunun Erzincan'dan geçerek Sıvas'ı Erzurum'a bağlaması, bir kalkınma unsuru olmuştur. Toprağın verimsizliği yüzünden Erzincanlılar, büyük şehirlere, bilhassa İstanbul'a en fazla göçenler arasında yer almaktadırlar.

ZELZELE FELÂKETLERİ

Erzincan, tarih boyunca birçok zelzelelerle sarsılmıştır. Bu devamlı zelzeleler yüzünden Erzincan şehri ve çevresi za-

man zaman yıkıntı haline gelmiş, tarihî eserlerin çoğu yok olmuş, bir kısmı ise harabe halini almıştır. Erzincan 1047, 1457, 1583, 1666, 1784, 1787, 1888 ve 1930 yıllarında olan zelzelelerden sonra 1939 yılında tarihinin en büyük felâketiyle karşı karşıya gelmiştir. 26-27 aralık gecesi, şiddetli bir kış gününde vukua gelen bu büyük faciada 13 000 kişi ölmüştür. Bu darbe, Erzincan için çok sarsıcı olmuş, bir çok cami ve tarihî âbide yıkılmıştır.

ESKİ ESERLER

Erzincan ve kasabalarında çoğu yıkıntı halinde olmak üzere Mengücoğulları'ndan kalma birçok eser vardır. Kemah'ta kale harabeleri, Melik Gazi Türbesi denen 8 köşeli künbed, Gülâbîbey Camii, Bey Camii, Tercan'da Mamahatun Türbesi, ayrıca Hekimhanı ve Kömürhanı gibi XIII. asır eserleri, bu arada sayılabilir. Erzincan kalesi yıkıntı halindedir. Antik devirden ve Bizans'tan kalmış olan kale, Mengücoğulları tarafından onarılmıştır. Osmanlı devrinde askerî ehemmiyeti kalmadığı için, harap olmuştur. Kalenin içindeki Kale Camii'ni, Kanunî Sultan Süleyman, ikinci İran seferine giderken yaptırmıştır. Kurşunlu Cami de Kanunî devrine ait olup Mustafa Çavuş tarafından inşa ettirilmiştir. Kurşunlu Camii'nin yanındaki kervansaray ve medrese, bu asrın başlarında ortadan kalkmıştır. Erzincan'ın 9 medresesi de bugün yoktur. Esasen bu camiler

Büyük depremden sonra yapılan Erzincan belediye binası.

ve başka tarihî binalar 1939 zelzelesinde yıkılmıştır. Erzincan Ulu Camii, esas itibariyle Mengücoğulları'ndan kalmış bir eserdi. Gülâbî (Kilâbî) Bey Camii denen bu bina da 1939'da yıkılmıştır.

Erzincan'da güzel tabiat parçalarına tesadüf edilir. Şehre 10 km. mesafede Ekşisu madensuyu, Beytahtı ve Şelâle adlı mesire yerleri bunların başlıcalarındandır. Erzincan şehrine 50 km. uzaklıkta Munzur Dağı, 14 km. mesafede Kaynayan Göl (Beytahtı), 46 km.'de Girlevik Şelâlesi eşsiz tabiî manzaralarla doludur.

ERZİNCAN ADI

«Erzincan» adı, muhtemelen şehrin antik adı olan «Aziris»'ten gelmektedir. Türkler daha XI. asırda şehre «Erzingân» ve halk dilinde «Ezirgân» demişler, sonra «Erzincan» şekli takarrür etmiştir.

NÜFUS GELİŞMESİ

1647	20 000	1945	13 000
1915	40 000	1950	18 000
1927	16 000	1955	24 000
1935	16 000	1960	37 000
1940	12 000	1965	45 000

TÜRKLER'DEN ÖNCE

Bugün Erzincan vilâyetinin üzerinde bulunduğu topraklar, Anadolu'da tarih devrini açan Hitit imparatorluğunun sınırları içine girmektedir. Belki doğu tarafları bu sınırlar dışında kalmıştır. Sâmî Âsûrlular, buraya da uzanmışlardır. Sonradan çevre, Urartu Krallığı'na dahil olmuştur. M.Ö. VII. asırda Med hâkimiyetine ve M.Ö. VI. asırda, onların yerine İran imparatorluğu tahtına çıkan Persler'e geçmiştir. M.Ö. IV. asırda İran imparatorluğunu yıkan Büyük İskender'in Makedonya devletine katılmış, onun ölümünden sonra İran asıllı Ermeni krallarına geçmiştir. M. Ö. I. asırda Pontos krallığını ortadan kaldıran Roma, çevrenin mühim kısmına sahip olmuştur. M.S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, bütün Anadolu gibi Bizans (Doğu) imparatorluğunun payına düşmüştür. M.S. III. asırda İran imparatorluğunu dirilten Partlar'ın yerine geçen Sâsânîler, bu toprakları, Roma ve halefi Bizans ile çekişmişlerdir. Ermeni hükümdarcıkları, bazan Bizans'a, fakat ekseriya İran'a tâbi olarak tutunmakta devam etmişlerdir. VII. asrın başlarında Erzincan, sonuncu defa Sâsânîler'in eline geçmiş, fakat Bizans tarafından az sonra bu topraklardan çıkarılmıştır. 683 yılında Hz. Ömer'in gönderdiği Müslüman Arap ordusu, ilk defa Erzincan'ı fethetmiştir.

4000 Yıllık geçmişi ol

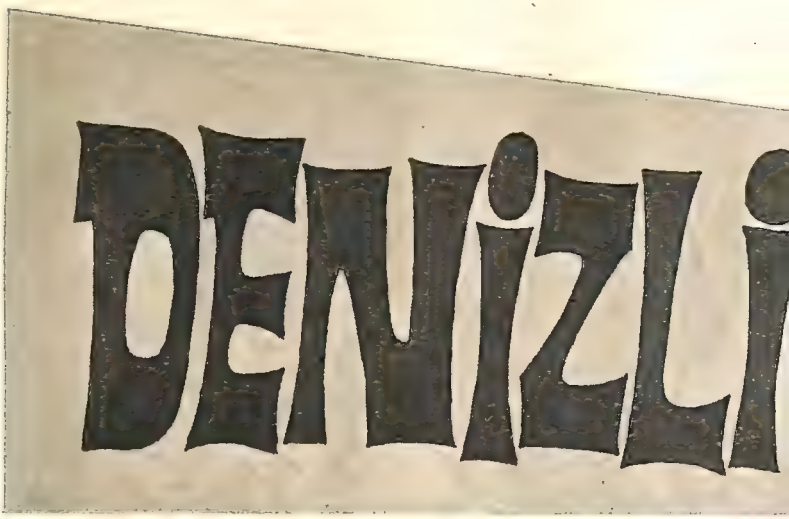

Fotoğraflar: Dikmen Diköz

BUGÜN Denizli'ye ait olan topraklar VII - X. asırlarda Müslüman Araplar'ın akınlarına maruz kalmıştı. 1071 Malazgirt zaferinden sonra, Anadolu Fâtihi ve Türkiye devletinin kurucusu Selçuklu Kutalmışoğlu I. Sultan Süleyman - Şah'ın başkumandanlığındaki Türk Oğuz orduları, Denizli'yi de fethetti. Bununla beraber, 1100 sıralarında Komninoslar, I. Haçlı seferinden faydalanıp, bütün sahil Anadolusu gibi burasını da Türkler'den (Anadolu Selçukluları'nın temsil ettiği Türkiye imparatorluğundan) geri aldılar. Araplar'ın ve Türkler'in «Lâzıkıyye» ve sonradan «Lâdik» dedikleri Laodikea, birkaç kere Türkler'le Bizanslılar arasında alınıp verildi. Bu devirde eski Denizli, yani Laodikea terkedilip, 8 km. ötesinde şimdiki Denizli kuruldu. 1158 ve 1189'da şehri yağmalayan Türkler, ancak 1206'da Denizli'yi Bizans'tan alıp Konya'ya bağlayabildiler. 1255'te şehir birkaç yıl için gene Bizanslılar'a geçmişse de, Bizans idaresi, burada fazla tutunamamıştır. Selçuklular'ın son devirlerinde Germiyanoğulları «uc beyliği», Batı Anadolu'nun mühim bir kısmı ile beraber Denizliye de hâkimdi.

Denizli'de kurulan ve «Denizli Beyleri», «Lâdik Beyleri» de denen İnançoğulları Beyliği, Germiyanlılar'a tâbi idi. Bu suretle 1300 yıllarından 1381'e kadar takriben 81 yıl, İnançoğulları'ndan 4 Türkmen prensi, Denizli'de saltanat sürmüştür. 1335'e kadar İlhanlılar'a tâbi olan İnançoğulları'nın metbuu Germiyanlılar, bu tarihte bağımsız olmuşlardı.

Denizli'de hüküm süren İnançoğulları şunlardır:

1.) İnanç Bey (1300? - 1335),
2.) Murad Bey (1335 - 1350?),
3.) İshak Bey (1350? - 1362),
4.) Abdullah Bey (1362 - 1381).

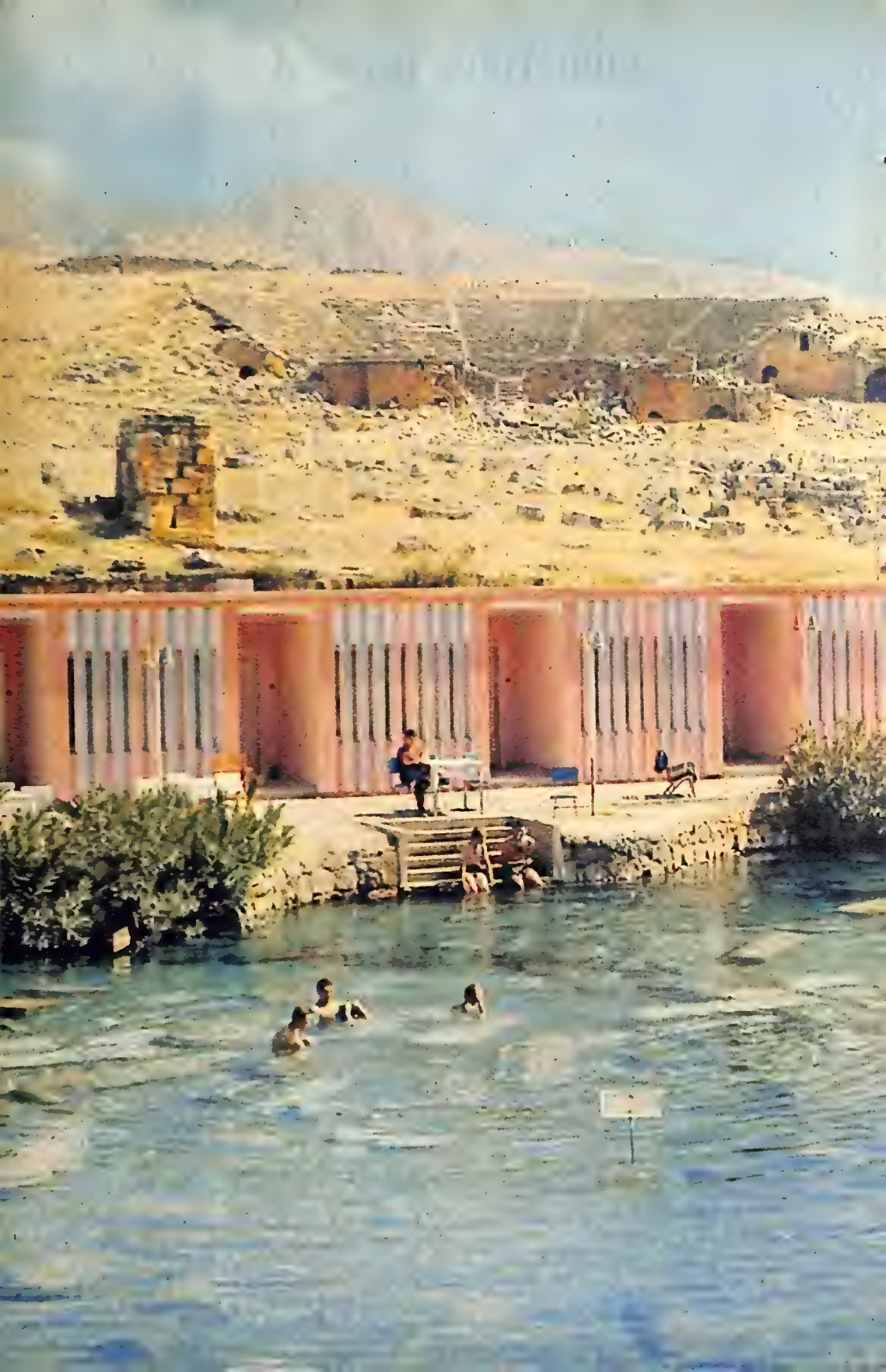

Tarih ve tabiat:
Eski bir saray harabesinin içinden kaynayan kaplıca suyu, Denizli'nin en büyük turistik özelliğidir. Resimde, havuzdaki mermer sütunlar açıkça görülmektedir. Arka planda ise, bir anfiteatr kalıntısı dikkati çekiyor.

Fotoğraf: Ferit Can

Yukarıda, bugünkü Denizli'den bir görünüş. Sağda, eski Denizli harabelerinin 100 yıl önce yapılmış bir gravürü.

İnançoğulları'ndan önce Sâhib-Ataoğulları da bir müddet Denizli'yi Germiyanlılar'dan almış, fakat iadeye mecbur olmuşlardı. Büyük Arap seyyahı İbni Battûta 1332'de şehri ziyaret ettiği zaman, İnanç Bey tahtta idi. Seyyah, 7 camii, zengin çarşısı, bol suları, güzel bağ ve bahçeleri bulunan Denizli'yi övmektedir. Bu devirde burada da Ahi zâviyeleri açılmıştı. Ahi Sinan ile Ahi Toman, bu devirde yaşamışlardır. Ahiler, askerî-dinî bir teşkilâttı ve esnaf loncalarını da içlerine alıyorlardı.

Osmanlı Devri

1390'da Yıldırım Sultan Bâyezid, Germiyan beyliği ile beraber Denizli'yi de Osmanlı topraklarına katmıştır. 1402 Ankara felâketinden sonra dirilen Germiyanoğulları, Denizli'ye tekrar sahip olmuşlar, fakat Osmanlılar'ı metbu tanımışlardır. 1423'te Germiyan Beyliği ile beraber Denizli de, kesin şekilde Osmanlı idaresine geçmiştir. Bundan sonra zamanımıza kadar hiç bir düşman istilâsı görmemiştir. Osmanlı idaresinde merkezi Kütahya olan Anadolu beylerbeyliğinin (eyaletinin) 14 sancağından (vilâyetinden) biri olan Aydın'a bağlı bir kaza merkezi idi. Bununla beraber bir müddet sancak merkezi de olmuştur. Tanzimat'tan sonra Aydın (İzmir) vilâyetinin (eyaletinin) 5 sancağından (vilâyetinden) birinin merkezi olan Denizli'nin 6 kazası vardı. Cumhuriyet çağında bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) «vilâyet = il» denilince, De-

nizli de bir vilâyet sayılmıştır.

Denizli kalesi, Osmanlı çağında hiç bir askerî ehemmiyeti kalmadığı için, ihmale uğramış ve yıkılmıştır. Osmanlı çağında da bu çevreye felâket getiren zelzeleler devam etmiştir. 1702 zelzelesinde 12 000 kişi ölmüştür. Zelzeleden sonra şehir, yeniden inşa edilmiştir. Demiryolu 1891'de Denizli'ye varmış ve kalkınmasına yardım etmiştir. Son zamanlarda turizmin inkişafı, bu mevzuda zengin olan Denizli'ye yeni ufuklar açacak vaziyettedir.

Denizli'nin Millî Mücadele'de büyük yeri olmuştur. Efelerin, Millî Mücadele'deki kahramanlıkları, anlatılamayacak kadar çoktur. Türkiye düşman işgaline uğrayınca, her tarafta olduğu gibi, Sarayköy efeleri de 24 mayıs 1919'da kasabalarında toplanarak, düşmanla sonuna kadar savaşacaklarına dair yemin ettiler ve bu uğurda savaştılar. Sarayköy'ün Efe meydanındaki âbide, kahraman efelerin ve Millî Mücadele'de kanlarını akıtan diğer şehitlerin hâtırasına dikilmiştir.

Hierapolis

Denizli'nin binlerce yıldan beri dünyaca tanınmış köşesi, Pamukkale'dir. Pamukkale, Denizli'nin 22 km. kuzeyindeki eski Hierapolis şehrindedir. Hierapolis, Bergama Kralı II. Eumenes devrinde büyük bir mamure halini almış mühim bir şehirdi. Şehirde festivaller tertip edilir ve her taraftan ziyaretçiler gelirdi. Bizans ça-

Hierapolis harabelerinin bugünkü durumu.

ğında da ehemmiyetini devam ettirmiştir. Burada Hıristiyan dinine ait ziyaret yerleri de vardı. Roma çağı eserlerinden Büyük Hamam ve Gimnazyum, bu devirden, Bergama krallığından ve Bizanslılar zamanından kalma Ana Cadde, Agora, Güney Kapısı, Kuzey Kapısı, Plutonium (Cin Deliği), tiyatro, büyük kilise ve daha birçok kilise, sûrlar, mezarlar vs. harabeleri ile, hâlâ turistleri çeken dikkate değer eserlerdir.

Pamukkale

Türkler'in eskiden beri «Pamukkale» dedikleri yer, Hierapolis harabelerinin yanındadır. Burası, karbon dioksit gazı zengin, sıcak ve kireçli bir suyun derin oluklardan akarak kat kat donmuş travertenler meydana getirmesi ile teşekkül etmiş bir sahadır. Uzaktan bakılınca, kat kat beyaz köpükler, pamuk döşenmiş yamaçlar halinde görülür.

Pamukkale'deki kaplıca suyu Hierapolis şehrinin merkezî yerinde bir saray harabesinin içinden kaynar. Bu volkanik bölgedeki şiddetli depremler, kaplıca sularının yatağını değiştirmiş ve yıkılan sarayın harabelerinden fışkırmasına sebep olmuştur. Bugün, kaplıca suyu ile dolu olan havuzda yüzenler bir saray harabelerinin, büyük sütunların, dev mermer bloklarının, duvarların üzerinde yüzdüklerini görürler. Orta sayfada renkli tablo olarak verdiğimiz bu havuz, Türkiye'de değil, belki dünyada bile eşi bulunmayan bir tabiat olayıdır. Havuzun suyu şifalıdır. Kalp ve sinir hastalıklarına, damar sertliğine iyi gelmektedir. Hierapolis harabelerinde Türk ve yabancı arkeologlar tarafından sürekli olarak arkeolojik çalışmalar yapılmaktadır.

Eski Denizli

Eski Denizli şehri, Laodikea (Lâdik), şimdiki Denizli'den 6 km. mesafede, Eskihisar köyü yakınlarındadır. Şehirden kalma birçok harabe vardır. Bunların başlıcaları Roma İmparatoru Titus'un yaptırdığı stadyum, gimnazyum ve Roma hamamlarıdır. Stadyumun önündeki tepede bir açıkhava tiyatrosunun kalıntıları ve su kemerleri göze çarpar.

Denizli'nin 8 km. doğusunda «Akhan» vardır. Bu, bir Selçuklu kervansarayıdır. XIII. asır ortalarında Emîr Karasungur tarafından yaptırılmıştır. Doğu yüzü beyaz mermerle kaplı olduğu için «Akhan» denmiştir. Kervansarayın içinde, cami de vardır.

Çivril kasabası yakınlarında, Menteşe köyü civarında, tarih öncesine ait yerleşme yerleri görülür. Burasının Hitit konfederasyonuna bağlı Arzava krallığının merkezi olduğu sanılmaktadır. Bugün «Beyce Sultan» denen bu yerde, yanmış bir saray harabesi görülmektedir. Bunun yakınlarında başka meskenler de keşfedilmiştir. 5 km. uzunluğunda bir sûrun bakıyeleri de ortaya çıkarılmıştır.

Buldan yakınlarında Yenice köyünde, eski Tripolis şehrinin harabeleri görülür. Bu harabeler içinde tiyatro, sûrlar vs. dikkate değer.

Türkler'den Önce

Bugün Denizli vilâyetinin bulunduğu topraklar, M.Ö. 2500'e doğru Luviler'in istilâsına uğramıştır. Anadolu'da ilk siyasî birliği kuran Hititler, burasını da imparatorluklarına katmışlardır. İmparatorluk dağıldıktan sonra bu çevreye Frikya nüfuzu uzanmış, sonra bütün Batı Anadolu gibi, Lidya Krallığı'na katılmıştır. M.

Pamukkale'den bir görünüş.

Hierapolis harabelerinin 100 yıl önce yapılmış bir gravürü.

Ö. VI. asırda İran imparatorluğunu temsil eden Persler (Büyük Kiros), Lidya ve bütün Anadolu ile beraber Denizli çevresini de İran'a bağlamıştır. M. Ö. IV. asırda Büyük İskender, bütün Anadolu ve İran gibi burasını da Makedonya imparatorluğuna katmıştır. İskender'in ölümünden sonra Selevkoslar (Asya imparatorluğu) buraya hâkim olmuştur. Bergama krallığı da nüfuzunu bu bölgeye kadar uzatmıştır. M. Ö. 130'a doğru Roma'ya bağlanmıştır. Roma imparatorluğu M. S. 395'te ikiye ayrılınca, burası da bütün Anadolu gibi, Bizans (Doğu) imparatorluğunun payına düşmüştür.

Laodikea

Eki çağda, çevrenin başlıca şehri Laodikea idi ki, şimdiki Denizli şehrinden 8 km. mesafededir ve Eskihisar harabeleri bu şehrin yerini işaret eder. Laodikea, işlek bir ticaret yolu üzerinde bulunduğu için, inkişaf etmiş ve büyümüştü. Laodikea'nın yakınlarında, bir kaplıca şehri olmakla mâruf Hierapolis vardı. Hierapolis'in yanındaki dağ yamaçlarındaki kireç teressübatı (Pamukkale), bugün olduğu gibi o zaman da meşhurdu. Gene bu iki şehirden başka, aynı ovanın batısında Hydrela, doğusunda Kolossai, kuzeyinde, Menderes vâdisi başında Tripoli şehirleri bulunuyordu. Kolossai'nin yerinde sonraları Chonae (Honaz) kasabası kurulmuştu. Tripoli'nin yerine de Buldan kurulmuştur. Eski Denizli yani Laodikea şehri, M. Ö. III. asrın ortalarında, Selevkos İmparatoru II. Antiochos tarafından, zevcesi imparatoriçe Laodike'nin adına kurulmuştu. Daha önce burada, evvelden adı «Diopolis» olan Rhoas kasabası bulunuyordu. Laodikea, aynı adı taşıyan diğer şehirlerden «Laodikea ad Lycum» şeklinde ayrılıyordu. Şehir, Romalılar çağında, çok şiddetle zelzele felâketleri geçirmiştir.

Topraklarında iki krallık kurulan ilimiz

MARDİN

Zengin Tarihi ile Tanınır.

MALAZGİRT zaferi senelerinde (1071) Selçuklu hanedanının idaresindeki Türkler, şimdiki Mardin vilâyetinin üzerinde bulunduğu toprakları da almışlardır. 1109'da Büyük Türk Hakanlığı'na, yani Selçuklular'a tâbi olmak şartiyle bu topraklarda Artuklular, iki Türk krallığı kurmuştur. Bu devletlerden biri Hısn-Keyfâ'yı, yani şimdiki Hasankeyf'i, diğeri de Mardin şehrini başkent yapmıştır. Hısn-Keyfâ'da saltanat süren Artukoğulları'nın Sökmenî dalı, 1098-1231 arasında 133 yıl, Mardin'deki İlgazî dalı ise 1104 ile 1407 arasında tam 303 yıl iktidarda kalmıştır. Diğer taraftan Cezîrei ibni Ömer, yani bugünkü Cizre'de 1160 yıllarından 1596'ya kadar takriben 436 yıl devam eden kü-

Mardin'de, Şehidiye Camii'nin minaresi.

3.) Melik Alpı I (1152 - 1176)
4.) Melik İlgazi II. (1176 - 1184)
5.) Melik Yürük-Arslan (1184 - 1201)
6.) Melik Artuk-Arslan (1201 1239)
7.) Melik Gazi I. (1239 - 1260)
8.) Melik Kara-Arslan (1260 - 1292)
9.) Melik Davud I. (1292 - 1294)
10.) Melik Gazi II. (1294 - 1312)
11.) Melik Alpı II. (1312)
12.) Melik Şemseddin (1312 - 1363)
13.) Melik Ahmed (1363 - 1367)
14.) Melik Mahmud (1367)
15.) Melik Davud II. (1367 - 1376)
16.) Melik İsa (1376 - 1406)
17.) Melik Ahmed II. (1406 - 1407)

Büyük Selçuklular'dan sonra Eyyubîler, Anadolu Selçukluları, yani Türkiye hanedanı, İlhanlılar, Mısır - Suriye Türk - Memlûk İmparatorluğu, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, nihayet 1507' de İran'ın Türk hanedanı Safevîler, Mardin bölgesine hâkim olmuşlar ve buralarda yaşayan mahallî devletçiklere metbuluklarını kabul ettirmişlerdir. 1517'de, yani Çaldıran Zaferi'nde Safevîler'in Anadolu'dan atılmasından sonra, Bıyıklı Mehmed Paşa, Mardin'i fethetti ve Osmanlı İmparatorluğu'na bağladı. Salâhaddin Eyyûbî'nin büyük ismine saygı gösteren Yavuz ve Kanunî, Hısn-Keyfâ'daki Eyyubî melikliğinin bir müddet yaşamasına göz yumdular. Osmanlı Türkiyesi'nde Mardin, Diyar-ı Bekr beylerbeyliğinin (eyaletinin) 24 sancağından (vilâyetinden) biri idi. Tanzimat'tan sonra Diyar-ı Bekr vilâyetinin (eyaletinin) 3 sancağından biri oldu, 5 kazası vardı. Cumhuriyet'te bütün sancaklar gibi «vilâyet» dendi.

ESKİ ESERLER

Mardin, İslâm ve Türk âbideleri bakımından oldukça zengin şehirlerimizden biridir. Mardin kalesi, 1 200 metreye kadar yükselen, 800 metre uzunluğunda bir yapıdır. Son asırlarda askerî değeri kalmadığı için kendi haline bırakılan kalenin yalnız bir kulesi bugün ayaktadır. Kale içinde Akkoyunlular'a ait cami ve sarayın sadece temelleri kalmıştır. Şehri kuşatan sûrlardan da pek az eser mevcuttur. Vaktiyle bu sûrlardan 6 kapı açılırdı.

Ulucami, şehrin ortasında yer alır. Taş kubbelidir. Üç giriş kapısı vardır. XI. yüzyılın sonlarında Selçuklular tarafından yaptırılan cami, sonraki çağlarda birçok ilâveler ve onarımlar görmüştür. 1176 tarihli minaresi, Artukoğulları'nda kalmadır. Minarenin gövdesi dikdörtgen şeklindedir. Hatuniye Medresesi de bu minare ile yaşıt bir Artuklu eseridir. Şehidiye ve

Mardin'in kale eteğindeki mahalleleri (solda). Mardin'deki Zenciriye medresesinin karşıdan görünüşü (sağda).

Ulucami ve medresesi.

Sultan İsa medreseleri gene Artuklular' dan kalmıştır. Sultan İsa medresesi, Mardin'deki âbidelerin en mühimidir. 1385'te yaptırılmıştır; yani Bursa'daki ilk Osmanlı eserleri ile çağdaştır. Mardin, bilhassa Artuklu çağı Türk mimarî eserlerinin en zengin örneklerini toplamıştır.

Sultan Kasım medresesi de muhteşem bir eserdir; XV. asrın son yıllarında Akkoyunlular'dan Sultan Kasım tarafından inşa ettirilmiştir.

XVII. yüzyıldan kalma kapalı çarşı ile bundan az sonra yapılmış olan iki katlı kervansaray, Mardin'deki Osmanlı çağı Türk eserlerinin başlıcalarıdır.

1947'de kurulan Mardin Müzesi'nde de çeşitli çağlara ait değerli eserler vardır.

MARDİN ŞEHRİNİN NÜFUSU

1766	60 000	1945	19 000
1900	30 000	1950	20 000
1927	23 000	1955	24 000
1935	23 000	1960	28 000
1940	23 000	1965	31 000

HASANKEYF

Bugün Dicle'nin güney kıyısında nahiye merkezi küçük bir kasaba olan Hasankeyf Ortaçağ'da önemli bir şehirdi. Bu önemi, Artuklu ve Eyyûbî hanedanlarının birer dalının asırlarca burasını başkent yaparak saltanat sürmelerine borçlu idi. «Hasankeyf»'in asıl adı «Hısn-Keyfâ = Keyfâ Kalesi»'dir. Bundan bozularak bugün «Hasankeyf» denmektedir. Daha Romalılar çağında bir Süryanî piskoposluğu merkezi idi. Osmanlılar 1516'da şehri alınca, sancak merkezi yaptılar. Fakat şehir gittikçe küçüldü, kaza, nihayet nahiye merkezi oldu.

Hasankeyf âbidelerinin başında kale, kalenin içindeki cami ve saray gelir ki, bugün hepsi harabe halindedir. Birkaç cami yıkıntısı daha vardır. Camilerin minarelerinin bazıları ayaktadır; hele Rızk Camii'nin muhteşem minaresi hâlâ durmaktadır. Dicle üzerinde vaktiyle büyük şehrin iki yakasını birbirine bağlayan pek

büyük köprünün, bugün temelleri nehrin üzerinden seçilmektedir. Gerek köprü, gerek azametli Ulucami, Artuklu eserleridir; Eyyûbîler tarafından onarılmıştır. Hasankeyf, Anadolu'da Eyyûbî mimarîsinin en zengin örneklerini toplayan yerdir. Rızk Camii gibi Sultan Süleyman Camii ve Koç Camii de Eyyûbî devrinden kalma harabelerdir. Eyyûbîler çağından kalma daha pek çok medrese, cami, türbe yıkıntısı vardır.

Akkoyunlu eserlerinden Uzun Hasan Bey'in oğlu Zeynel Mirza'nın kümbeti, Türk mimarîsinin şaheserlerindendir. İmam Abdullah Türbesi de büyük sanat kudretiyle yapılmış taş oymacılığı ve tezyinat eserleri görülür.

MARDİN ADI

«Mardin» adı Süryanî dilinde «Marde»' den gelmiş. Araplar bunu «Mârdin» şekline sokmuşlar, Türkler ise «Mardin» demişlerdir. Romalılar da Süryanîler'den alarak şehre «Maride» demişlerdir. Kelimenin mânası açık değildir.

TÜRKLER'DEN ÖNCE

Mardin bölgesi, Hitit imparatorluğunun sınırları dışında kalmıştır. Bu çağda bölge, Hurri-Mitanni krallığı'nın elindeydi. Bâbil ve Âsûr hâkimiyeti de güney-doğu Anadolu'da uzun müddet devam etmiştir. Ülkeyi Bâbilliler'den İranlı Medler almışlardır. M. Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender bu imparatorluğu ortadan kaldırıncaya kadar burası da bütün Anadolu gibi İran imparatorluğuna bağlanmıştır. Büyük İskender'in ölümünden sonra Selevkos (Asya) imparatorluğu buraya hâkim olmuş, fakat egemenliğini fazla devam ettirememiştir. Part ve sonra Sâsânî hanedanlarının idaresindeki yeniden canlanan İran imparatorluğu, buraları da almıştır. M. S. I. asırdan başlayarak Roma ve M. S. 395'te onun yerine kaim olan Doğu Roma (Bizans) imparatorlukları, Toroslar ve Fırat ötesi bütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu gibi, burasını da İran'la çekişmiş, fakat hâkimiyet kurmaya muvaffak olamamıştır.

Müslüman Araplar, 640'ta, yani Hz. Ömer'in halifeliğinde, Mardin şehrini İyâz ibni Ganm kumandasındaki bir ordu ile fethedip İslâm imparatorluğuna katmışlardır. Sonraki yüzyıllarda birtakım Arap devletleri, Bağdad'daki Abbâsî halifelerine tâbi olarak saltanat sürdüler. Bunlar, Hamdânîler'le, Mervânîler'dir.

Mardin Kız Öğretmen Okulu.

İçel

İçel'deki ünlü tarihî eserlerden biri:
Kızkalesi.

1071 MALAZGİRT zaferinden sonra Selçuklu Türkleri, bütün Anadolu gibi, İçel'i de fethedip, Bizans'tan aldılar. Fakat Bizans ve Kilikya Ermeni Devleti, Haçlı sürülerinin Türkiye'ye dolmasından faydalanarak, bu bölgeyi Türkler'den geri aldı. Ancak XIII. yüzyıl başlarında İçel, kesin olarak Türkiye'ye katıldı.

Selçuklu hanedanının düşmesiyle Anadolu birliği parçalanınca, İçel'in en büyük kısmı Karamanoğulları'nın eline geçmişti. Fakat Mersin - Tarsus bölgesi, daha çok Mısır - Suriye Türk - Memlûk İmparatorluğu'nun himayesindeki Ramazanoğulları'nda kaldı. Yıldırım Sultan Bâyezid devrinde Karaman krallığı Osmanlı birliğine katılmışsa da, 1402 Ankara felâketinden sonra elden çıkmıştır. Ancak Fâtih Sultan Mehmed devrinin sonuna doğru Osmanlılar, İçel'i alabilmişlerdir. 1472'de Silifke de alınarak asıl İçel ele geçirilmiş, fakat Mersin - Tarsus bölgesi, ancak 1516'da Yavuz Sultan Selim devrinde Osmanlı devletine katılmıştır.

İçel bölgesi, XVI. yüzyıl sonlarında merkezi Larnaka olan Kıbrıs beylerbeyliğine, yani eyaletine dahil olmuştur. Bu eyaletin 8 sancağından 2'si, takriben şimdiki İçel topraklarına tekabül ediyordu: Doğu'da Tarsus, batıda merkezi Silifke olan İçel sancakları (illeri). XX. yüzyıl başlarında bu bölge, Adana vilâyetinin (eyaletinin) 5 sancağından 2'sini teşkil etmekteydi: Merkezi Silifke olan 4 ilçeli İçel ve 2 ilçeli Mersin sancakları (illeri).

Birinci Cihan Harbi'nden sonra Fransızlar, Mersin'i de işgal ettiler. Mersin 17 aralık 1918'den 4 ocak 1922'ye kadar 3 yıl, 18 gün Fransız işgalinde kaldı. Bu tarihte Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ile anlaşan Fransızlar Mersin'i boşaltarak, yardımcıları olan Ermeniler'i de beraberlerinde Suriye'ye götürdüler. Cumhuriyet devrinde Mersin, Adana ile beraber, en fazla gelişen şehirlerden biri oldu.

MERSİN VE ADI

«Mersin», bir Türkmen aşiretinin adıdır. Evliyâ Çelebî'nin XVII. yüzyılda kullandığı «Mersin - Oğlu Türkmen Köyü» tâbiri, bunu açıkça gösterir. Esasen bu bölgeler, Türkmen aşiretlerinin, Yürükler'in bolca bulundukları bir bölgedir. Kelimenin, Mersin ağacı denen «Myrtus»'tan geldiği hakkındaki kanaat doğru değildir.

Silifke kalesi.

Mersin, Türkiye'nin en yeni şehirlerinden biridir. «Mersin-oğlu» Türkmen köyünün ne zaman kurulduğu bilinmiyor. Şehir civarında pek eski tarihî yerleşme yerleri vardır. Şehrin 3,5 km. kuzey-batısında, tarih önceleri devirlerine ait yerleşme izleri bulunmuş ve burada 1936'dan beri kazılar ve arkeoloji keşifleri yapılmıştır. Burada bir Hitit kalesi de kurulmuştu. Daha sonra Mersin'in 7 km. güney-batısında, Viranşehir'de, Soloi (Pompeiopolis) şehri kurulmuştur. Fakat bu şehirler, daima Tarsus'un yanında gölgede kalmışlardır.

Mersin Türkmen köyü, XIX. yüzyılın ilk yarısında henüz bir köy durumundaydı. Yüzyılın ikinci yarısından başlayarak işlek bir iskele haline gelmiş ve gittikçe gelişmiştir. 1852'de nahiye merkezi olarak Tarsus kazasına bağlanmış, 1864'te 3 nahiyelik bir kazaya merkez olmuştur. Şehir daha da gelişince, 1888'de sancak (il) merkezi olmuştur. Şehrin gelişmesi, Mersin limanının inkişafı ve demiryolu sayesinde olmuştur. Limanın gittikçe daha canlılaşması üzerine, Mersin - Tarsus - Adana araba yolu ihtiyaca yetmemeye başlamış, 1883'te Tarsus - Mersin demiryolunun inşasına başlanarak, bu hat ağustos 1886'da işletmeye açılmış; 2 yıl sonra da Mersin, bir sancak merkezi haline yükselmiştir. Birinci Cihan Harbi'nde Toros ve Amanus tünellerinin açılması ile, eskiden beri Külek Boğazı'ndan gelen nakliyat, daha büyük hacim kazanmıştır.

Böylece Mersin, Çukurova'nın olduğu kadar, Konya - Kayseri bölgesinin de başlıca limanı haline gelmiştir.

MERSİN'İN NÜFUSU

1880 - 7 000	1945 - 33 000
1890 - 10 000	1950 - 38 000
1915 - 35 000	1955 - 50 000
1927 - 21 000	1960 - 72 000
1935 - 28 000	1965 - 87 000
1940 - 30 000	

ANAMUR

Türkiye'nin en güney kasabalarından olan Anamur, Anamur Burnu'nun kuzeydoğusundadır. Deniz seviyesinden 50 metre yüksekliktedir. Güneyinde Akdeniz, kuzeyinde Toroslar uzanır. Kasabanın 6 km. kadar doğusunda Eski Anamur (Anamorium) harabeleri vardır. Anamur kalesi, Romalılar tarafından yapılmış, Bizanslılar ve Karamanoğulları çağında onarılmıştır. Anamur'un 20 km. kadar doğusunda bir kale daha vardır; buna «Softa Kalesi» denir.

TARSUS

İlkçağ tarihinin en mühim şehirlerinden olan, Milât sıralarında en az yüz bin nüfusu barındıran büyük Akdeniz limanı Tarsus, denizin dolması ile içeride kalmış, limanlıktan çıkmış ve ehemmiyetini kaybetmiştir. Kleopatra'nın Antonius ile buluştuğu Tarsus, bu suretle tarihî bir hâtıradan ibaret kalmıştır.

İlk devir Hıristiyan dinine ait hâtıralardan Hz. İsa'nın ünlü havarîsi Paulus'un adını taşıyan kapı, taş bir kemerden ibarettir. Romalılar çağında burası Tarsus'un giriş kapısı imiş. Paulus Kuyusu denen ve şehrin içinde bulunan mahal de, bu Hıristiyan azizinin doğduğu yerdir.

Tarsus Çayı'nın sağ kıyısında Donuktaş'ta Roma devri jimnazyumu vardır. Gözlükule'de ise Yunan ve Roma çağından bazı kalıntılar bulunur.

Ünlü «Eshâb-ı Kehf» mağarasının da Tarsus'ta bulunduğu efsanesi yaygındır. Bu mağarada 7 kişi ile köpekleri Kıtmîr, inanışa göre tam 300 yıl uyumuşlar, uyandıkları zaman da yalnız bir gece geçti sanmışlardır.

Tarsus Çayı üzerinde, şehre yakın Tarsus Şelâlesi, çok güzeldir ve bu çevrenin başlıca mesire yeridir. Burada bir de gazino vardır.

İÇEL ADI

Türkler, Anadolu'nun fethinden, yani XII. yüzyıldan beri Göksu'nun iki tarafındaki ülkeye «İçel» demişlerdir. Türkler, bu tâbirle klasik Yunan - Roma - Bizans yazarlarının «Taşlık Kilikya» dedikleri bölgeyi anlamışlardır. «Taşlık Kilikya», «Ova Kilikya»'ya, yani bugünkü Çukurova'ya karşı verilmiş bir isimdi. Gene Türkler, İçel'in batısında kalan bölgeye de «Taşeli» demişlerdir. Bu kelimenin «İç-el»'e karşılık «Dış-el»'den bozulduğu söylenmişse de, «Taşeli» tâbiri, bölgenin coğrafî durumu ile, yalçın dağ ve yaylalar bakımından çok yerindedir. Taşeli'nin tarihî sınırları, bugünkü Antalya ilimizin doğusu ile Konya ilimizin güneyine taşmaktadır. Bugün «İçel» tâbiri, Cumhuriyet devrinden beri, çok daha geniş anlamda kullanılmakta, eskiden İçel'den sayılmayan Mersin - Tarsus bölgesi de bu kelimenin mânasına dahil edilmektedir. Bununla beraber şimdi Mersinliler, vilâyetlerine «İçel» yerine «Mersin» denmesini istemektedirler.

TÜRKLER'DEN ÖNCE

Bugünkü İçel ilinin topraklarında, tarihten önceki devirlerde de insan yaşadığı, son arkeoloji kazılarında meydana çık-

Mersin'in işlek caddelerinden biri.

mıştır. Bölge, Anadolu'yu tarihte ilk defa birleştiren Hitit imparatorluğuna dahil olmuştur. Bâbilliler ve Âsûrlular buralara kadar uzanmışlarsa da, İçel'i tamamen hâkimiyetleri altına alamamışlardır. M.Ö. VI. yüzyılda, burası da bütün Anadolu gibi İran imparatorluğuna, M.Ö. IV. yüzyılda ise İskender imparatorluğuna dahil olmuştur. İskender imparatorluğu parçalanınca, burası Selevkos imparatorluğunun payına düşmüş, fakat zaman zaman Mısır'daki Ptolemaioslar'ın taarruzuna uğramıştır.

İÇEL'İN ORMANLARI

Bütün bu zamanlar boyunca İçel bölgesinin, bilhassa zengin ormanlarından faydalanılmıştır. Bu bölge ormanları, Yakın Doğu'nun denizci kavimleri için başlıca gemi inşa malzemesi veren bir kaynak olmuştu. Eski Mısırlılar, Âsûrlular, Fenikeliler, Yunanlılar, Makedonyalılar, Selevkoslar, Ptolemaioslar, Romalılar, hep bu bölgenin ormanlarından faydalanıp, savaş ve ticaret gemilerini yapmışlardır. Bugün bile İçel ormanlarının keresteleri, Mısır gibi ormansız Doğu Akdeniz ülkelerine ihrac edilmektedir. Gerek bu yüzden, gerekse orman yangınları ve keçi yüzünden İçel ormanları gittikçe eksilmiş, küçülmüş ve daha dar bir sahaya doğru itilmiştir.

TARSUS'UN ÖNEMİ

Bu çağlarda ve daha sonraları bölgenin en büyük şehri, Tarsus idi. O zaman Akdeniz üzerinde bulunan ve limanı henüz dolmamış olan Tarsus, XIX. yüzyılın başlarına kadar Tarsus Çayı yoluyle küçük gemilerin yanaşabilmesine müsaitti. Fahat daha orta çağlarda büyük liman durumunu kaybetmişti. Tarsus'un batısındaki kıyılarda da ikinci derecede limanlar bulunuyordu. Buraları çoklukla birer korsan yuvası halinde idi. Ancak XIX. yüzyılın sonlarında Mersin, bölgenin büyük şehri ve limanı durumuna yükselmiştir.

Selevkoslar'dan sonra, İçel bölgesi de bütün Kilikya ve Anadolu gibi, M.Ö. I. yüzyılda Roma İmparatorluğu'na katıldı. M.S. 395'te bu imparatorluk ikiye ayrılınca, İçel de, bütün Anadolu gibi, Doğu (Bizans) İmparatorluğu'nun payına düştü. Müslüman Araplar'ın VII. yüzyıl ortalarından başlayarak bu bölgeye akınlar yaptığını görüyoruz. Bu akınlar bazan çok etkili olmuş ve Araplar zaman zaman bölgeyi hâkimiyetleri altına almışlardır.

İçel, canlı halk oyunları ile tanınır. İşte bir Silifke havası oynayan halk oyunları ekibi.

TARİHE AKAN BİR AY

Ocak 1968

1 OCAK

Ramazan Bayramı bütün yurtta kutlandı.

7 OCAK

Dâru't-Talim-i Musiki'nin kurucusu değerli bestekâr udî Fahri Kopuz vefat etti. 86 yaşındaydı.

● Rumlar, Kıbrıs'taki geçici Türk yönetimine karşı aldıkları tedbirlere ilâve olarak Türk memurlarının Lefkoşa'ya giriş çıkışını yasakladılar.

8 OCAK

Bayındırlık Bakanı Orhan Eralp, Boğaz köprüsünün bu yıl ihaleye çıkarılacağını açıkladı.

10 OCAK

Emekli Orgeneral Ali Fuad Cebesoy vefat etti.

13 OCAK

Karakış bütün yurtta mal ve can kaybına sebep oldu.

14 OCAK

Eski Demokrat Partililer'in kurduğu «Bizim Ev» açıldı.

15 OCAK

Sicilya'da şiddetli bir deprem oldu. Yüzlerce kişinin öldüğü bildiriliyor.

16 OCAK

Atina, Kıbrıs'taki Yunan askerlerinin tamamen çekildiğini ilân etti.

20 OCAK

Türkiye'nin, yeni Yunan rejimini tanıdığı bildirildi.

21 OCAK

Birleşik Amerika'da kıtalararası füzelere tek savaş başlığı yerine birkaç savaş başlığı takılması alanında önemli çalışmalar yapıldığı açıklandı. Buna göre bir füzede 10 yahut daha fazla atom başlığı olacak, füze fırlatıldıktan sonra bunlar havada ayrılarak hedeflerine sevkedilecektir. Atom denizaltılarındaki füzelerin pek kısa bir süre içinde yeni sistem füzelerle değiştirileceği bildiriliyor. Ayrıca karadan fırlatılan füzelerin de üç başlıklı füzelerle değiştirileceği açıklanmıştır.

22 OCAK

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Türk Hava Kuvvetleri'nin bir uçağı ile Suudî Arabistan'a gitti. Cumhurbaşkanının yapacağı resmî ziyaret 5 gün sürecek.

● 1968 bütçesi Bütçe ve Plân Karma Komisyonu'nda kabul edildi.

23 OCAK

Kuzey Kore deniz birlikleri, Amerika Birleşik Devletleri'ne ait Pueblo adlı istihbarat gemisini zaptetti.

● Birleşik Amerika Apollo uzay aracının şimdiye kadar denenmiş olan 16 ton ağırlığındaki kısmını da başarıyle denedi.

25 OCAK

Rusya hesabına casusluk yapan Manukyan adlı bir Ermeni suç üstü yakalandı.

● Casusluk yaparken yakalanan Suriyeli bir albay sınır dışı edildi.

27 OCAK

Bir İsrail denizaltısı Akdeniz'de kayboldu.

28 OCAK

Bir Fransız denizaltı gemisi Akdeniz'de kayboldu. Kayıp gemilerin araştırılmasına Türk gemileri de katılıyor.

● Suudî Arabistan ziyaretinden sonra, resmî bir ziyarette bulunmak üzere Libya'ya giden Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Turgut Reis'in kabrini ziyaret etti.

29 OCAK

Pueblo adlı Amerikan istihbarat gemisinin Kuzey Koreliler tarafından zaptedilerek kaçırılmasının tepkileri devam ediyor. Güvenlik Konseyi'nin bu konuda yapacağı ikinci toplantı tehir edildi. Amerika'nın, Kuzey Kore açıklarına savaş gemileri gönderdiği bildiriliyor.

30 OCAK

Kuzey Vietnamlılar çok şiddetli bir hücuma geçti.

31 OCAK

Suudî Arabistan ve Libya'ya yaptığı resmî seyahati tamamlayan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, yurda döndü. Her iki seyahatten sonra müşterek tebliğler neşredildi.

● Eski Kütüphaneler Genel Müdürü Aziz Berker vefat etti.

● Daha çok, çocuk edebiyatı alanındaki tercümeleriyle tanınan Nihal Yalaza Taluy vefat etti.

● Komünist Vietnam çetecileri Saygon'daki Amerikan elçilik binasının bir katını işgal ettikten sonra tasfiye edildiler.

Mekke'ye gidecek hazinenin Sürre eminine teslimi.

Bundan iki asır kadar önce İsveç kralına bir eser takdim edildi: Tableau Général de L'Empire Ottoman. 7 ciltlik bu büyük eserin yazarı İsveç'in İstanbul maslahatgüzarı D'Ohsson idi.

D'Ohsson vazife ile İstanbul'da bulunduğu sırada Türkiye'nin içtimaî, dinî ve idarî taraflarını incelemiş pek değerli bir eser meydana getirmişti. Bugün de değerinden kaybetmeyen bu eserin dinî bayramlarla ilgili bazı bölümlerini okuyucularımıza sunuyoruz. Bu bölümler eski bayramların bugünkülerden ne kadar sade olduğunu göstermesi bakımından çok ilgi çekicidir.

RAMAZAN ve Kurban Bayramları daima özel merasimlerle kutlanır. Bayram günlerinde imparator, devletin ileri gelenlerinin tebriklerini kabul eder. Muayede denen bu merasim, güneş doğmadan önce, sarayda yapılır. Muayededen hemen sonra padişah cuma günleri yapılanlardan çok daha parlak bir alayla camiye gider. Yanında bütün vezirler ve imparatorluğun büyük rütbeli subayları vardır. Müftü, kazasker, İstanbul Efendisi ve Nakıybu'l-eşrâf ise bu törende bulunmaya mecburdur. Ulemanın geri kalanı ancak padişahın kılıçalayı vesilesiyle yaptığı yürüyüşe katılır. Kılıçalayı, taç giyme töreninin yerini tutan bir törendir. Aynı zamanda yeni bir selâtıyn caminin takdisi sırasında yapılır. Eğer bayramlardan biri cumaya rastlarsa padişah, iki defa camiye gider. Sabahki gidişin-

Türkiye'de Dinî Bayramlar

Yazan: D'Ohsson
Çeviren: Orhan Yüksel

de bütün saray erkânı, cuma namazına da her zamanki katılanlar bulunur.

Milletin yegâne dinî bayramları olan Ramazan ve Kurban Bayramları'nda dükkânların, mağazaların ve çarşıların kapatılmasına izin verilir. Bayram günlerinde her türlü trafik, her türlü ulaşım, her türlü çalışma durur. İçtimaî durumu ne olursa olsun, bu bayramlarda yeni bir elbise giymeyen kimse kalmaz. Akraba ve dostlar birbirlerini ziyaret ederek bayram tebrikinde bulunurlar. Bayramlar el sıkışmak, kucaklaşmak, karşılıklı iyi duyguların belirtilmesi için hemen hemen yegâne fırsattır. Çocuklar babalarının ve aile büyüklerinin elini öperler. Gençler de aynı şekilde yaşlıların elini öper. Ancak madunlar, üstlerinin, yüksek rütbeli subayların ve devlet ileri gelenlerinin eteğini öper, asla elini öpmez.

Türlü münasebetlerle başka milletlerde görülen aşırı neşe tezahürlerine, Türk halkı arasında, hele ileri gelen kimselerde asla rastlanmaz. Müslümanlar ne dans, ne içki, ne de başka bir eğlence bilir. Şeriat bütün bu eğlenceleri yasak etmiştir. Bu bakımdan dinî bayramların kutlanışında aşırı gösteriler, gürültü, patırtı olmaz. Halkın bütün eğlencesi, sükûnetle ve daima vakarını muhafaza ederek, şehirde ve civarında gezinmekten ibarettir. Akraba ve dostlar bayram ve-

silesiyle buluşur, sekiz, on, on beş kişilik gruplar halinde, tanıdıklarını ziyaret ederler. Bu arada bazan meydanlarda, caddelerde, durup sigara yahut kahve içer, büyük bir ciddiyetle günün olaylarını konuşurlar. Ciddî karakterli Türk milletinin bayram âdetleri bundan ibarettir. Türkler'de kadın ve erkek birbirleriyle arkadaşlık etmek imkânından mahrumdur. Kadınlar nadiren halk arasına karışır. Daima örtülüdürler. Toplu eğlenceler hakkında hiç bir fikirleri yoktur. Şeriatın koyduğu şarap yasağı bayram günlerinde büsbütün sıkılaştırılır. Her bayramın arifesinde polis zaten yalnız Hıristiyan mahallelerinde bulunan kabareleri büyük bir titizlikle mühürler. Bu tedbir her yıl büyük bir titizlikle yerine getirilir ve imparatorluğun her tarafında tatbik edilir. Müslümanların büyük bir vakar ve sükûnetle kutladıkları bu bayramlar, Avrupa şehirlerdeki Hıristiyan bayramlarından çok farklıdır.

SÜRRE ALAYI

D'Ohsson, eserinde Sürre Alayı'nın İstanbul'dan hareketini şöyle anlatıyor:

Sürre emini her yıl Recep ayının 12'sinde yani Kurban Bayramı'ndan 5 ay önce hareket eder. O gün de bir çeşit dinî bayram gibidir. Sürre emini, padişahın emirlerini, «mahmil» (taşıyan) diye anılanlan deveyi, Arabistan'a sarfedilecek hazineyi almak üzere o gün büyük bir alayla saraya gider. Padişah sarayın harem kısmında, merasimin yapılacağı yerde kurulmuş olan çadırda yerini alınca imam ve hatipler içeri girerek padişahın huzurunda bir yarım daire çevirir ve yere serilmiş olan seccadelerin üzerine diz çökerler. Başlarında selâtıyn camilerinin 14 şeyhinden biri vardır.

Şeyhler her yıl kendi aralarındaki sıraya uyarak bu şerefi paylaşırlar. Baş olan şeyh önce Hz. Peygamber'i öven ilk ilâhileri okur sonra diğerleri de ona katılır. İlâhiler padişaha yapılan dua ile biter.

Bundan sonra siyah haremağalarının büyük rütbeli subayları şahane bir şekilde süslenmiş olan deveyi (mahmili) avluya getirirler. Devenin boynunda eşsiz bir gümüş zincir vardır. Deve meydana gelince kızlarağası ilerleyip gümüş zinciri tutarak öper ve deveyi padişahın önünde birkaç dakika dolaştırdıktan sonra gümüş zinciri sürre eminine teslim eder. Aynı anda bu subaya ve müzecibaşına birer kaftan giydirilir. Bu sırada kızlarağası da teşrifatçıbaşından altın işlemeli bir kaftan ve samur bir kürk alır. Bundan sonra sıra hazinenin teslimine gelir. Hazineyi 8 katır taşır. Bunlardan beşinin sırtındaki sandıklar kadife kaplıdır. Hazinenin tesliminden sonra defterdar ve nişancı hazinenin nasıl dağıtılacağını gös-

XVIII. yüzyılda yapılan bu gravür, Medine'yi ve Hz. Muhammed'in türbesini gösteriyor.

teren vesikayı mühürleyerek sürre eminine verirler. Bundan sonra reis efendi imparatorluğun büyük Chancelier'si sıfatıyle padişahın Mekke şerifine yazdığı mektubu kızlarağasına teslim eder. Sürre emini bu mektubu kızlarağasından alınca yürümeye başlar. Altın işlemeli bir kese içinde bulunan mektubu taşıyan sağ elini yukarıda tutarak bu durumda ikinci kapıya kadar yürür.

.....

Saraydan çıkan alayın yürüyüşü İstanbul sokaklarında devam eder. Bu, son derece tesirli, göz alıcı bir manzaradır. Hepsi merasim elbisesini giymiş ve atlı olan 12 çavuş ve arkasından gelen 12 zaîm ve onların arkasından yürüyen baltacılar önden giderek yol açar. Onların ardından iki müzeci ile sekiz kapıcıbaşı ve nihayet kâhyasıyle beraber sürre emini gelir. İki yanında otuz kadar baltacının bulunduğu deve, bakıcısı ile beraber sürre eminini takip eder. Devenin de ardından hazineyi taşıyan sekiz katır gelir.

Genel olarak Avrupa ve Asya'dan hacca giden ve padişahın tab'ası olan bütün heyetler doğruca Şam'a giderler. Hattâ bunların çoğu yolda sürre alayına katılır. Böylece İstanbul'dan ayrılan sürre alayı takip ettiği uzun yol boyunca günden güne kalabalıklaşır, büyür. Suriye'ye geldiği zaman artık büyük bir kervan halini almıştır. Belirli günde Şam'da buluşan diğer kervanlar emîru'l-hac diye adlandırılan paşanın idaresinde toplu olarak yola çıkarlar.

Lenin, Dansözün Sarayında

Yazan: Claude Anet
Türkçesi: M. A. Kayabal

PETROGRAD subaylarının durumu fecî. Askerler asla itaat etmiyorlar. Subaylarına «sen» diye hitap ediyor, kendilerine de «siz» denmesini istiyorlar. Askerî eğitim diye bir şey kalmadı.

Fırınların önündeki kuyruklar hiç bu kadar uzamamıştı. Kar altında yüzlerce kadın, ihtiyar ve çocuğun ekmek için bekleştiklerini görmek, insanın yüreğini parçalıyor. Askerler öncelikle ekmek alıyor. Bu yüzden yer yer halkla, askerler arasında çatışmalar olduğunu söylüyorlar.

Şimdiden kadınlar homurdanmaya başladı:

— Ah! Çar zamanında hiç bir şeyimiz eksik değildi!

5 nisan,

Bugün, hür Rusya'nın ilk bayram günü. İhtilâl kurbanları törenle defnediliyor. Bandolar «Marseillaise»'i çalıyor. Bulunduğum yerden tabutları göremiyorum. Sayıları pek fazla olmamalı. Bir subay bana 160 mezar kazıldığını söylüyor. Akşam oluyor, hâlâ kafileler geçiyor. Hâlâ «Marseillaise» çalınıyor. Hâlâ Petro ve Pavel kalesinden top atılıyor. Ve gecenin ileri saatlerine kadar Petrogradlılar karanlıklar içinde sessiz sedasız dolaşıyorlar.

Bir hükümet üyesi bana komitenin isteklerinin dayanılmaz hale geldiğini söyledi. Hükümet âcil meselelere el atmak istediğini, fakat komitenin, elini kolunu bağladığını ileri sürdü. Komitenin baskısı her gün daha da artıyor.

İhtilâfın esası şu: Komite, savaşın amaçları hakkında hükümetin derhal bir açıklama yapmasını istemektedir: «Ne ilhak, ne ittifak!»

BRANTİNG'LE GÖRÜŞME

İsveç Sosyalist Partisi lideri Branting'i gördüm. İhtilâl hakkında fikrini sordu-

ğum zaman:

«Sosyalistler, kazandıkları kolay zafer yüzünden sarhoş halde» diyor. «Birden iktidara geldiler. Fakat siyasî tecrübeleri henüz pek sınırlı. Bütün Ruslar'ın Petrograd'daki işçi muhitleri gibi hissedip düşündüklerini sanıyorlar. Aşırılıklar olacaktır, ama ben mantığın galip geleceğini sanıyorum.»

İkmal yönünden durum ciddî endişeler veriyor. Kötü olan durumu karların erimesi daha da berbatlaştırdı.

10 nisan,

Hükümet, komitenin baskısına daha fazla dayanamadı. Bugün halka bir çağrıda bulunarak hür Rusya'nın hiç bir istilâ emeli beslemediğini ve hiç bir ilhak hareketinde bulunmayacağını açıkladı.

Yumuşak bir bahar havası. Saat dörtte Rus arkadaşlarımı gördüm. Bir Kazak yüzbaşısı sınırdan geldi. Şunları anlattı:

— Orduda tahrikçiler var. Geridekilerin delegeleri! Yeni fikirlerin propagandasını yapıyorlar. Kazak arkadaşlarımın bunların söylediğinden ne anladıklarını bilmem. Bana: «Asâletmeab (bana hâlâ böyle hitap ediyorlar) Allah aşkına şu tahrikçilerden bizi kurtarın ve hepsini geri gönderin» dediler. Askerlerim, bir komite seçti. Kötülük etmiyorlar, ama emirlere itibar etmek de yok. Biz de emredecek cesareti bulamıyoruz.

Biraz daha sıkıştırınca, alçak sesle itiraf ediyor:

— Bizim için artık savaş bitmiştir!

Akşam, kiliselerin önünde dolaşmaya çıkıyorum. Rus bayramlarının en büyüğü bu. Halk, kiliseleri ziyaret ediyor ve akşam ayinine katılıyor.

Bir grup asker arasından iri yarı biri yanıma geliyor. Kesin bir sesle benden bayram münasebetiyle para istiyor. O kadar şaşırıyorum ki, ses bile çıkaramıyorum. Var mı başka çaresi? Cebimden 50 kopek çıkarıp uzatıyorum. Vermemek ihtiyatsızlık olur.

Çok manidar bir olay. Zaman böyle şimdi...

Dün akşam Fransız ve İngiliz sosyalist milletvekilleriyle Plekhanof geldiler. Rus yoldaşlarına savaşa devam etmek ve her ne bahasına olursa olsun Almanlar'ı yenmek gerektiğini anlatacaklar. Plekhanof da aynı konuda bütün ağırlığını ortaya koyacak.

15 nisan,

Rus sosyalistlerinde ve zannımca bütün Ruslar'da kırılmayan bir gurur var. İhtilâlden önce de teknik yardımda bulunmak için gelen subaylarımız ne güçlüklerle karşılaşmışlardı. Bu mukavemetin altında «Bu Fransızlar bize ne öğretmeye geliyorlar? Biz de onlar kadar bilmiyor muyuz?» düşüncesi yatıyor.

KIZILLARIN EN KIZILI

17 nisan,

Ünlü sosyal demokrat Lenin, dün İsviçre'den Petrograd'a geldi. Kızılların en kızılı, o! Ve bu adamla beraberindeki yol-

İhtilâl'den bir intıba (Rus desinatörü Pem'in fırçasıyle). Bir burjuva evine yerleşen kızıl muhafızların dinlenme vakti.

İhtilâlin elebaşılarından: Lenin.

daşlar, vatanlarına dönmek için hangi yolu seçtiler bilir misiniz? Almanya yolunu! Evet, Almanlar o meşum insanla, arkadaşlarına kapılarını ardına kadar açtılar. Bu konuda hiç bir güçlük çıkarmadılar.

Fakat işin asıl şaşılacak yönü, adamların burada çok iyi karşılanmış olması. Hiç kimse dönüş yollarının hesabını sormaya hevesli görünmüyor. Tabiî aşırılardan bahsetmiyorum. Fakat bir bakan olan Kerenski:

— Onların Almanya'dan geçmelerini önlemek çok zordu. Buna muhalefet edemezdik, diyor.

Bu Lenin, çirkin sosyalist argosuna göre, bir «bozguncu». Yani savaşta yenilgiyi isteyenlerden. O, barış istiyor. Her ne pahasına olursa olsun, sadece barış!

18 nisan,

Lenin dün akşam Sosyal Demokrat Parti'nin çeşitli hiziplerinin kongresinde beklediği zafere ulaşamadı. Hükümetin nefret edilecek halde olduğunu, icra komitesinin iyi olmadığını, hükümeti kapı dışarı etmek gerektiğini, Sosyal Demokrat Parti'nin bir komün teşkil ederek, iktidarı alması gerektiğini söyledi.

Derhal kayıtsız şartsız barış istiyordu. Savaş olmasın da, her şey olsun. Ayrıca Rusya, sınırları içindeki bütün ülkelere de bağımsızlığını verecekti. Ermenistan'a, Gürcistan'a, Dağistan'a, Türkistan'a, Polonya'ya, Ukrayna'ya, hepsine... Rusya, sadece büyük Moskova'dan ibaret kalacaktı.

İşte Lenin'in vatanına hazırladığı istikbal!

LENİN, DANSÖZÜN SARAYINDA

Pazar, 22 nisan

Bu pazar etraf fazla hareketli. Hatipler, sokak köşelerinde mitingler tertipliyor. Bankaların talanında anarşistler pek faal. İhtilâl, hürriyet getirdiği için, bir iç savaşı övenler bile var. Ligovskaya'da silâhlı askerlerle çatışma... Ve Lenin yüksek bir balkonda konuşuyor, konuşuyor ve halkı isyana davet ediyor.

Petrograd'a geldikten sonra kendisine bir yer arayan Lenin, ünlü dansöz Kşesinkaya'nın sarayına yerleşti. Bir zamanlar çarın gözdesi olan dansözün sarayına! Eşitlikten, sadelikten dem vuran adam, hemen çarların lüksüne daldı. Dansözün avukatı, bu tahammül edilmez duruma bir son verebilmek için, geçici hükümete baş vurdu. Fakat iktidarsızlığını kabul eden hükümet, işi icra komitesine havale etti.

Onlar da, sorumluluğu kabul etmediler. Avukat da hakkını mahkemede aramaya karar verdi.

26 nisan,

Konseye mensup işçi milletvekilleri, konsey ve icra komitesinin yeniden teşkilâtlanması için toplandı.

Her zamanki gibi karmakarışık ve bitmek bilmeyen tartışma sırasında basına ayrılan locada bir assubayla konuştum. Bana şunları söyledi:

— Ne halt yemeğe geldi bu adamlar buraya? İşte, ihtilâl yapıldı. Eski rejim ayaklar altında. Mesuduz, hürüz. Tam bu sırada Allah'ın cezası Lenin yeniden kargaşalık çıkarmak için çıkageliyor. Biz askerler bunu istemiyoruz. Halkı karıştıran bu arkadaşı, armut gibi toplamak istedik. Ama üstlerimiz tuttu bizi. Yine de dikkat etsin kendisine... Gözümüzden hiç kaçırmıyoruz. Bir kımıldamaya kalkmasın. Hemen kızağa çekeriz. Bu da yakın galiba.

29 nisan (pazar)

Gösterilerin en dokunaklısı bugün...

Harp malûlleri saat onda topluca Tauride Sarayı'na gitmek üzere Kazan alanında toplandılar. Vatan uğruna kollarını, bacaklarını, gözlerini kaybedenler binlerceydi. İçlerinde koltuk değnekleriyle yürüyenler vardı. Körler, sendeleyerek ilerliyordu. Bu kahramanlar kafilesinin gururu onlardı. Genç adamların çoğunun yüzü sapsarıydı. Fakat gözlerinde öyle bir alev, öyle bir gurur okunuyordu ki...

Malûller, Tauride Sarayı'nda Lenin'in konuşma hakkını savunan Skobelef'i sertçe susturdular. Savaş ve vatan lehinde bir konuşma yapmaya mecbur ettiler.

Saraydan çıkışta Lenin taraftarları acı bir cesaretle, kahramanların üzerine atılıp, taşıdıkları kahramanlık dövizlerini tekme-yumruk ellerinden aldılar.

1 mayıs,

Yeni Rusya'nın ilk 1 mayısı, ihtilâlin ilk bayram günü. Ve ihtilâlci Rusya, hemen eski takvimi bırakıp, milletlerarası takvimi kabul ediyor. Rus takviminde 1 mayıs, 18 nisan günüdür ve bugün Ruslar 1 mayısı kutluyorlar.

3 mayıs,

Ilık, aydınlık ve tatlı bir ilkbahar günü, vakit öğleden sonra, Nevski'de kalabalık kitleler dolaşıyor. Köşe başlarında binlerce hatip, halka hitap ediyor. Yer yer hükümet lehinde dövizler görüyorum.

General Kornilof, asî askerlerin ortasına giriyor, onlarla konuşup, kendilerini teskin ediyor. Askerler dağılıyorlar. Sadece bir alay, savaş aleyhinde son derece çirkin gösterilerle Nevski'den yukarı doğru çıkıyor.

Marie Sarayı'na vardığımda, muhteşem bir manzarayla karşılaşıyorum. Saray aydınlatılmış. Meydanda binlerce insan toplanmış. Sarayın balkonunda hatipler ateş saçıyor. Milyukof konuşuyor.

Hükümet ve icra komitesi arasında amansız bir mücadele. Toplantının saba-

İhtilâlciler imparatoriçenin çalışma odasını bu hale getirmişti.

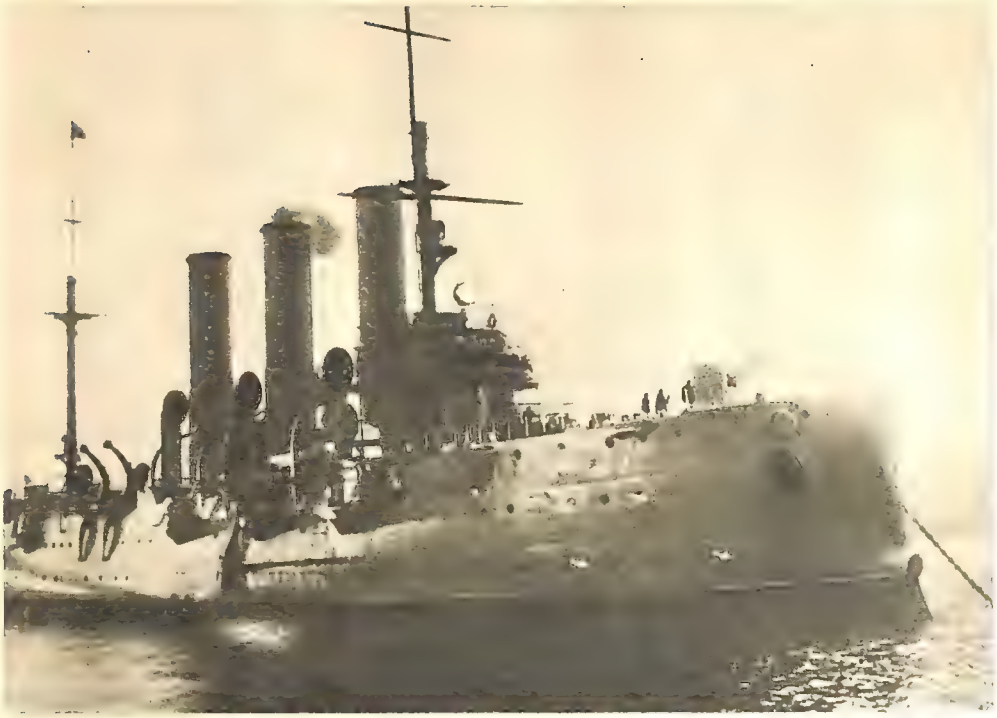

1917 ihtilâli, Orora adını taşıyan bu zırhlının ateşiyle başlamıştı.

hın dördüne kadar devam ettiğini ertesi gün diğer meslektaşlarımdan öğreniyorum. Aslında hükümet, komiteye karşı bir zafer kazanıyor. Kan dökülmesini ve kargaşalıkları önlemek için yapılması gereken ortaklaşa şeyler olduğu kanaati hâkim. Bu sebeple öğleden sonra komite, Petrograd'ı afişlerle donatıyor. Bu afişlerde halkın ve askerlerin sokağa çıkmamaları isteniyor. İşte bu garip afişlerden biri:

«Vatandaşlar!

«Memleketin kaderinin tayin edildiği bir anda, ölçüsüz her hareket feci sonuçlar doğurabilir.

«Hükümetin dış politika hakkındaki notası üzerine tertiplenen gösteriler, sokak çatışmalarına sebep olmuştur. Ölen ve yaralananlar vardır.

«İhtilâlin selâmeti adına, sizlere samimî bir şekilde hitap ediyoruz. Sükûneti muhafaza edin. Nizam ve disipline uyun.

«İşçi ve Asker Temsilcileri Konseyi, bu durumu tartışmaktadır. Ona güvenin. Arzunuzu gerçekleştirmek için konsey çıkar bir yol bulacaktır. Şimdilik hür Rusya'nın sakin gidişatını hiç bir şey aksatmasın...»

Öyle garip günler yaşıyoruz ki, komitenin halka ve askerlere emir vermesine kimse şaşmıyor. Komite kışlalarda duruma hakim. Sokakta da pek güçlü.

Şu satırları yazdığım geç saatlerde, Nevski ve Sadovoya sokaklarının kesiştiği köşede yine kanlı bir sokak çatışmasının haberini aldım. Burada da «Kızıl Muhafızlar» ateş açmışlar.

Pazar, 6 mayıs

İcra komitesi, perşembe günü kışlalarda askeri hükümete karşı kışkırtmak için propaganda yaptığı iddialarını reddetti.

Fakat bugünkü pazar günü Maksim Gorki'nin «Yeni Hayat» gazetesinde, icra komitesi üyesi yoldaş Linde'nin bir yazısı çıktı. Linde bu yazısında, 3 mayıs sabahı nasıl kışlalara gidip askeri kışkırttığını, komiteyi, hükümete karşı mücadelesinde nasıl desteklemeye çağırdığını anlatıyordu. İcra komitesi, her halde yoldaş Linde'nin kulağını bükmeyi unutmuş olsa gerek.

Bu sefer de Prens Lvof, Çekeidze ve Rodziyankoya bir mektup gönderdi. Bu mektupla sosyalistler iktidara davet ediliyordu.

11 mayıs,

Sosyal demokratlar karar veremiyorlar. Bence en şiddetli mukavemeti gösteren Çeretelli. En zekileri de o.

Çeretelli'nin Rusluk'la bir bağlantısı yok. Enternasyonalci ve cemiyetle dünyayı formüllerin ardından görüyor. Şimdi iktidarın eşiğinde. Ama güvendiği formüller yerine, gerçeklerle karşı karşıya. Önünde, Rusya imparatorluğu var. Çeşitli ırklara mensup ve henüz hiç bir şekilde kaynaşamamış 170 milyon insan! Müthiş ve gerçekleştirilmesi çok güç ümitler besleyen insanlar. Sanayi krizi kaçınılmaz halde. Malî kriz had safhada. Savaşa devam edebilmek için, ordunun itaati şart.

14 mayıs,

Harbiye bakanı Guçkof istifa etti. İstifa bekleniyordu. Kendisiyle bir ay kadar önce konuşmuştum. Sosyalistlerin «orduyu demokratlaştırma» gayesiyle aldıkları tedbirlerin karşısında ne kadar zor durumda kaldığını ve iş yapamadığını anlatmıştı.

Milyukof'un istifasını da bütün sosyalistler istiyorlar. Kerenski, icra komitesi üzerinde bütün baskısını kullandı ve toplantıda tam bir devlet adamı gibi konuştu. Şu Kerenski çok büyüleyici. Ateşli, cesur, memleketini kurtarmaya azimli. Komite, 19 muhalif ve 2 çekimsere karşı 41 oyla sosyalistlerin hükümete katılması prensibini kabul etti. Ve hükümetle müzakere için bir komisyon tayin etti.

«Pravda» birkaç zamandan beri pek arzulanan barışı sağlamak için yeni bir yol buldu. Bu yol, cephedeki Rus ve Alman askerleri arasında kardeşlik havası yaratmak. Siperinden çıkıp düşman siperlerine gitmek, Alman kardeşlerle kucaklaşmak, onlarla birlikte içmek ve barıştan söz etmek. İşte Pravda'nın bize anlattığı utanılacak manzara...

15 mayıs,

Rus ihtilâlinin oldukça fakir bir sözlüğü var ve çoğu da başka dillerden aktarma.

Partinin aydınları şöyle sözler ediyor: «Askerimiz Çarigrad (İstanbul) için döğüşmek istemiyor. Askerimiz, İngilizler hesabına Çarigrad ve Mezopotamya, Fransızlar hesabına Alsace - Lorraine için çarpışmadığını bilse, aslanlar gibi döğüşür. Ama bunu öğreninceye kadar da tüfeğinin tetiğini çekmeyecektir.»

19 mayıs,

Maksim Gorki de ihtilâlde bir rol oynamak istiyor. Ama beceremiyor. Gençliğin

Harpte kör olan Rus askerleri Moskova sokaklarında dilenirken.

Rus ihtilâlinin istenmeyen adamı, Troçki.

de sefalet içinde yaşarken, kabiliyetli bir yazar olan bu adam, bir büyük gazetenin sahibi ve müdürü olduğundan beri, nefret edilecek bir gazeteci olup çıktı. «Yeni Hayat»'ta yayınladığı yazıları kimsecikler okumuyor. İhtilâlin kucağında, halkın bamteline basmasını beceremedi. Leonid Andref'in her yazısı ise Rusya'yı ürpertiyor.

23 mayıs,

Kerenski, iki gün önce cepheye gideceğini açıkladı. Harbiye bakanlığına koştum. Gereken kapıları çaldım. Ve bu salı günü Çarkoye - Selo garına vardım. Harbiye bakanının özel treni buradan kalkacak. Kerenski'ye bir heyet refakat ediyor. Ben de beraberim.

Trenin su almak için durduğu ilk istasyonda nümayişler başladı. Binlerce insan gara yığılıyor, yolları işgal ediyor. Aralarında köylüler, kadınlar, askerler, işçiler, demiryolu memurları, bando - mızıka, sımsıkı birbirlerine girmişler. Tren görünür görünmez, «Marseillaise» çalmaya başlıyor.

Kiyef'te trenimize Moskova'dan Albert Thomas'ı getiren vagonu bağladılar. General Walsh, albay Langlois da aynı vagonda. Albert Thomas, gününü Kief'te geçirdi. Beş nutuk söyledi. Toplantılardan birinde kadın dinleyicilerden biri, onu burjuva ve emperyalist olmakla itham etti. Albert Thomas, vatansever bir insan. Halbuki yeni Rusya'nın enternasyonalci çevrelerinde bu bir suç.

Bu gezide Kerenski'nin hedefinin ne olduğu kimse için bir sır değil. Hükümet bir karşı taarruzu gerçekleştirmeye kararlı. Şu anda Rusya'nın pasif kalması imkânsız. Müttefiklerini, Alman ordularının bütün ağırlığı ile başbaşa bırakamaz. Sürekli bir barışın ancak Almanya'nın yenilgisiyle gerçekleşebileceğini pekâlâ bilmektedir. Her ne pahasına olursa olsun savaşa devam etmek gerekiyor.

Evet; ama ordunun da siperlerden dışarı çıkması şart. Çıkacak mı acaba? Çarlık devrinde ordu, yukarıdan gelen emirle harekete geçerdi. Bugünkü ihtilâl ordusu ise bambaşka.

Yine de Kerenski'nin Rus askeri üzerindeki büyüleyici etkisini canlandıran dramatik bir olayı anlatmadan edemeyeceğim:

Kerenski, bir alayı teftişten sonra, bir diğer birliği teftişe geldi. Askerler, silâhlı ve safta dizilmiş, bekliyorlar. Ama ellerinde şöyle dövizler var: «Bütün insanlar kardeştir», «Nihâi zafere..», «Burjuvaları yeninceye kadar savaşacağız», «Siperlerden asla çıkmayacağız»...

Bunları gören Kerenski'nin yüzü sarardı. Askerin önüne gelip öfkeyle haykırdı:

— Defolun... Siz Rus ordusunun şerefini ayaklar altına alıyorsunuz. Ordu safları arasında sizin gibi alçakları görmek istemem. Defolun... Çekip gidin, evinize dönün. Ama karılarınız sizi nasıl karşılar, bilmem.

Askerler kımıldamadılar. Acaba saflar arasından sıkılacak bir meçhul kurşun Kerenski'yi yere mi serecekti?

— Defolun! diye devam etti Kerenski. Atın silâhlarınızı diyorum size... Sizi görmeye bile tahammül edemiyorum.

Bu sefer saflar arasında bir kıpırdanma oldu ve bütün askerler birden yere diz çöktüler. Bir assubay Kerenski'nin yanına gidip St. George haçını göğsünden çıkarıp ona uzattı.

Gelecek sayımızda: KÖR DÖĞÜŞÜ

Millî Mücadele Kahramanlarından

Ali Fuad Cebesoy'u Kaybettik

MİLLÎ kurtuluş mücadelemizin önde gelen simalarından biri olan emekli Orgeneral Ali Fuad Cebesoy, 1968 yılının ilk ayında (10 ocak) vefat etti. 1883 doğumlu olan Ali Fuad Paşa, sadece askerliğiyle değil, çeşitli siyasî faaliyetleriyle de tanınan bir insandı. Ancak kendisi askerliğini daima ön planda tutardı. Esasen soyca asker bir aileden geliyordu. Babası Ferik (korgeneral) İsmail Fazıl Paşa, anne tarafından dedesi Müşir (mareşal) Mehmed Ali Paşa'dır. Mehmed Ali Paşa 93 Savaşı'nda ikinci başkumandandı. İsmail Fazıl Paşa da çeşitli askerî görevlerden sonra ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinde nafıa vekilliği etti.

Ali Fuad Cebesoy daha okul sıralarındayken parlak zekâsı ve üstün kabiliyetiyle tanınmıştı. 1905 yılında kurmay yüzbaşı olduktan sonra hayatı parlak başarılarla dolu olarak geçti. Birinci Dünya Savaşı'nda daha 35 yaşına gelmeden mirilivalığa yükseldi. Millî Mücadele sırasında da Garp Cephesi Kumandanlığında bulundu, 1920'de Moskova büyükelçiliğine tayin edildiği zaman 37 yaşındaydı. Bundan sonra bir süre ordu müfettişliği yapan Cebesoy'un siyasî hayatı 1933'te başlar. Ali Fuad Paşa, memleketin askerî hayatında olduğu kadar siyasî hayatında da faydalı roller oynamak istiyordu. O zamanki tasavvurlarını bundan 3 yıl önce mecmuamıza verdiği bir demeçte şöyle anlatmıştı:

İLK MUHALEFET LİDERİ

«Cumhuriyetin ilânından sonra, benim noktai nazarım, teşekkül edecek olan partilerden birinin başında değil, bütün partilerin üstünde Atatürk'ün bulunacağı düşüncesiydi. Halbuki Atatürk memlekette hakiki bir reform ve kalkınma yapacak bir fırka (parti) nın başında bulunmayı çok arzu ediyordu. Bu isteğini yerine getirdi. Cumhuriyet Meclisi'nde yalnız onun fırkası vardı. Atatürk gibi tarihi bir lidere karşı hiç kimse fırka teşkil etmeye cesaret edemiyordu. Bu yüzden, hükümet meclis murakabesinden mahrum kalmıştı. Bu durum çok devam edemezdi. Düşündük; memlekete son bir hizmet daha ifa edebilmek için, o zaman işgal ettiğimiz mühim mevkileri bırakarak, sırf Büyük Millet Meclisi'nde murakabe durumunda kalmak şartıyle «Cumhuriyet» namını verdiğimiz bir fırka teşkil ettik. O zamanki Cemiyetler Kanunu mucibince, hariçte teşkilâtı olmayan bir fırka teşkil edilemezdi. Biz de, yalnız İstanbul'da bir teşkilât yaparak, Cumhuriyet Fırkası'nı kurduk. Meclis'ten bize 80 kadar mebus gelmek istediyse de, bizim hedefimiz iktidara geçmek değil, bilâkis murakabede kalmaktı. Bunun için 38 kişi ile iktifa ettik. Bu 38 kişi aynı zamanda bilâ kaydu şart, Atatürk prensiplerini kabul etmiş kimselerdi. Halk Fırkası, anlamadığımız bir sebepten ötürü, bir isim altında fırka teşkil edilemeyeceği hakkında bir kanun çıkarttı ve kendisine Cumhuriyet Halk Fırkası adını verdirdi. Bunun üzerine biz de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ismini aldık.»

Böylece cumhuriyet devrindeki ilk mu-

Milli Mücadele kahramanlarımızdan Ali Fuad Cebesoy.

halefet partisini kurmuş olan Ali Fuad Cebesoy'un siyasî hayatı devam etmiş, nafıa ve münakalât vekâletlerinde bulunduktan sonra milletvekilliği etmiş, nihayet 1961'de siyasî hayattan çekilmişti.

Ali Fuad Cebesoy, gençliğin kendisini siyaset oyunlarına kaptırmasından asla hoşlanmazdı. Henüz gereği gibi yetişmemiş, iş güç sahibi olmamış gençlerin siyasî sokak gösterilerine kapılmalarını doğrudan doğruya Atatürk ilkelerine ihanet sayardı. Siyasî hayatta söz sahibi olabilmek için geniş bir kültür ve bilginin şart olduğuna inanmıştı.

Emekli Orgeneral, tamamı şahsî hatıralarına dayanan eserleriyle de tanınmış bir simadır. Hatıralarının başında «Ali Fuad Cebesoy'un Siyasî Hatıraları», «Millî Mücadele Hatıraları», «Moskova Hatıraları» gelir. Yine hatıralarına dayanan diğer eserleri «Bîrüssebî - Gazze Muharebesi» ve «Arkadaşım Mustafa Kemal»'dir. Kendisi, Atatürk'le olan arkadaşlığıyle daima iftihar ettiği gibi, Atatürk de onu sever, takdir ederdi. Sıvas Kongresi'nin kararlarını İstanbul hükümetine kabul ettirmek için yapılan ve Birinci Eskişehir Hareketi diye anılan millî hareketin başarıyle sonuçlanması üzerine Atatürk kendisine şu tebrik telgrafını çekmişti:

Garbî Anadolu Umum Kuvay-ı Millîye Kumandanı Ali Fuad Paşa Hazretlerine

Milletin âmâl-i meşruasını istihsal maksadıyle bu mücadele-i azîmde vahdet ve mevcudiyetimizi cihana izhar ve isbat hususunda masruf olan mesai ve hizmet-i vatanperveraneleri ve deruhde buyurulan vazife-i mukaddeseyi en müşkül anlarda menafi-i millet ve memlekete muvafık bir surette icra zımnında ibraz buyurulan dirayet ve kiyaset-i devletlerinin hey'et-i temsilemizce sezâvar-ı tebcil ve şükran görüldüğünü arz ile ibraz-ı minnettarî eyleriz.

Sıvas Kongresi Hey'et-i Temsiliyesi Reisi Mustafa Kemal

Ali Fuad Paşa'nın vefatıyle, Millî Mücadele'nin en başarılı simalarından biri daha aramızdan ayrılmış bulunuyor.

O.Ş.Y.

İngiliz Casusları

Çeviren: Osman Öndeş

ŞUBAT ayının 19. günü Enver Paşa beni harbiye nezaretine istetti. Lâkin bu davet arzu etmiş olduğum veçhile Almanya'ya geri çağırılmaklığım için değildi. Enver Paşa bana Filistin'deki ordular grubunun komutanlığını deruhte etmeye istekli olup olmadığımı sordu. Ben de Majeste İmparator ve başkomutanlığının arzusuna uyduğu takdirde, bu komutanlığı kabule hazır olduğumu bildirdim. Enver Paşa'ya dedim ki: «O cephedeki vaziyetin pek müsait olmadığına hükmediyorum. Yalnız sorulara muhatap kalmaksızın isteyeceğim er ve malzeme verildiği, ve Türk genel karargâhında yardım gördüğüm takdirde eldeki mevzileri şimdilik koruyabileceğimi ümit edebiliyorum. Bu yardım gelecekte başarılı bir savunmanın imkânı için esas şarttır.»

Enver Paşa, bu yardım şekline razı oldu. Sonradan benim arzuma uyularak Irak'taki 6. Ordu'nun, Yıldırım Ordusu emrinden çıkarılması kararlaştırıldı.

Şubat ayının 24. günü akşamı İstanbul'u terkederek yola çıktım. Fakat ilk engel daha hareket anında zuhur etti. Seyahatimin mutad olan Alman sürati ile vuku bulması birinin işine gelmemiş olacak ki, bana ve kurmay heyetim için tahsis olunan özel trene, Türk genel karargâhı muhtelif süvari bölüğünü taşıyan birçok vagonların da bağlanmış olduğunu gördüm.

Genel karargâh Halep'e gitmeye karar vermiş, bu, o ana kadar bence malûm olmamıştı. Trene böyle pek fazla yük vagonunun bağlanması sebebi ile ertesi sabaha kadar hareket programında beş saatlik bir gecikme vukua geldi. Bunun bir saati karargâh süvari bölüğünün hayvanlarını hat üzerindeki herhangi bir çeşmeden sulamaları ile geçmişti. Onun için süvari bölüğünü havi olan vagonları Eskişehir'de trenden ayırttım. Ne bölük, ne de genel karargâh Halep'e gitmedi. Süvari bölüğü trenle tekrar İstanbul'a döndü.

Toros tünelinin henüz ikmal edilmemiş olması ve Toros'un güneyindeki hatların muhtelif genişliklerde bulunması sebebiyle müteaddit defalar tren değiştirdikten sonra, 1 mart günü öğle vakti Taberiye gölü civarındaki Sımah mevkiine geldik.

Uhdeme aldığım görevin daha ilk haftalarından sonra, Enver Paşa'nın askerî harekât için mütalâa beyanını isteyen bir talebini aldım. Fikrimce askerî harekât hiç bahis konusu olamazdı. Yapılabilecek şey, olsa olsa şimdiye kadar elde bulunan mevzilerin savunulması ve korunması olabilirdi. Enver Paşa tarafından o sorunun vukuu üzerine; suda boğulmak üzere bulunan bir adama sahilden: «Yarın bir yüzme müsabakası var, iştirak eder misin?» diye bağırılan hikâyeyi hatırladım ve tabiatıyle askerî harekâta dair teşebbüs ve mütalâa beyanından çekindim.

26 mart tarihinden itibaren İngilizler, Şerîa nehrini geçmeye başladılar ve böylece mayıs ayına kadar uzanan birinci ve ikinci Şerîa muharebeleri cereyan etti.

Denebilir ki, iç durum tamamıyle ümitsiz ve yeis verici idi. Halk üzerine müessir bir surette nüfuz icrasının ilk şartı olan muntazam ve emniyetli bir sivil idare yoktu. Asırlardan beri tekrarlanan ve aynı şekilde gelen kötü idare, pek az olan iyi yönleri bir tarafa bırakılırsa, büyük ve küçük memurlarının tefessühleri ve Osman-

lı jandarmalarının tamamıyle disiplinsiz durumları ile bu memlekette genel bir hoşnutsuzluk hasıl etti.

Hangi milletten olursa olsun fakir halk, harp zamanındaki durum ile çoğalan her nevi keyfî idare ve ağır tekliflerle karşı karşıya idi.

Ticaret ve sanatın gelişmesine hükümet tarafından kolaylık ve yardım gösterilmesi lâzım gelirken, memurlar, rüşvetle yapılmadığı takdirde, ticarette, sanatta devamlı güçlükler çıkartırlardı. Binaenaleyh milletin çoğunluğunun nihayet muntazam kanunla tayin edilmiş bir düzen özlemelerine hiç şaşmamak gerekmektedir. Bu ise o zamanki duruma göre, ancak bir Avrupa devletinin himayesi altında kurulabilir ve devam ettirilebilirdi.

İstanbul'daki hükümet, bu memleketin haklı isteklerini kabul etmek niyetinde değildi. Yıldırım Ordular Grubu, muhtelif zamanlarda ve ısrarla yaptığı müracaat ve isteklerine rağmen kendi yiyeceklerinin satın alınmasına gerekli olan parayı bulamıyordu. Eğer o zamanlar satın alma için para harcanmış olsaydı, Yıldırım Ordular Grubu'nun bütün ihtiyaçları ve bundan başka ihtiyat olarak da pek çok miktarda yiyecek satın almak kabil olacaktı. Lâkin para verilmediğinden bu ziraat memleketinin buğday mahsulünün büyük bir kısmı ve ayrıca yetiştirilen her çeşit tahıl ürünü, karşılığını altın ile ödeyen İngilizler'in eline geçti. Bu hususların hepsinden haberdar edilen İstanbul hükümeti, hiç bir nasihatı kabul etmediği gibi, Suriye ve Arabistan için katiyen tatbiki mümkün olmayan bir tahıl vergisinin konmasını emretti. Suriye, Beyrut ve Halep valileri, bu tedbirlere itiraz ettiler ve bu mesele yüzünden görevlerinden atıldılar.

Enver Paşa vasıtasıyle bana ulaştırılan hükümet teklifini, günlerimin hepsi, askerî görevlerle dolmuş olduğu mazereti ile kesinlikle reddettim.

İkinci Şeria muharebesinden sonra 24. tümen, pek çok zayiat veren birliklerin mevcudunu ikmal erleri ile doldurmuş ve Mafeyd Cevzele civarına doğru geriye alınmıştı. Bu tümenin 2. alayını muharebeden sonra gördüğüm zaman, mevcutla-

Türk hükümetinin Arabistan'ı medeniyete kavuşturmak için yaptırdığı Hicaz demiryolu, I. Dünya Savaşı'nda Araplar'ın çok şiddetli sabotaj hareketlerine uğradı. Resim, büyük emeklere malolan demiryolunun 232. kilometresinde 1903'te yapılan bir köprüyü gösteriyor.

rı, takriben 150 erden ibaretti. Kezalik bü yük zayiata maruz kalan süvari tümenini de Ed-Dâmiye civarına doğru geri çekmek zorunda kaldık.

Mayıs sonuna kadar 7. ve 8. ordulara karşı, hemen daima başarısızlıkla sona eren alelâde küçük hareketler olmaktaydı. Yalnız 29 ve 30 nisan geceleri 8. ordunun sahil mıntıkasında harp hareketleri büyük bir genişlik kazandı. 29 nisan gecesi beş Hint taburu Hanar Köprüsü - Miske yolunun batısından saldırı için ilerlediler ve ilk hücumda asıl mevziin önünde bir tepe kazandılar. Karşı saldırı ile tepeler geri alındı. Müteakip gece aynı arazide saldırı tekrarlandı ve düşman yine büyük zayiatla kovuldu.

İkinci Şerîa muharebesinden kısa bir müddet sonra Hicaz hattında İngiliz ve Araplar'ın muharebe harekâtı pek ziyade şiddet kazandı. Açık olarak görülüyordu ki, son büyük muharebelerdeki başarısızlığın tesiri küçük başarılarla telafi edilmek isteniyordu.

8 mayıs tarihinde Lût Gölü'nün güney kenarının takriben hizasında bulunan Katrana istasyonuna kuvvetli bedevî kolları tarafından hücumlar yapıldı. Saldırı püskürtüldü, fakat bir Osmanlı bölüğü bu esnada esir oldu. 9 mayıs günü, saldırı başarısızlıkla tekrarlandı. 12 mayısta düşmanın daha çok miktarda topçu birliklerinin katıldığı üçüncü bir saldırı da püskürtüldü. 15 mayıs günü Elhassa istasyonu basıldı ve zaptedildi ve orada muhtelif demiryolu malzemesi kâmilen tahrip edildi. 4. ordunun kuzeyden gönderdiği bir müfreze derhal Elhassa'yı geri aldı. Düşman ciddî bir zayiatla güneye doğru çekildi. Hicaz demiryolunda, işletmenin iyi bir surette çalışmasının ne derece güç olduğu 1-19 mayıs tarihleri arasında yalnız 25 demiryolu köprüsünün tahrip edilmesinden anlaşılabilir.

30 mayıs El-Fifre, Araplar tarafından çevrildi ve orada bulunan Türk erleri müteakip gece düşman hatlarını yarıp Katrana'ya doğru kaçarak kurtuldular. Sonradan El-Fifre dahi tarafımızdan geri alındı. Askerî heyetin 4 aralık 1918'de son bulacak olan kontratının Alman genel karargâhının muvafakatı ile yenilenmesi düşüncesinde olduğunu 26 mayıs tarihinde Enver Paşa bana bildirmişti. Lâkin bana bu zamandan sonra şahsî bir andlaşma yapmakla Osmanlı ordusunda kalmayı teklif ediyordu. Osmanlı ordusunda daha çok kalmak ve şahsî bir anlaşma yapmak benim için imkânsızdı ve bunu 27 mayıs tarihinde cevaben kendisine bildirdim.

MAREŞAL LİMAN VON SANDERS İSTİFA EDİYOR

Ağustos ayına kadar ümitsiz savaşlar içinde kalındı. Bu arada ordunun tükenmiş inancına ve imkânsızlıklarına rağmen, ferdî komuta başarıları sayesinde İngiliz birliklerinin geri püskürtüldüğü de oldu. Fakat, asker mevcudunun azlığı yetmiyormuş gibi, Enver Paşa tarafından verilen bazı eğitim görmüş birliklerin dahi geri alınması yoluna gidildi. Bu durum karşısında istifamı verdim. Muhtelif yazışmalar sonunda İmparator II. Wilhelm göreve bu kritik anlarda devamımı dilediğini bildirdi. Artık ordularımız çekiliyor ve dağılıyordu.

Ağustos ayının son yarısında 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa vasıtası ile Şerif Faysal'ın, «Osmanlı hükümeti tarafından bir Arap hükümetinin teşkili için kendisine belirli ve kesin teminat verilirse, birlikleri ile beraber 4. ordunun Şerîa cephesini koruyacağını ve bu göreve hazır olduğunu bildirdiğini» öğrendim. Şerif Faysal'ın verdiği malûmata göre, sahil bölgesinde büyük bir saldırı hazırlanmakta olduğundan, 4. ordunun birlikleri bu suretle Şerîa ile deniz arasındaki cephenin takviyesi için kullanılabilecekmiş. Türk Kurmay Başkanım Kâzım Paşa vasıtası ile Cemal Paşa'yı Şerif Faysal ile bu hususta müzakerelere girişmeye ve gerekli anlaşmayı yapmaya teşvik ettim. Arzu edilen teminatın verilmesini de, aynı vasıta ile Enver Paşa'dan önemle ve acele olarak rica ettimse de bir cevap alamadım. Bu sebeple Şerif Faysal'ın bu müracaat ve teklifinin ne kadar şümullü ve ne kadar ciddî olduğunu tesbit ve tayin edemem.

Öte yandan yerliler düşmanla yakınlık kuruyordu. Şam'daki Alman konsolosunun 22 ağustos tarihli raporunda şöyle deniyordu:

«Evvelce de zât-ı devletlerine bildirmekle şeref duyduğum veçhile, aylardan beri Akabe ile Şam arasında hiç çekinmeden yapılan eşya ve insan nakliyatı mevcuttur. Bu ulaştırma işlerinde ara istasyon olarak Havrân kullanılmaktadır... Havran'da iyi silâhlandırılmış ve takriben 30 000 civarında Dürzî savaşçı ve asgarî aynı miktarda da silâhlı mülteciler ve firarîler vardır. Vali Tahsin Bey'in gidişinden beri buranın idare hayatında, tam bir anarşi hüküm sürmektedir. Yerli halkın düşman ile gayet sıkı ve devamlı bir muhabere ve alışverişi vardır. Maalesef Osmanlı memurları bu durumu seyretmekle iktifa ediyorlar. Muhtelif makamların bu yüzden bol para harcamakta olduğu da rivayet edilmektedir...

I. Dünya Savaşı sırasında Harbiye Nazırı Enver Paşa ve IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa.

«Suriye halkı malûm olduğu üzere İtilâf Devletleri dostu olarak düşman kuvvetlerine müsait bulunmaya esasen heveslidir. Eğer durum başıboş bırakılırsa, halk bu hususta ve doğan fırsatlardan bol bol istifade edecektir. Bu bölgeden müteaddit adamların kolaylıkla Kudüs'e gittiklerini biliyorum. Bu nevi yolculukları kolaylaştırmak için belirli tarifelere sahip, âdeta acenteler vardır. Kahire'ye seyahat için 50 lira altın para isteniyor; Akabe'ye kadar fiyat 8 altın liradır; İngiliz kâğıt paralarına rağbet çok büyüktür. İngilizler'in artan propagandaları ve Osmanlı hükümetinin beceriksizlikleri sebebiyle kendilerini terazinin ibresi olarak sayan Dürzi'lerin malûm ahlâk anlayışlarına göre Havrân'ı ve onun giriş yollarını müessir bir kontrol altında bulundurmanın şimdilik mümkün olup olamayacağına dair mütalâa beyanından çekinirim. Fakat İngilizler'in saldırı hazırlıkları büyük önem taşımaktadır. Durum bu derece nazikleştiği için zât-ı devletlerini haberdar etmek mecburiyetini duydum.

İmza

Şam Konsolosu Dr. Brade»

Bu durum gösteriyordu ki, kendi arazisini savunma için harp eden Osmanlı ordusu, bir gerileme halinde dostlarla değil, düşmanlarla çevrilmiş bulunacaktı. Çok uzun bir zamandan beri hasta yatan 7. Ordu Komutanı Fevzi Paşa, yine fazla bir izin ile görevinden ağustos ayında ayrılmaya mecbur oldu. 7. ordunun komutasını başlangıçta 2. Ordu Komutanı Nihad Paşa, sonra yine aynı ay içinde asaleten Mustafa Kemal Paşa deruhte etti. Çanakkale seferinden gayet iyi tanıdığım bu liyakatli general, bu bölgeye varışında ordusunun sayıca azlığını ve birliklerinin yorgunluğunu görünce, aldandığını anladı. Çünkü Enver Paşa kendisine vaziyeti tam doğru rakamlarla değil, fakat gayet müsait bir hava bulunuyormuş gibi anlatmıştı.

7. ordunun Alman kurmay başkanı Binbaşı Falkenhausen dahi, iklimin ağır şartlarından hasta olmuş ve aynı halde bulunan 4. ordu kurmay başkanı Binbaşı Von Papen ile beraber Almanya'ya hava değişimine gitmişti.

KAÇAK TABUR

Mustafa Kemal Paşa, 109. piyade alayının 12 ağustos tarihinden itibaren vasıl olan iki taburunu, derhal hiç yedeği ol-

mayan cephenin gerisine getirdi. Bu iki tabur, Kafkas tümeninden ilk olarak ulaşan birlikleri teşkil ediyorlardı.

Eylül ayında bu alayın 3. taburu, Afule'ye vasıl olduğu zaman, tabur toplu olarak firar etti! Birkaç günlük arama ve takipten sonra erlerin çoğunluğu Cenin - Mesudiye sahasının doğusunda muhtelif köylerde bulundular ve tekrar toplandılar. Erler, Türk askerî üniforması giymiş düşman casusları tarafından bu defa cepheye gelmezden evvel firara teşvik ediliyorlardı ve nitekim muvaffak da oldular. Afule istasyonunda bu casuslar Türkler'in durumunu ümitsiz olarak gösteren pusulalar dağıtmışlardı.

İngilizler Osmalı askerinin hissiyatına tesir etmek için, mahirane bir tarzda hareket ediyor ve akla gelebilecek bütün propaganda yollarını kullanıyorlardı. Bu maksatla İngiliz altınları esirgenmeden sarfediliyor ve gayeye kolaylıkla ulaşılıyordu. Araplar İngilizler'in uysal ve en müsait şahsî istismar vasıtaları idiler. Ayrıca açıktan açığa da propaganda yapıyorlardı. İngiliz uçakları diğer birçok beyannameler ile birlikte, esir düşen Osmanlı askerlerinin nasıl maddî bir rahatlık içinde bulunduklarını gayet güzel resimli broşürler tertiplemiş olarak Osmanlı kıtalarının bulundukları yerlere atıyorlardı. Bu çeşit propagandanın, hiç bir zaman karnı doymayan ve her türlü dikkat ve ihtimamdan mahrum bulunan erler üzerindeki etkisi küçümsenemezdi. Alman batı cephesinin durumunun elverişli olmadığı hakkında devamlı surette uçaklarla atılan broşürler, gerek Araplar gerek Türkler arasında umulmayacak derecede şişirilmiş yayın ve söylentilere sebep oluyordu.

Cephenin bazı kısımlarındaki Osmanlı erlerinin his ve düşüncelerinin daha o zaman itimada şayan olmadığını, cephenin çeşitli bölgelerinden gelen ve gönderilen Alman subaylarının raporlarından gayet kesin şekilde anlıyordum. Raporlardan birinde Teğmen Haiden şöyle yazıyordu:

«Türkler harpten artık bezgin. Bu yüzden erler büyük kitleler halinde cepheden kaçıyor. Firar eden erler, kaçarken yalnız tüfek ve el bombalarını değil, makineli tüfekleri de beraber götürüyorlar.»

YOKLUK İÇİNDE

İngilizler'in ve Hintliler'in birçok başarısız saldırılarından sonra Türk cephesi önündeki ölüleri bir ceset gibi değil, birer

I. Dünya Savaşı'nın başlarında Irak'ta bazı başarılar kazanılmış, Kûtu'l Amâre'deki İngiliz ordusu teslim olmuştu. Resim, esir İngiliz kumandanı Townshend'in İstanbul'a gelişini gösteriyor.

elbise ve teçhizat gibi görülüyordu. Zira Türk erleri, ancak bu suretle kendilerine elbise, çamaşır ve ayakkabı temin edebiliyorlardı.

Harbin sonucunu yaratacak kesin çarpışmaların cereyan edeceği kanaati, bence tamamen şüphesiz olduğundan ağustos ayı sonunda aslî birliklere, esasen kendi kuruluşlarından olup görülen lüzum üzerine evvelce diğer yerlere verilen birlikleri tekrar verdirttim. Son zamanlarda sahil bölgesinde bulunmakta olan 702 ve 703 numaralı taburları da Azun'a Asya Koluna gönderdim. Aynı şekilde sahil bölgesinde Muhalit civarında yedeğe alınmış olan 46. alayın 2. taburu Es-salt'a doğru kendi alayına gitmek üzere yürüyüşe koyuldu. Ayrıca 191. Türk Piyade Alayı'nın şimdiye kadar 4. orduda kullanılmakta olan iki taburu tekrar 8. orduya geri verildi.

Ordular Grubu'nun cephesindeki durum mütemadiyen ciddîleşmekte idi. Her taraftan birliklerin büsbütün halsiz düştüğüne ve koşum, yük hayvanlarının gittikçe bitkin bir hale geldiğine dair gayet kötü haberler, birbirini kovalarcasına geliyordu. Hayvanların hali, çok önem verilmesi lâzım gelen bir noktaydı. Çünkü orduların hareket kabiliyetleri hep bu hayvanlara bağlıydı. Birkaç aydan beri günde bir ilâ bir buçuk kilodan ibaret ve tamamen yetersiz yem alabilen ve ekseriya susuzluktan müteessir olan hayvanlar, bazan bu yemi dahi bulamamakta ve her üç orduda da yüzlercesi birden her gün ölmekteydi. Çünkü mayıs ayından beri yakıcı sıcaklar dolayısı ile artık otlaklar dahi kalmamıştı.

Osmanlı tümenlerinden her biri ortalama olarak, takriben 1300 tüfek kuvvetinde idiler. Taburların mevcudu, her tümende dokuz tabur olmak üzere 130 ilâ 150 tüfek civarındaydı. Bazı taburlar 180 tüfek mevcuduna kadar çıkarılmıştı, fakat diğer bazıları da hastalık ve sair durum dolayısı ile ancak takriben 100 erden teşekkül ediyordu.

NÂSIRA BASKINI

20 eylül günü sabahı saat 05.30'da Nâsıra şehrinin güney kısmındaki Yıldırım Orduları Grubu karargâhının ve dairelerinin bulunduğu yerlerde, yüksek seslerle bağırışmalar ve silâhbaşı komutları ve bunu takiben doğrudan doğruya tüfek ve makineli tüfek atışları işitildi.

İngilizler, Yıldırım Orduları Grubu karargâhını yok etmek, yani esir etmek için şehre girmişlerdi. Onların içeriye kadar nasıl geldikleri tamamıyle anlaşılamadı. Çünkü depo alayının emniyet birlikleri geriye gelmemişlerdi. İngilizler, Yıldırım Orduları Grup karargâhı olan Kazanova' dan takriben 200 metre kadar uzakta olan Germany otelini işgal ve oradaki müteaddit subay ve memurları esir etmişlerdi. Şehrin güney kısmındaki otomobil parkında çalışan sayısı bir hayli kabarık otomobil erleri de esir düşmüştü. Şehri güneyden, doğudan ve batıdan çeviren tepelerde İngiliz makineli tüfekleri faaliyete başlıyor ve subayların bile tüfek kullanmalarını gerektiren müthiş bir sokak muharebesi cereyan ediyordu. Evvelce ayrılan yazıcı ve emir erlerinden kurulu karargâh savunma bölüğü avcıları, duvar ve çitler gerisinde mevzi alıyorlar, diğer erler de pencere ve balkonlardan ateş ediyorlardı.

Nâsıra'nın tamamıyle muhasara edilerek İngilizler'in eline düşmesi ihtimali ve endişesine binaen sokak savaşları sırasında yakılan mühim miktarda evrak dosyaları, karargâh için esef verici bir kayıptı. İngilizler, Nâsıra'nın batı tepelerinden tedricen ilerledikleri takdirde Tâberiye yolunun da kapanması tehlikesi vardı. Bunun için alay komutanına İngiliz müfrezesine derhal saldırması emrini verdim.

Hemen hücuma geçen kuvvetlerimiz düşman tarafından çok fazla tahmin edilmiş olmalı ki, saat 10.30'a doğru düşman tugayı, üç zırhlı otomobille batıya doğru çekilmeye ve bizim erler onları takiben tepelerin eteklerine sarkmaya başladılar. Düşman Hayfa istikametinde birbirini kovalayan tepeler gerisinde kayboldu. Yüksek bir mevkide bulunan öksüzler okulundan, Afule istasyonundan verilen müteaddit işaretlere bakılırsa, Afule de düşman eline geçmiş durumda. İngilizler'in çekilmesinden sonra Kazanova'ya tekrar gittiğim zaman Yıldırım Orduları Grubu karargâhının boşaltılmış olduğunu gördüm. Düşman görünmediği halde, bazı erler hâlâ pencerelerden makineli tüfeklerle güney yönüne doğru ateş ediyorlardı. Karargâhın geri kalan erleri, dosyalarla birlikte yanmayan evrakı, yük otomobillerine yüklediler ve Tâberiye'ye sevkedildiler.

Ordular grubu kurmay heyeti ve subaylarının hepsini esir etmek gayesine matuf olan çok cesur ve mahirane baskın teşebbüsü, mecburî bir gece yürüyüşü yapmış olan İngiliz süvari tugayı tarafından yürütülmüş, fakat başarıya ulaşamamıştı.

Binbaşı Vart von Vartnau'a artçı birliklerle birlikte Tâbariye'ye çekilmesi için emir verdikten sonra, Kâzım Paşa, Binbaşı Prikke ve Süvari Yüzbaşısı Keinker ile birlikte öğleden sonra saat 13.15'de Nâsıra'yı terkettik.

Bağdad'da bir Türk telgraf birliği.

ŞAM'A DOĞRU GERİLEME

Tâberiye'de ordu karargâhına ait birçok subaya rasladım. Nâsıra yolundan gelecek kaçaklarla, dağılmış olanların hepsini durdurup toplayarak savaş birlikleri halinde düzenlenmesine emir verdim. Bisan üzerinde Nablus ile bağlantı kurulamadığı bir zamanda Tâberiye'den 4. ordu ile bağlantı kurmayı başardım. 4. ordu komutanının verdiği malumata göre, üstün baskı üzerine Anebta'nın maalesef terk edilmesine mecburiyet hasıl olduğu ve 8. ordu birliklerinin Mes'udiye'ye doğru geri çekildikleri anlaşılıyordu. Bu, acıklı bir haberdi. Zira bu suretle Cenin yolunun tarafımızdan işgali hakkındaki ümit de böylece kayboluyordu.

Saat 16.30'da Tâberiye Gölü'nün güney köşesi bitişiğindeki Simah istayonuna vardığımda, kuvvetli bir İngiliz uçak filosu Simah'a saldırıyor ve istasyon mevkii etrafında yığılmış olan insan ve hayvanlara çok ağır kayıplar verdiriyordu.

Tâberiye'de en kıdemli subay olan Binbaşı Ludloff'a telefonla verdiğim emirde Şerîa vadisi yukarı kısmında bulunan ve arasında Tâberiye - Elkantara - Şam yolundan geçen «Yakup Köprüsü» geçidinin hemen aynı akşam işgalini ve savunma durumuna geçilmesini bildirdim. Savaşabilecek subay ve erler toplatılarak orada ve Tâberiye mevkiinde kullanılacaklar ve savaş gücü olmayan personel ile kaçaklar derhal Şam'a gönderileceklerdi. Aynı zamanda Şam'ın Yıldırım Ordular Grubu karargâhı olması da kararlaştırıldı.

ÇUVAL KOŞUSU

Bir sabah düşünceli ve ciddî saatler içerisindeyken gülünç ve eğlenceli bir olay cereyan etti. Durumun gayet açık olan vahametine rağmen, mezkûr telgraf, İstanbul'un içinde bulunduğumuz feci durumdan ne kadar az haberdar olduğunu ispat ediyordu. Mezkûr telgrafta 8 ekim günü İstanbul'da yapılacak olan «Çuval Koşusu» yarışmasına ait mükâfatlar bildiriliyor ve komutanlığımızın bu yarışmalara katılıp katılmayacağı soruluyordu. Şu anda bir müsabakanın benim için hiç önemi yoktu. Özellikle hepimiz haddinden fazla badireler içinde yuvarlanıyorduk. Bu ölüm - kalım mücadelesinde çuval koşusu gibi bir yarışmanın tertibi, bizim pek tuhafımıza gitmişti.

Gelecek sayımızda:
HARBİN SONU

Resimlerle ESKİ TÜRKİYE

1894 yılında Kütahya'dan bir görünüş.

Mekke'deki Hamidiye kışlasının bundan 74 yıl önce (1894) çekilmiş bir fotoğrafı.

Yukarıda: Bundan üç çeyrek asır önce bir kurban bayramı. Istanbullular Beyazıt meydanında koyun alış - verişinde (1894). Aşağıda: 76 yıl önce, 1892'de Eskişehir'de yapılan yeni istasyon binası.

İstanbul'da 1894'te işletmeye açılan yeni Tophane rıhtımının görünüşü.

Bundan yarım asır önce, 1910'da Bağdad'da yapılan yeni köprü.

Yukarıda: Bundan üç çeyrek asır önce bir kurban bayramı. Istanbullular Beyazıt meydanında koyun alış - verişinde (1894). Aşağıda: 76 yıl önce, 1892'de Eskişehir'de yapılan yeni istasyon binası.

Türk ordusunda kullanılacak olan kabilisevk bir balon tecrübe ediliyor. «Osmanlı» adındaki bu balonun uçuş tecrübesi 1910 yılında, Talimhane'de yapılmıştır.

— Garson, bu peçete kirli!
— Çok müşkülpesentsiniz efendim. Sizden önce belki kırk kişi kullandı ama, hiç biri şikâyet etmedi.

Karikatür

(1908 yılı «Kalem» mecmuası koleksiyonundan 60 yıl önceki karikatürler)

Atina'da hükümet kuklaları

(Kukla tiyatrosunun üstünde «Yunan Meclis-i Meb'usân'ı» yazılıdır.)

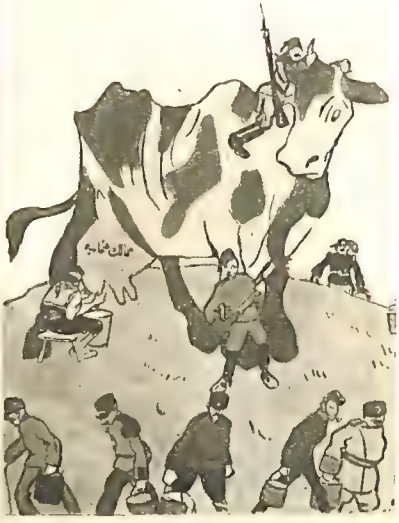

Sağmal İnek

İneğin memesinde Memâlik-i Osmaniye yazılıdır.

Türk askeri:
— Aldıklarınız yeter, biraz da sahibine kalsın!

Yarının Türkiyesi

— Dün babam bir vekili düşürmek lâzım diyordu. Bakalım şunu düşürebilir miyim?

— Bana bak Kirkor, haftalığın kaç para?
— Üç lira.
— Bundan sonra iki misline çıkarıyorum, ama namus sözü ver, artık çalmayacaksın.
— İmkânı yok efendim, kurtarmaz. Ben zararlı çıkarım.

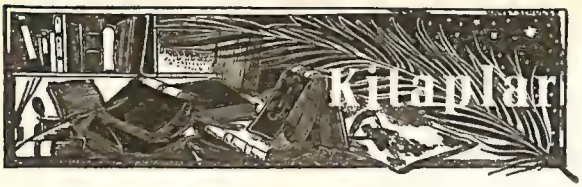

Arasında

Kahvehanelerimiz ve Eşyası

Ord. Prof. Dr. A. Süheyl ÜNVER, **Kahvehanelerimiz ve Eşyası,** Ankara, 1967, 48 sayfa, 15 TL.

Sanat ve medeniyet tarihçimiz Prof. Ünver, bu eserinde bize «Ressam Ali Rızâ Bey'e göre yarım asır önceki kahvehanelerimiz ve eşyası» nı tanıtıyor. 58 resimle bezenmiş, lüks baskılı bir broşürde şu bahisleri buluyoruz: Ressam Ali Rızâ Bey'in kendi ağzından tercüme-i hâli, manzaralı kahvehaneler, deniz kenarı kahveleri, bir deniz kenarı kahvesi, Üsküdar'da sahilde bir kahvenin içi, deniz kenarında bir açık hava kahvesi, deniz manzarası da gören açık hava kır kahveleri, denize hâkim bir noktada yazlık ve kışlık bir kahvenin yaz başı manzarası, Ressam Rızâ Bey'in tasavvur ettiği bir yazlık kahvehane, üç fıstık gövdesi ve gölgesinde, ömre ömür katan bir yazlık kahvehane, bugün mevcut olmayan bir kır kahvesi, iki kır kahvesi daha, Bulgurlu köyünde bir kahvenin içinde, Beykoz'da İshakağa çeşmesi ve kahvehanesi, Saraçlar kahvesi seyyar kahve ocağı, kahve ocağı, diğer bir kahve ocağı, başka bir köşe, kahve ocağında sıcak su güğümü, seyyar kahve ocağı, başka bir seyyar kahve ocağı, Kadri Bey'in kahve şeker kutusu, bir başka kahve ve şeker kutusu, porselen kahve-şekerlik ve cezve, kahve kavanozu, fincan ve cezve, kahve takımlar dolabı, kahve soğutucusu, yerli kahve değirmenleri, nargile, bir kahvehane su küpü, kahve fincanı ve tabağı, tabağıyle kahve fincanı, cezve ve su maşrapası, kahvede oturanlar, kahvecinin peykesi, köşesi ve çekmecesi, Haydarpaşa'da Saraçlar kahvesi.

CÂHIZ, **Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Fazîletleri,** Arapça'dan çeviren: Ramazan Şeşen, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarından, Ankara, 1967, Ankara Üniversitesi Basımevi, 108 sayfa, 10 TL.

Büyük Arap bilgin ve mütefekkiri Câhız'ın IX. asır ortalarında, Türkler'in fazilet ve karakterleri üzerinde yazdığı pek meşhur risalenin Türkçe'ye tam tercümesi. IX. asır Türkleri'nin mizaç ve hususiyetleri hakkında son derece ilgiye değer bilgiler veriyor. Türkler'in tarihî büyüklüğünü yapan unsurlardan birçoğu izah ediliyor. Eserin, bir Arap ve Araplar'ın dünya çapında bir müellifi tarafından kaleme alınmış olması ayrıca mühim. Vaktiyle Almanca'ya ve Ord. Prof. Şerefeddin Yaltkaya tarafından kısmen Türkçe'ye çevrilen eser, şimdi tam tercüme hâlinde elimizde. Mütercim, son derece bilgili ve faydalı notlarla (393 dipnotu var), metni aydınlığa çıkarıyor. Mühim bir eser.

ARÇELİK **1968 Takvimi,** İstanbul, 1967.

Arçelik müessesesinin yayınladığı 1968 takvimini burada tanıtmayı faydalı bulduk. Çünkü güzel bir hususiyeti var: İstanbul'un Fethi'ne ait 6 renkli tablo vermiş. Her tablo, Yahyâ Kemal'in birer beyti ile süslenmiş. Tablolar, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Askerî Müze ve Resim - Heykel Müzesi'ndeki asıllarından alınmış. Fâtih'in şehre girişini ve İstanbul muhasarasının safhalarını gösteriyor. Bu gibi millî mevzulara eğilerek reklam yayınları yapmak, takvimlerde Türk sanatını, mimarîsini, Türkiye'nin güzelliklerini tanıtacak renkli resimler basmak, teşvika değer bir yoldur. Şimdiye kadar bu şekilde birçok çalışma oldu. Çok güzel reklam filimleri, takvimler yapıldı. Bu arada büyük bir millî bankamızın da takviminin bir yaprağına Süleymaniye Camii'ni basıp altına «Sultanahmet Camii» yazdığını hatırlıyoruz. Ancak, hamâsî bir mevzuda ilk takvim, Arçelik'inkidir.

Y. Ö.

Tarih Postası

OKUYUCULARIMIZIN TARİHLE İLGİLİ SORULARI, BU SAYFALARDA CEVAPLANDIRILMAKTADIR.

Mehmed Ünoğlu (Bakırköy - İstanbul)

Mısır'daki piramidler hangi maksada hizmet etmek için yapılmıştır? Eski Mısırlılar mumya yapmayı sonradan niçin unuttular?

Piramitler, «fir'avn = firavun» denen eski Mısır imparatorlarının anıt-kabirleridir. Gömüldükten sonra artık mezarlarının bulunamaması için büyük piramitlerin bir köşesine gömülmüşler ve bu köşe, karışık yollar (labirentler) ile erişilemez bir şekilde inşa edilmiştir. Bu husus, eski Mısırlılar'ın dinî inanışları ile ilgilidir. Ölüleri mumyalama âdeti de öyledir. Eski Mısır dini unutulup bu ülke İranlılar, Âsûrlular, Yunanlılar gibi yabancı kavimlerin hâkimiyetine düşüp din değiştirince, artık mumya da yapılmaz olmuş ve kullanılmayan bu sanat, zamanla unutulmuştur.

Kemal Kılıçdaroğlu (Patnos - Ağrı)

Seyyid Mahmud Hayrânî kimdir, şeceresinin Hazret-i Ali'ye kadar çıktığı doğru mudur?

Seyyid Mahmud Hayrânî, bir Türk mutasavvıfıdır. II. Sultan Bâyezid devrinde (1481 - 1512) yaşamıştır. Bursa'da Zeynîler tekkesinin mezarlığında gömülüdür. Evliyâdan sayılmıştır. Hazret-i Ali'ye kadar çıktığı, bir yakıştırmadan ibarettir. Birçok şahsın ve ailenin, Hazret-i Ali yoluyla Peygamber'e dayandığına bir gelenek şeklinde inanılmışsa da bunun tarihî bir değeri yoktur. Bugün ve son asırlarda hiçbir şahıs veya aile yoktur ki, şeceresi sahîh olarak Peygamber'e dayansın.

Hasan Tengiz (Mut - İçel)

Türkiye'nin sadrâzam ve başvekillerine ait bir liste yayınlıyamaz mısınız?

Böyle bir listenin geniş okuyucu kitlesini ilgilendireceğine emin değiliz. Hayat'ın yayınladığı *Türkiye Tarihi*'nde, bütün sadrâzamların isim ve şahsiyetlerine ait bilgiyi bulmanız mümkündür. İltifatlarınıza teşekkürler.

H. İbrahim Balsara (Emiruşağı - Pazarcık - Maraş)

«Tukyu» ne demektir? Hırvatlar hangi ırk grupundandır? San'a nerededir?

«Tukyu», Çinliler'in Göktürkler'e verdikleri isimdir; «Türk»'ten bozulma olduğu açıkça görülüyor. — Hırvatlar, Slavlar'ın Güney kolundan bir kavimdir. Sırpça'nın bir lehçesini konuşurlar. Fakat Sırplar gibi Slav (Kiril) alfabesi değil, bildiğimiz Latin alfabesini kullanırlar. Sırplar gibi Ortodoks değil, Katolik mezhebindendirler. — San'a, Yemen'in başşehridir. — 14 soru sormuşsunuz. Yalnız üçüne cevap verebildiğimiz için herhalde mâzur görürsünüz.

Mecit Yıldırım (Ankara))

Seyyid Bilâl kimdir?

Seyyid İbrahim Bilâl, Sinop'ta gömülü bir mutasavvıftır. Selçuklular devrinde yaşamıştır. — Mevlânâ ve Yûnus'a ait yazılar, eski nüshalarımızda çıkmıştı. İcabında gene bahsederiz. Hacı Bektaş hakkında, *İslâm Ansiklopedisi*'ne ve Abdülbâki Gölpınarlı'nın Remzi Kitabevi tarafından yayınlanan eserine bakabilirsiniz. Hacı Bektaş'ın mezhebinin Sünnî - Hanefî olması icab eder. Hayat'ın yılbaşı takvimindeki resim Tophane çeşmesidir. İkazlarınıza teşekkürler ederiz.

Selim Şenler (Ankara)

Girit'in fethine ait verdiğiniz tarihler doğru mu?

Girit'in fethi, çeyrek asır sürdüğü için, verilen tarihler sizi şaşırtmış olacak. Hangi tarihin tereddüde düşürdüğünü yazsaydınız, daha açık cevap verebilirdik .

Hikmet Göral (Saraycık - Çanakkale)

«Ercümend»'in mânası nedir? Cevad Çobanlı hakkında kısa bilgi verir misiniz?

«Ercümend»'in (Farsça aslı: Ercmend) mânası «değerli, saygıdeğer» demektir. — Cevad Paşa (Çobanlı), Çanakkale savunmasındaki başarılarıyle tanınmış bir orgeneralimizdir. 1870'de doğmuş, 1938'de vefat etmiştir.

Şahin Özkan (Alanya)

Samson ve Spartakus kimdir?

Samson, M.Ö. XII. yüzyılda yaşamış İsrâilli bir hâkimdir. Bazı kimseler, hayatını efsaneleştirmiştir. Spartakus, M.Ö. 73 yılında Roma'da ayaklanan esirlerin reisi olan gladyatördür. İki yıl etrafındakilerle beraber savaşmış, M.Ö. 71 yılındaki bir savaşta öldürülmüştür.

Durmuş Çimen (Göcek - Fethiye - Muğla)

Çivi yazısını hangi kavimler kullanmışlardır?

Çivi yazısını eski Mezopotamya ve Anadolu kavimleri kullanmışlardır. Hititler'in hiyeroglif yazıları olduğu gibi, çivi yazıları da vardır. İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki çivi yazılı tabletlerin çoğu, imparatorluk devrinin sonlarında Mezopotamya kazılarından elde edilmiştir. O devirde Irak, bizdeydi. Mezopotamya tabletlerinde büyük bir tûfandan bahsedilir. Fakat Nûh'un ismi geçmez. Bu tûfanı tarihçiler, tarihî bir gerçek olarak kabul ederler. Sümerler'in tarihin fecrine girdikleri bir zamanda geçmiş olacaktır. Kaba hesapla altı bin yıl tahmin edilebilir.

İbrahim Bozkurt (Lâleli - Erzurum)

Toktamış kimdir? «Âl-i Osmân» ne demektir?

Toktamış Han, Altınordu (Doğu Avrupa) Türk hâkanlarındandır. XIV. asrın son çeyreğinde, Timur'la yaptığı savaşları ile ünlüdür. Cengiz Han sülâlesinden olmakla aslen Moğol ise de, dil ve kültür bakımından Türk'leşmiş bir hükümdardı. — «Âl-i Osmân», «Osmanlı Hanedanı» demektir (Arapça «âl», «aile» mânasındadır).

Muammer Kutlu (Vefa - İstanbul)

II. Abdülhamid'e suikast yapıldı mı? Midhat Paşa'nın asıl milliyeti nedir?

II. Abdülhamid'e 21 temmuz 1905'te Ermeniler ve beynelmilel anarşistler bomba patlatarak suikast yaptılar. Muvaffak olmadı. Fiile geçmiş başka bir suikast teşebbüsü yoktur. — Midhat Paşa'nın milliyeti şüphesiz Türk'tür.

Üçler Güler (Çapa - İstanbul)

Şereflikoçhisar ne zaman fethedildi? «Üçler» ne demektir ?

Şereflikoçhisar, bu bölgenin fethedildiği 1074 yıllarında Selçuklu Türkleri tarafından alınmıştır. — «Üçler», «üç» rakamının çoğul şekli olacaktır. «Yediler, Kırklar» gibi. Çok zorlanırsa, «Yediler, Kırklar» da olduğu gibi tasavvufî bir mâna anlamak mümkündür.

Ünal Yıldız (Samsun)

Hammer'in Atâ Bey tercümesini nerede bulabilirim?

Hammer'in Atâ Bey tercümesi, bu eserin 18 ciltlik Fransızca tercümesinin ilk on bir cildinin dilimize çevrilmişidir. Binaenaleyh eksiktir. İlk 10 cilt Arap harfleri ile, XI. cilt de Latin harfleri ile basılmıştır. İlk 10 cilt çoktan tükenmiştir. İstanbul'da Sahhaflar Çarşısı'nda belki bulabilirsiniz. XI. cilt, son yıllara kadar Millî Eğitim Bakanlığı kitabevlerinde satılıyordu. Hammer'in yeniden dilimize kazandırılıp basılması şüphesiz büyük hizmet olur. Son bir buçuk asır içinde yapılan tarihî buluşlardan mahrum olup yer yer eskimekle beraber, değerini hâlâ muhafaza eden muazzam bir eserdir.

Hamza Güner (Kütahya)

İmâdeddin Hezâr - Dînârî kimdir?

İmâdeddin Hezâr - Dînârî, Büyük Sultan Alâeddin Keykubâd zamanında Türkiye'nin «emîr sipehsâlâr» ı, yani kara kuvvetleri kumandanı idi. Kütahya'yı kesin şekilde alan, onun ordularıdır. Fetihten 3 yıl sonrasının, 1236 yılının tarihini taşıyan kitâbeli camii o yaptırmıştır. Bu cami, Kütahya'nın Balıklı mahallesindedir. — İstediğiniz gün tarihlerini bulmak için, o zamanki gazete koleksiyonlarına bakmak lâzımdır.

Dilek Daltaban (Torul - Gümüşhane), Mirza Yolcu (Gümüşhane), Yavuz Özdemir (Erzincan)

Vilâyetlerimizin Tarihi *ilâvesinde, Gümüşhane bahsinde niçin Bayburt'a, vilâyet merkezi olan Gümüşhane'den fazla ehemmiyet ve yer verdiniz?*

Türkiye'nin her parçası bizim için aynı değerdedir. Ancak her parçanın tarihi, aynı zenginlikte değildir. Bayburt, Gümüşhane'den daha kalabalık, büyük ve tarihî bir merkezdir. Merkez, bir yerin en büyük şehri değildir. Bonn, Almanya'nın başkentidir ama, en büyük şehri olmaktan çok uzaktır. Bu tutumumuzu «kasdîlik» le itham etmenizse, bir taassup eseridir. Bundan ne kasdimiz olabilir? Gümüşhane de, Bayburt da, Torul da, bizim için aziz vatan parçalarıdır. Bunun ötesinde bir şey düşünmek, aklımızdan bile geçmez.

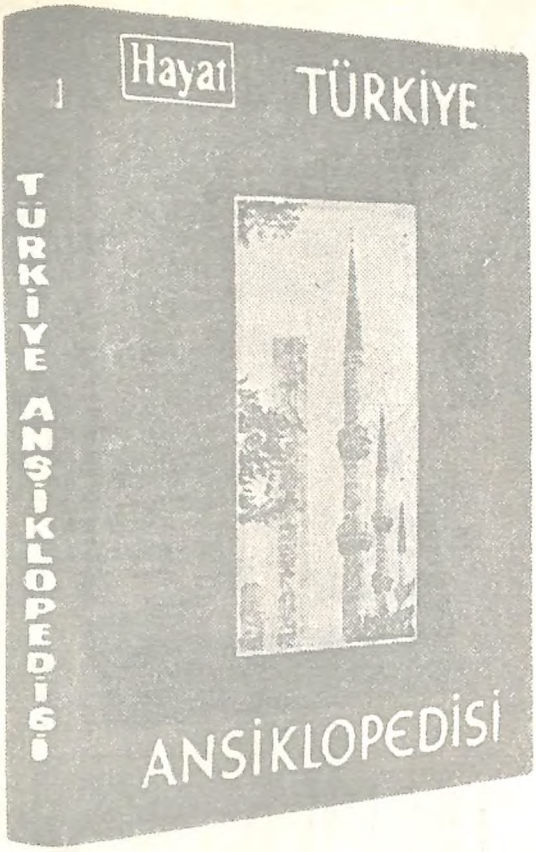

Eşsiz
Bir
Eser

Hayat

TÜRKİYE
Ansiklopedisi

Hayat mecmuasının fasiküller halinde yayınladığı Türkiye Ansiklopedisi, ciltli olarak piyasada satılmaktadır. İsteyen okuyucular, ellerindeki fasikülleri, özel cilt kapaklarımızla ciltleterek nefis bir esere sahip olabilirler. Hayat Türkiye Ansiklopedisi ciltli olarak 35 liradır.

Cilt kapakları ve ciltler, Hayat satan bayilerle müvezzilere sipariş edilebileceği gibi, umumi bayiimiz BATEŞ BAYİLİK TEŞKİLÂTI, Cağaloğlu - İstanbul adresinden de temin edilebilir, Yalnız cilt kapaklarının fiyatı 7,5 liradır.

Başlangıcından Zamanımıza Kadar

TÜRKİYE TARİHİ

Yazan : T. YILMAZ ÖZTUNA

12 Cilt

Her cilt renkli karton kapak içinde 304 sayfa ve 7'5 liradır. 3.666 sayfa tutan 12 cildin tamamında yüzlerce tifdruk baskı resim, harita ve liste vardır.

Mevcudu kalmayan ilk beş cilt yeniden basılarak satışa çıkarılmıştır

Genel Dağıtım: BATEŞ Bayilik Teşkilâtı
Cağaloğlu - İstanbul